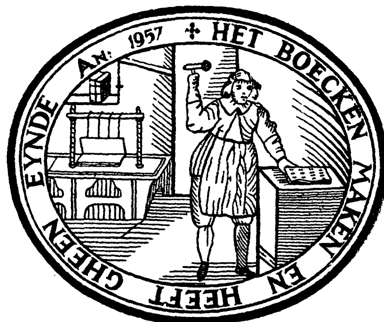
DE MIDDELNEDERLANDSE VERTALINGEN

van het

STABAT MATER

INGELEID EN TOEGELICHT DOOR

P. MAXIMILIANUS O. F. M. Cap.

N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
W. E. J. TJEENK WILLINK, ZWOLLE, 1957

Lijst van Handschriften en Drukken

1. *HANDSCHRIFTEN.*

afk.	*vindplaats*	*signatuur*	*vert.*	*dialect*	*pag.*
A	Antwerpen, Ruusbroec-Genootsch.	hs. 11	I	Vlaams	42
a	Antwerpen, Museum Plantijn	hs. 182	3	Zuidholl.	120
ad	Amsterdam, U.B.	hs. I F 14	5	Zuidned.	127
ah	Aardenhout, Collectie Sterck	?	6?	?	152
ast	Amsterdam, Kon. Ak. v. Wetensch.	hs. XXXI	6	Holl.	142
aw	Antwerpen, E. de Bom	?	6?	Oostned.	153
B	Brussel, K.B.	hs. 19588	I	Westvl.	42
b	Brussel, K.B.	hs. 15085	6	Holl.	142
Bg	Brugge, Bisschopp. Seminarie	hs. 72–175	VI	Vlaams	86
Br	Brussel, K.B.	hs. 837–845	II	Vlaams	47
br	Brussel, K.B.	hs. 21953	6	Brab.-Limb.	142
Brl	Brussel, K.B.	hs. 12079	IV	Zuidholl.	56
D	Darmstadt, Grossherz. Bibl.	hs. 2274	V	Oostned.	78
g	's-Graveland, Jonkvr. C. I. Six	——	6	Holl.	143
H	Den Haag, K.B.	hs. 71 G 53	IV	Zuidholl.	56
Ha	Den Haag, Museum Meerm.-Westr.	hs. 10 E 4	IV	Vlaams	57
hg	Den Haag, K.B.	hs. 72 1 8	6	Hollands	143
Hi	Hilversum, Beels	——	IV	Brab.	57
hl	Haarlem, Bissch. Museum	hs. 62	1	Overijsels	110
hlm	Haarlem, Bissch. Museum	hs. 55	6	Holl.	144
hw	Heeswijk, Abdij Berne	——	6	Brab.	144
K	Karlsruhe, Mone, Lat. Hymn. II	II 150–1	IV	Brab.	57
k	Kopenhagen, K.B.	N.K.S. 43	5	Holl.	127
l	Leipzig, Von Soltau (218 fol.)	——	1	oostgr. Overijsel	110
ld	Leiden, Mij Ndl. Lett.	hs. Ltk. 323	5	Oostgeld.	127
ldn	Leiden, Mij Ndl. Lett.	hs. Ltk. 324	6	Holl.	144
lz	Leipzig, Von Soltau (177 fol.)	——	2	Oost-overijsels	114
—	Lissabon, C. S. Gulbenkian	?	?	?	152
M	München, Bayer. Staatsbibl.	Cod. Germ. 83	III	Westvl.	51

afk.	*vindplaats*	*signatuur*	*vert.*	*dialect*	*pag.*
mk	Monnikendam, Gemeente-archief	——	6	Holl.	144
ms	Münster, Schloss Westerwinkel Gräflich. Merv. Bibl.	B12 281	5	Holl.	128
O	Oxford, Bibl. Bodl.	C.R.lit.g.5	IV	Zuidned.	58
P	Parijs, Bibl. de l' Arsenal	hs. 8219	IV	Zuidned.	58
Pa	Parijs, Hubert Jansen	——	IV	?	59
R	Rotterdam, Gemeente-Bibl.	hs. 96 E 6	IV	Zuidholl.	59
r	Rotterdam, Gemeente-Bibl.	hs. 96 E 12	5	Vlaams	128
Rl	Rijsel, Bibl. municipale	hs. 43	IV	Zuidned.	60
T	Trier, Stadtbibl.	hs. 1983/12	IV	Overijsels	60
W	Wenen, Oesterr.-National Bibl.	hs.Ser.Nov. 13236	IV	Zuidned.	60
w	Wittem, Bibl. Paters Redemptor.	hs. 23	4	Oostned.	123
wt	Wittem, Bibl. Paters Redemptor.	hs. 13	5	Holl.	128

2. *INCUNABELEN en POST-INCUNABELEN.*

Antwerpen, Adr. van Liesvelt	29 juli	1495	IV	Brab.	60
Gouda, Collatiebroeders	20 april	1496	IV	Zuidholl.	61
Den Hem, Reguliere kanunniken	5 okt.	1496	IV	„ „	61
Parijs, Thielman Kerver	12 febr.	1500	IV	„ „	61
Idem	25 okt.	1505	IV	„ „	61
„	16 nov.	1512	IV	„ „	62
„	10 maart	1522	IV	„ „	62
„	10 maart	1533	IV	„ „	62

3. *ZEVENTIENDE EEUWSE DRUK.*

Het Prieel der gheestelycke Melodie.

Brugge, Pieter Soetaert	1609	VII	Zuidned.	95

INHOUD VAN DE INLEIDING

INLEIDING

I. De Latijnse tekst en zijn auteur

De schrijver van het Stabat Mater bracht met zijn kruisklacht niet opeens iets geheel nieuws. De inhoud en zelfs de formulering ontleende hij ten dele aan de voorafgaande literatuur. De Franse romanschrijver en criticus Remy de Gourmont heeft in zijn werk *Le Latin Mystique*, dat sinds zijn verschijnen in 1892 te Parijs een aantal herdrukken beleefde, een hoofdstuk gewijd aan de voorgeschiedenis van deze sequentie, waarin hij duidelijk heeft aangetoond, dat de auteur een traditie voortzet en vertrouwd is met de schoonste geschriften over het kruis en de Moeder van Smarten.

Het Stabat Mater is gebaseerd op twee schriftuurteksten: „Staba(n)t iuxta crucem Iesu mater eius" (Jo. 19, 25) en „Et tuam ipsius animam pertransibit gladius" (Luc. 2, 35). Deze twee teksten waren al herhaaldelijk gecommentarieerd. Zo schreef St. Ambrosius (± 397) in *De Institutione Virginis*: „Stabat ante crucem mater et fugientibus viris stabat intrepida .... Spectabat piis oculis filii vulnera ..... Pendebat in cruce filius, mater se persecutoribus offerebat"[1]. En in *De obitu Valentiniani consolatio*: „Durum quidem funus videtis; sed stabat et sancta Maria iuxta crucem filii, et spectabat virgo sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem non lego"[2].

Evenwel was deze onverschrokken onbewogenheid niet de gangbare opvatting, en zelfs de oude Griekse hymnen, die het minst gevoelig en gepassioneerd zijn van alle christelijke poëzie, zien de Moeder schreiend onder het kruis. Dat blijkt o.a. uit een hymne van de Basiliaan Jozef de Hymnograaf (± 886), een

[1] Migne, *PL* 16, col. 318, N°. 49.
[2] Migne, *PL* 16, col. 1417, N°. 39.

Stabat Mater uit de Griekse kerk, waarin wij lezen: „Dicebat castissima cum fletu: Cum te, o fili, ineffabiliter peperi, dolores non sensi; et quomodo nunc tota doloribus plena sum? .... Cum aspiceres in cruce illum, qui propter bonitatem suam ex te, o immaculatissima, supra mentis conceptum natus est, commovebantur viscera tua, ac dicebas: Hei mihi, divina proles, quomodo pro omnibus dolore afficeris" [1].

Voor Sint Bernard of een andere abt van die naam symboliseerde Maria onder het kruis de volheid van menselijke smarten. En in zijn Boek van het Lijden van Christus en het klagen en wenen van zijn Moeder voegt hij er aan toe: „Gaarne gedenken wij, welke smart de moeder vervulde, toen zij zo droevig was... Naast het kruis van Christus stond de bezwijmende maagd .... Zij stond daar treurend, verteerd door hevige smart, verlangend dat het lichaam van Christus van het kruis zou worden afgenomen" [2].

Reeds in de elfde en twaalfde eeuw werd een aantal Latijnse gedichten geschreven op de Moeder van Smarten onder het kruis, de bekende Planctus en Compassiones. Daaronder zijn enige teksten, waaraan de schrijver van het Stabat Mater kennelijk ontleende. De oudste, een Notkeriaanse sequentie: *De Compassione B.M.V.*, is zeker niet jonger dan de elfde eeuw. Daarin komen deze verzen voor.

1. Quam mater anxia stetisti, quando passionem innocentis *filii* conspexisti *inclyti* cruci affixi.
2. Cor matris lancea filio mortuo transfixit, passionem filius dum gustavit corpore, mater anima .....
3. O *quam tristis et afflicta fuit illa benedicta mater unigeniti.* Quod *moerebat et dolebat*, perpendebat hoc quaevis genetrix ...
4. *Eia mater* nobilis, quam vehementem dolorem gustaveras, tamen hunc tua fide temperans [3].

---

[1] Migne, *PG* 105, col. 1162.

[2] Migne, *PL* 182, col. 1137—1138: *Liber de passione Christi et doloribus et planctibus Matris eius.*

[3] J. Kehrein, *Lateinische Sequenzen* des M.A., Mainz, 1873, p. 177.

In de derde en vierde strofe [1] van het Stabat Mater herkennen wij strofe 3 van de sequentie, niet alleen in de woorden, maar ook in de strofenbouw; en de *nati incliti* van strofe 4 in strofe 1, alsmede *Eia mater* van strofe 9 in strofe 4 van de sequentie.

In een iets jongere *Planctus B.M.V.* [2] komen dezelfde gedachten van het latere Stabat Mater al voor, nl. de volgende vier punten:

1. Schildering van Maria onder het kruis.

   15. Sic stat mater desolata,
   Iam non mater, sed orbata
   Dulci suo filio.

   16. Plangit, plorat, praestolatur,
   Quoadusque deponatur
   Corpus de patibulo.

2. Medelijden met de Gekruisigde en Maria.

   27. *Quis potest* lacrymas tenere, licet sit corde saxeo.
   28. Et non simul condolere *in* hoc *planctu* virgineo?
   29. Qui cum ipsa nescit *flere*, non est ei compassio.

3. De dringende bede tot Maria om volledig mede-lijden.

   35. Ergo, mater Iesu Christi,
   Propter poenas, quas tulisti
   Pro tuo dulci filio.

   36. Des, ut tecum hic ploremus,
   Et cor nostrum perforemus
   Compassionis gladio.

4. Bede om door het medelijden tot de eeuwige vreugde te komen.

   37. Sic, o virgo *dolorosa*,
   Fac nos tecum *lacrymosa*
   Sentire suspiria.

   38. Ut post vitam infelicem
   Habeamus te ductricem
   Ad aeterna gaudia. Amen.

---

[1] Met strofen bedoelen wij halfstrofen. De reden daarvan zie p. 18, noot 2.

[2] Kehrein, *o.c.* p. 180—181; H. A. Daniel, *Thesaurus hymnologicus*, Halis, 1841—1856, V, 187.

Op deze vier gedachten is het Stabat Mater gebouwd. Alleen is er het vierde punt gewijzigd. De dichter vraagt niet om door eigen medelijden, maar om door het kruis en de dood van Christus tot de heerlijkheid van het paradijs te mogen komen. Behalve dezelfde gedachten treffen wij in deze Planctus dezelfde strofenbouw aan met hetzelfde rijmschema, terwijl die woorden die wij cursiveerden de herinnering oproepen aan dezelfde of gelijkwaardige woorden van het Stabat Mater.

Een andere lezing van deze Planctus [1], die voorkomt in een hs. van de twaalfde eeuw, heeft bijna helemaal woordelijk de vijfde strofe van het Stabat Mater.

Quis est homo qui non fleret,
Christi matrem si videret
In tanta tristitia.

Eindelijk vinden wij in het *Laudismus de S. Cruce* [2], dat aan Bonaventura wordt toegeschreven, enige strofen, die door woordkeus, zins- en strofenvorm verwantschap met het Stabat Mater vertonen.

De schrijver wekt zijn broeders op:

36. Bone frater, quidquid *agas*
Crucifixi vide *plagas*
Et sibi compatere.

en bidt daarna tot de Gekruisigde:

37. Crucifixe, *fac* me fortem
Ut *libenter* tuam mortem
Plangam, *donec vixero*.
Tecum volo vulnerari,
Te *libenter* amplexari
In cruce *desidero*.

---

[1] Fr. Clement, *Carmina e poetis christianis excerpta*, Paris, z.j.
[2] *Analecta Hymnica*, 50, N°. 383; — *S. Bonaventurae Opera Omnia*, Quaracchi, 8, 1898, p. 667—669.

Men vergelijke daarmee strofe 11, 13 en 14 van het Stabat Mater op p. 40, waarbij nog opvalt hetzelfde rijmpaar *vixero : desidero*, het parallelisme *Bone frater, quidquid agas: Sancta mater, illud agas*, en het dringende *fac*, dat in het Stabat Mater achtmaal terugkeert. In beide gedichten is er ook het spel met de binnenrijmen. In de Laudismus: *Stes in cruce, Christo duce* (2, 1); *Ama crucem, mundi lucem* (3, 1); *Hac constringe, manu pinge* (3, 5); *Cor in cruce, crux in corde, Absque sorde sit in corde* (4, 1—2); *Ibi plaude, ibi gaude, Sine fraude, summa laude* (9, 4—5), enz. In het Stabat Mater: *Quae maerebat et dolebat Et tremebat cum videbat* (4, 1—2); *Tui nati vulnerati Iam dignati pro me pati* (12, 1—2); *Fac ut portem Christi mortem* (16, 1). Behalve de opvallende gelijkenis in woordkeus en vormtechniek zijn er dezelfde gedachten in gelijke formulering. De bede om met de wonden van Christus te worden gewond: *Tecum volo vulnerari* (37,4) treffen we eveneens in het Stabat Mater aan: *Fac me plagis vulnerari* (17, 1); het lijden van Christus was om onze zonden: *Propter hominum peccata* (Laud. 31, 1); *Pro peccatis suae gentis* (St. M. 7, 1); het kruis is onze bescherming en verdediging: *Crux est fortis armatura Et protectio secura* (Laud. 18, 4—5), *Fac me cruce custodiri, Morte Christi praemuniri* (St. M. 19, 1—2); de bede om verkwikking door het lijden: *Da dolorem quasi rorem, Ut te plorem Redemptorem, Christum qui me refoves* (Laud. 38, 1—3); *Fac me... Confoveri gratia* (St. M. 19, 1—3). Beide gedichten worden bovendien gedragen door hetzelfde gevoel.

En hiermee komen we aan het auteurschap van het gedicht. De vraag dringt zich immers op, of voor beide gedichten niet dezelfde auteur moet worden aangenomen. In de M. E. heeft men naar de auteur gegist, en werden de pausen Innocentius III (1191—1198), Johannes XXII (1305—1316), Gregorius IX (1216—1227) en Sint Bernard (1091—1153) als de schrijver genoemd. De bekende chronist van de minderbroeders, Lucas Wadding, schreef het gedicht echter positief toe aan de minderbroeder Jacopone da Todi[1]. Op gezag van Wadding werd

[1] *Scriptores Ordinis Minorum*, Roma, 1650, p. 180.

Jacopone lange tijd als auteur aanvaard, o.a. door R. C. Oudin [1], L. C. du Pin [2], te onzent door Bernard ter Haar [3], en nadat het auteurschap van Jacopone op goede gronden betwijfeld of verworpen was, trachtte toch een of ander het auteurschap van Jacopone waarschijnlijk te maken [4]. J. H. Fabricius volgde Wadding, maar voegde er al voorzichtig aan toe: „als het tenminste naar waarheid aan hem wordt toegeschreven" [5]. Ook te onzent vond N. C. Kist het gezag van Wadding te zwak, omdat hij zich op geen getuigenis of gezag beriep [6]. Cl. Blume heeft Jacopone als auteur het eerst beslist afgewezen [7].

Vóór Wadding wordt Jacopone door geen enkele minderbroeder als auteur genoemd. Wat het vertrouwen in Wadding nog meer schokt is zijn bewering, dat Jacopone de dichter van *Cur mundus militat* zou zijn. Bovendien geeft hij, zoals ook Kist al opmerkte, geen bronnen en geen redenen aan. In de meer dan honderd bronnen van het begin van de 14ᵉ tot het midden van de 16ᵉ eeuw, die de *Analecta Hymnica* 54, n°. 201 hebben nagegaan, komt de naam van Jacopone niet voor. Twee hss. schijnen indirect voor Jacopone te pleiten. Een codex uit het begin van de 15ᵉ eeuw, (Fonds italien n°. 509) heeft als opschrift: „Incipiunt laudes, quas fecit sanctus Jacobus de Tuderto (d.i. Todi) ordinis fratrum Minorum". Dit doelt rechtstreeks alleen op de bekende Italiaanse *Laude* van Jacopone. Dit hs. heeft ook zeven Latijnse gedichten, waaronder het Stabat Mater. Minstens vier daarvan, waaronder *Cur mundus militat*, kunnen onmogelijk van Jacopone zijn. De kopiist heeft dus ofwel geen enkel van

---

[1] *Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis*, III, 698, Frankf. a. M. 1722.

[2] *Nouvelle Bibliothèque des Autheurs ecclésiastiques*, Paris, 1686—1714, XI, 58.

[3] *Nieuwe werken der Holl. Maatschappij voor fraaije Kunsten en Wetenschappen*, 2 (1843) 329—330.

[4] *Diction. of Hymnology*², London, 1907; – C. Carbone, *l'Inno del dolore Mariano*, Roma, 1911; – J. Pacheu, *Jacopone auteur du Stabat Mater*, Paris, 1914; – F. J. E. Raby, *A History of Christian – Latin Poetry from the beginning to the close of the Middle Ages*, Oxford, 1927, p. 438—9; – Jos. Funk, *Der Dichter des Stabat Mater* in *Geist und Leben* 21 (1948) 352—360.

[5] *Bibliotheca mediae et infimae aetatis*, IV, Hamburg, 1735.

[6] *Archief voor Kerkel. Geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, 3 (1831) 493—4.

[7] *Stimmen der Zeit*, Bd. 89 (1915) 592—8; – *Analecta Hymnica*, 54, p. 312—8, Leipzig, 1915; – *Unsere Liturgischen Lieder*, p. 210, Regensburg, 1932.

de Latijnse gedichten aan hem willen toeschrijven, maar ze om een of andere reden, wellicht heel toevallig, bij de *Laude* opgenomen, ofwel hij vergiste zich, wanneer hij ze aan hem wilde toekennen. Hetzelfde geldt van een hs. van Florence uit de 15e eeuw (Ricardianus 1049), dat naast de *Laude* eveneens het Stabat Mater en andere Latijnse gedichten bevat.

Het vermoeden schijnt niet ongegrond, dat Wadding, die lang in Italië verbleef, deze of dergelijke uit Italië stammende hss. onder ogen kreeg, toen hij zich met Jacopone en zijn geschriften bezig hield. Daaruit blijkt dan ook waarom hij *Cur mundus militat* aan Jacopone toekende. Zowel het Stabat Mater als de *Laude* en *Cantici* ademen de geest van Franciscus; zij zijn warm en meeslepend door de liefde van Franciscus, die er uit spreekt. Maar de techniek van Jacopone's gedichten verschilt hemelsbreed van die van het Stabat Mater. Het zonderlinge van Jacopone blijkt uit al zijn gedichten; geen enkel daarvan is gaaf en harmonisch afgerond. Dit geldt ook van zijn *Donna del Paradiso*, een Mariaklacht, waaruit een heel andere geest spreekt dan uit het Stabat Mater.

Wij meenden het niet overbodig het betoog van Blume nu na veertig jaren uitvoerig weer te geven, omdat de legende van Jacopone's auteurschap hardnekkig voortleeft.

Wanneer nu het Stabat Mater niet aan Jacopone kan worden toegeschreven, wie komt daarvoor dan wel in aanmerking? De boven aangegeven overeenkomsten tussen het Stabat Mater en de kruiszang Laudismus zijn van dien aard, dat men voor beide gedichten liefst een en dezelfde auteur zou willen aannemen. Als dichter nu van de Laudismus geldt S. Bonaventura. De voorzichtige uitgevers van de werken van Bonaventura menen het gedicht zeker aan Bonaventura te kunnen toeschrijven: het gedicht is Bonaventura alleszins waardig, en twee mss. uit de 14e eeuw kennen het gedicht uitdrukkelijk aan Bonaventura toe. Dezelfde uitgevers echter voegen hieraan toe, dat zij in hun mening gaarne wijken voor het definitieve oordeel van geleerden die thuis zijn in de middeleeuwse Latijnse poëzie[1].

[1] *Opera Omnia S. Bonaventurae*, Quaracchi, 8, 1898, p. 667.

Hiertoe behoort ongetwijfeld Cl. Blume, die herhaaldelijk en steeds beslister de Laudismus niet aan Bonaventura maar aan de Engelse Minderbroeder John Pecham meende te moeten toeschrijven, omdat het gedicht eerst in latere hss. met de naam van Bonaventura in verband is gebracht, omdat uit de gedichten die zeker het werk van Bonaventura zijn een heel ander gevoel spreekt dan uit de Laudismus en het Stabat Mater, en omdat de aard en de manier van het gedicht geheel overeenkomen met de gedichten van John Pecham [1]. Bovendien blijkt de werkwijze van de dichter van het Stabat Mater veel meer overeenkomst te bezitten met die van Pecham dan van Bonaventura. Pecham's gedicht Philomena is niet alleen afhankelijk van de vroegere literatuur voor de opbouw, maar varieert hier en daar strofen van anderen en ontleent rijmwoorden. De auteur van het Stabat Mater heeft dezelfde afhankelijkheid in gedachtengang, verstechniek en woordkeus ten overstaan van vroegere poëzie [2]. Uit nader onderzoek van het Laudismus zou wel eens kunnen blijken, dat ook dit gedicht aan vroegere dichters schatplichtig is. Wij merken op, dat tenminste de twee volgende plaatsen uit het Laudismus herinneren aan Adam van Sint Victor (±1177)

Stes in *cruce*, *Christo duce* (Laud. 2, 1)
Sola *cruce*, *Christo duce*
Unus fugat millia (De Sancta Cruce, Kehrein, N°. 60)
Crux est arbor decorata
Christi *sanguine sacrata* (Laud. 19, 1—2)
Crux cruore consecrata (In exaltatione S. Crucis, Kehrein, N°. 75)

De ongewone beeldspraak van het Laudismus: Crux est *navis*, crux est *portus* (18, 1), wordt pas helder door het *Pange lingua* van Venantius Fortunatus (± na 600):

Sola digna tu fuisti
Ferre pretium saeculi,
Atque *portum* praeparare
Nauto mundo naufrago,

[1] *Analecta Hymnica* 50 (1915) 576; en op de drie genoemde plaatsen op p. 14, noot 7.
[2] *Philomena van John Pecham* in *Neophilologus* 38 (1954) 206—17, 290—300.

waarop ook de beeldspraak van Adam van Sint Victor teruggaat: crux est *ratis* (In exaltatione S. Crucis 9, 1).

In verband met Pecham als auteur van het Stabat Mater doet zich de moeilijkheid voor, dat, terwijl het Stabat Mater gedurende de hele 14e eeuw wordt aangetroffen in Frankrijk, Italië en Duitsland, en in de 15e eeuw nog grotere verbreiding kreeg in deze landen en doordrong in de Nederlanden en Zweden, er in Engeland, het land van Pecham, geen enkel hs. van het Stabat Mater voorkomt. Maar men bedenke dat Pecham tot tegen 1270 in Frankrijk verbleef, maar vooral dat in Engeland sinds het einde van de 13e eeuw de sequentie *Stabat iuxta Christi crucem* [1] in gebruik was [2].

Ondanks zijn afhankelijkheid van voorgangers heeft de dichter van het Stabat Mater met vroegere verspreide vondsten een diep doorvoeld organisch gedicht gemaakt. De klachten van vroegere dichters bleven in hem naklinken. Wat er aan woorden en ritmen, aan toon en klank van vroegere gedichten in hem was blijven nazingen, werd één klacht en één gebed, waarin de geloofsontroering van vorige eeuwen werd geïntensiveerd en aan de toekomstige geslachten overgedragen [3]. Het gedicht is spontaan ontsprongen aan het diepst van de dichter; hij heeft het niet geschreven voor de publiciteit, maar voor zichzelf als een stil gebed. Vandaar het zeer persoonlijk karakter, die uitsluitende afstemming op het eigen *ik* van de mediterende ziel in tegenstelling tot het *wij* van de liturgie. Het gedicht werd niet gemaakt als een sequentie voor de openbare eredienst, maar als een ritmisch gebed voor eigen devotie. Pas veel later werd het hier en daar om zijn schoonheid in de ritus van de H. Mis opgenomen en behield het in het Romeins Missaal naast vier andere sequenties zijn blijvende plaats [4].

De ruime verspreiding van het gedicht bracht mee, dat het

---

[1] *Analecta Hymnica* 7, N°. 58.

[2] Voor het leven en het werk van John Pecham mogen wij volstaan met te verwijzen naar *Neophilologus* 38 (1954) 207—8.

[3] Vgl L. M. Fr. Daniels O.P. *Het Stabat Mater in het oorspronkelijk Latijn en de vertalingen van een Middelnederlandschen dichter en Joost van den Vondel*, Naarden [1939], p. 13.

[4] Vgl. C. Blume in *Stimmen der Zeit*, 89 (1915) 592.

velerlei wijzigingen onderging. De gevoelige deernis en het zeer persoonlijk karakter van de tekst hebben de kopiisten herhaaldelijk verlokt tot verandering van woorden en zinswendingen, tot invoeging van nieuwe strofen. Blume heeft uit 54 mss., 4 postincunabels en een druk van 1568 de authentieke tekst hersteld[1]. Onder de vele lezingen onderscheidt hij een Romaanse (Frans-Italiaanse) en een Duitse tekst. De laatste is gekenmerkt door een geïnterpoleerde negentiende strofe, of door verandering van de *ik*- in de *wij*-vorm, waarmee het persoonlijk gebed tot een gemeenschappelijk gebed is gemaakt. De Middelnederlandse vertalingen blijken naar beide groepen en verschillend gevarieerde teksten vervaardigd te zijn.

De geïnterpoleerde strofen in de Latijnse teksten, waaruit een of meer vertalingen zijn gemaakt, zijn twee strofen, door Blume genoteerd na strofe 14, die wij als 14*a* en 14*b*, en een na strofe 19 die wij als 19*a* zullen aanduiden[2]. In een vertaling komt nog een andere geïnterpoleerde strofe voor, waarvan Blume het origineel niet vermeldt. Deze wordt echter aangetroffen bij Georgius Stella (± c. 1420) in zijn *Annales* (L. A. Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores*, XVII, p. 1170—1, Milaan, 1730) als de 18e strofe. Wij zullen die aanduiden als Stella 18. De hele tekst van Stella is ook te vinden bij A. H. Daniel, *Thesaurus hymnologicus*, II p. 131, Lipsiae 1855. In één vertaling komt naast strofe 6, en in een andere naast strofe 17 nog een variërende strofe voor, die wij resp. als strofe 6*a* en 17*a* zullen noteren. De Latijnse varianten, waarnaar vertaald werd, ontleenden wij

---

[1] *Analecta Hymnica* 54, N°. 201.
De tekst, waarmee de katholieken vertrouwd zijn, is de tekst van het Missale Romanum en het Brevier. In de Missaals kwam hij reeds voor vanaf het einde van de 14e eeuw; in een Missale Romanum (gedrukt te Venetië) het eerst in 1521. In het Romeins Missaal van Pius V (1570), werd hij niet opgenomen; in het tegenwoordige Missaal is hij vrij algemeen sinds 1727 op het feest der Zeven Smarten van Maria, vrijdag na Passiezondag, en sinds 1814 op hetzelfde feest 15 september. In Horaria wordt hij eveneens aangetroffen sinds het einde van de 14e eeuw; in het huidige brevier komt hij als hymne voor op vrijdag na Passiezondag. Deze tekst is een combinatie, die zich hoofdzakelijk bij de Duitse overgeleverde tekst aansluit, maar hem met varianten van de Romaanse bronnen vermengt; zo b.v. volgt str. 11 de Frans-Italiaanse, str. 19 de Duitse groep.

[2] Terwille van de ingevoegde of weggelaten halfstrofen heeft Blume niet de strofen maar de halfstrofen genummerd, welk voorbeeld wij hebben gevolgd.

zonder vermelding aan Blume, *Analecta Hymnica*, 54. Sommige vertalingen zijn kennelijk naar varianten die niet door Blume werden genoteerd. Om die te achterhalen hebben wij nog de Latijnse teksten geraadpleegd die voorkomen in: F. G. Lisco, *Stabat Mater*, Berlin, 1843; – A. H. Daniel, *o.c.* II 152—154; – L. A. Muratorius, *o.c.* p. 1170—1171; – F. J. Mone, *Lateinische Hymnen*, III, 148; – Bisschoppelijk Museum Haarlem, hs. 64 en 65; (B. Kruitwagen, *Catalogus van de handschriften en boeken van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem*, Amsterdam, 1913); – Antwerpen, Plantijn-Museum. hs. 182 (J. Denucé, *Catalogus der handschriften Museum Plantin-Moretus*, Antwerpen, 1927); – Brussel K.B. hs. 5849, 8906, 10769—10770, 10528, 10389, 19588, 10758 (J. van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, Bruxelles, 1901, No. 723, 726, 734, 773, 813, 843, 877); – Codex Utrecht U.B., gepubliceerd door Kist in *Archiéf voor Kerk. Geschiedenis* 3 (1831) 499—302. Wanneer naar varianten werd vertaald, die in deze bronnen worden aangetroffen, hebben wij daarvan melding gemaakt. De interpolaties en varianten der kopiisten zijn het gedicht niet ten goede gekomen. Vooral de invoeging van strofe 19*a* werkt storend, omdat daardoor het gebed tot Maria onderbroken wordt, en bovendien omdat hierin hetzelfde wordt gevraagd, waarom in strofe 20 gebeden wordt.

II. Ontdekking der Middelnederlandse vertalingen

De Mnl. vertalingen zijn verspreid in een groot aantal getijden- en gebedenboeken in binnen- en buitenlandse bibliotheken en particuliere verzamelingen. Na de M. E. bleef het Stabat Mater de godsvrucht voeden van het katholieke volksdeel en werden verschillende nieuwe vertalingen beproefd. Zij werden soms geschreven voor of kwamen terecht in katholieke gezangboeken als *Het Kein prieel der geestelyker Melodyen* (c. 1600), *Den Wegh-wijser tot de Seven Wee-en* (1662) van F. G. van Loemel, maar meer voor katholieke gebedenboeken

als *Het boeck des Broederschaps van het H. Cruys tot Hoboken* (1618) door W. Spoelberch O.F.M., *Een gheestelyck Lust-Hoofken* (1632), *Den gheestelycken Leydtsman* (1679) door M. Croonenborch O.F.M. Wellicht hadden de vertalingen van Vondel en Michiel de Swaen dezelfde bestemming. Blijkens verschillende tekstuele invloeden van de Mnl. vertalingen op de latere overzettingen waren de oude vertalingen niet geheel in vergetelheid geraakt, maar vanwege hun verouderde taal niet bruikbaar meer.

Het duurde echter tot de romantiek, voor het Stabat Mater buiten de katholieke kring de waardering kreeg die het verdiende en bij ons de belangstelling gaande werd voor de Mnl. vertalingen. Tot de eersten die de schoonheid van het Stabat Mater herontdekten, behoort de Duitse dichter C. M. Wieland. Ondanks „het barbaarse Latijn" en „de stamelende taal van een vrome monnik", prees hij de kracht, de warmte, de verhevenheid en het diepe gevoel van het middeleeuws gedicht [1]. Dit geluid schijnt bij ons te zijn doorgedrongen en in 1817 kwam *Mnemosyne* [2], het tijdschrift van H. W. Tydeman en N. G. van Kampen, met twee nieuwe vertalingen, een van P. van Braam, en een, hoewel verhaspelde, van W. Bilderdijk. Precies vijftig jaar na Wieland werd door N. C. Kist onder de bescheiden titel *Iets over den Hymnus Stabat Mater dolorosa* gewezen op de schoonheid van het gedicht [3], hetgeen twaalf jaren later nog eens werd overgedaan door Bernard ter Haar [4], terwijl beiden met genoegen de lofprijzing van Wieland overnamen.

Intussen had F. J. Mone in 1835 reeds twee Mnl. prozavertalingen gepubliceerd [5] en in 1838 de aandacht gevestigd op een Mnl. vertaling in verzen op de stadsbibliotheek te Rijsel,

---

[1] *Teutsche Merkur*, 1781 febr., p. 98—99.

[2] 3 (1817) 275 vlg.

[3] *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, 3 (1831) 491—502. Kist citeert de eerste vier halfstrofen van Vondel, Van Braam en Bilderdijk. Andere vertalingen, zegt hij p. 498, waren hem niet bekend.

[4] *Nieuwe Werken der Hollandsche Maatschappij voor fraaije Kunsten en Wetenschappen*, 2 (1843) 327—331.

[5] *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit* 4 (1835) 193—8. Zie p. 110 en 114.

en een andere in de K. B. te Brussel [1]. Het volgend jaar deelde L. Th. C. van den Bergh mee, dat hij op de Bibliothèque de l'Arsenal te Parijs een nieuwe Mnl. tekst had gevonden [2]. Kort daarop gaf J. F. Willems tien vertalingen van het Stabat Mater uit, waaronder drie Middelnederlandse: een van het Bisschoppelijk Seminarie te Brugge, het door Mone reeds vermelde hs. van Brussel, en een vertaling voorkomend in *Het Prieel der gheestelycke Melodie*, Brugge, 1609, p. 111, en tegelijk wees hij nog op de door Mone en Van den Bergh reeds gesignaleerde vertalingen van Rijsel en Parijs [3]. Twee jaar later gaf Van den Bergh deze laatste tekst uit en vermeldde tegelijk een andere tekst door J. F. Willems „onlangs aangekocht" [4]. Met dat al waren er dan zes teksten gepubliceerd: twee prozateksten van Leipzig, en vier berijmde vertalingen, n.l. twee van Brugge, en een van Brussel (hs. 837—845) en Parijs. Aan deze zes voegde Mone nog twee andere toe: een naar hs. in het bezit van Generaal von Radowitz te Berlijn, en een naar een hs. van de Grossherz.-Bibl. te Darmstadt [5], en H. Hoffmann von Fallersleben publiceerde nog een negende en voorlopig, laatste vertaling uit een *Ghetijdenboek van onser lieven Vrouwen* een incunabel in de Stadtbibliothek te Lübeck [6]. Veertig jaren later noteerde R. Priebsch de van het Parijse hs. afwijkende lezingen van een hs. in de Bibliotheca Bodleina te Oxford [7], en enkele jaren daarna vermeldde C. G. N. de Vooys een geheel andere vertaling, aanwezig in de huidige Bayer. Staatsbibliothek te München [8]. In ruim zestig jaar tijds waren er alzo twee vertalingen in proza en elf in verzen bekend geworden, waarvan er tien werden gepubliceerd. Die dertien teksten bevatten negen verschillende

[1] *Uebersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*, Tübingen, 1838, p. 153 N°. 160 en p. 154, N°. 161. Zie p. 60 en 47.

[2] *Verslag der historische Nasporingen . . . . in Frankrijk*, Arnhem, 1839, p. 39. Zie p. 58.

[3] *Belgisch Museum* 3 (1839) 443—472. Zie p. 86, 47, 60 en 58.

[4] *Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 5, 2e stuk (1841) 89—97. Zie p. 58 en 42.

[5] In *Lateinische Hymnen des Mittelalters* 2 (1854) 150—152. Zie p. 57 en 78.

[6] In *Germania, Vierteljahrschrift für deutsche Altertumskunde*, 3 (1858) 161—163. Zie p. 62.

[7] *Deutsche Handschriften in England*, 1898 — 1901, dl. I N°. 169. Zie p. 58.

[8] *Verspreide Mnl. geestelijke gedichten, liederen en rijmspreuken* in *Ts.*, 23 (1904) 68. Zie p. 51.

vertalingen, en van een daarvan kende men vijf verschillende redacties: Rijsel, Parijs, Karlsruhe (Radowitz), Lübeck en Oxford. De bloemlezingen van E. Verwijs, Karel de Gheldere, Van den Bosch en De Vooys, Keuchenius en Tinbergen zorgden voor de verspreiding van de vertalingen van Brugge (Bg) en Parijs [1]. Wanneer J. te Winkel in 1922 meedeelde: „Wij hebben minstens zes verschillende redacties eener vertaling van het Stabat Mater" nl. het Comburgse hs. te Stuttgart, Brugge (Bg), Brussel 837—845, Rijsel, Brussel 19588, Parijs [2], dan liet hij buiten de twee prozateksten zes vertalingen: Karlsruhe, Darmstadt, Lübeck, Oxford, München en de Brugse druk van 1609 ongenoemd, terwijl hij, evenals Van den Bergh [3], het Comburgse hs. te Stuttgart van E. von Kausler [4] ten onrechte als een vertaling van het Stabat Mater beschouwde [5].

J. A. F. Kronenburg C.ss.R., wie het te doen was om de uitingen van de Nederlandse vroomheid, was na Mone de eerste, die op een prozavertaling wees [6], nl. in hs. Ltk. 324 van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde op de U.B. te Leiden. Maria Meertens volgde om dezelfde reden met nog drie redacties van dezelfde vertaling als die Kronenburg vermeldde, nl. Brussel K.B. hs. 15085 en 21953 en Den Haag K.B. hs. 72 I 8 [7]. Die van Brussel waren al wel door J. van den Gheyn genoteerd [8], maar bij gebrek aan gedrukte registers op zijn werk bleven ze onopgemerkt. De prozavertalingen van Leipzig, Brussel en Den Haag, alsmede de vertalingen in verzen van Oxford en de Brugse druk ontgingen aan Daniels [9].

---

[1] Zie onder bij de beschrijving der hss. p. 86 en 58.

[2] *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* [2] I, 55, Haarlem 1922.

[3] *Nieuwe Werken Mij Ndl. Lett.* 5, 2e stuk (1841) p. 11 nota 1.

[4] *Denkmäler Altniederländischer Sprache und Literatur,* Tübingen, 1840, I p. XL.

[5] Vgl. L. Fr. Daniels, o.c. p. 24. – D. Th. Enklaar schreef nog in *Levende Talen* 1945 p. 126: „Van het *Stabat Mater* zijn niet minder dan zes Middelnederlandsche teksten bekend. Men vindt ze opgesomd bij J. te Winkel, *De Ontw. der Ndl. Lett.* II (1922) 55 n. 2". Ook Van Mierlo spreekt van „ten minste zes verschillende redacties" (*Geschiedenis van de Lett. der Nederlanden,* 's-Hertogenb., Brussel z.j. I 91).

[6] *Maria's Heerlijkheid in Nederland,* Amsterdam (1904—1931), II 246. Zie p. 144.

[7] *De Godsvrucht in de Nederlanden* (Brussel, Nijmegen), 1934, dl. VI p. 106, 138 en 178.

[8] *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique.* Bruxelles, 1901, n. 793 en 845.

[9] *o.c.* p. 22—24.

Wat door moeizame arbeid aan Mnl. vertalingen van het Stabat Mater verkregen was, werd in de schaduw gesteld door de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* van Willem de Vreese, die in 1939 aan de Leidse U.B. werd overgedragen en daar zorgzaam naar latere publikaties werd bijgewerkt. Niet minder dan een kleine veertig Mnl. teksten zijn daar genoteerd, waarvan enkele bovendien in de mappen gekopieerd zijn [1]. Daarin is niet slechts aandacht geschonken aan berijmde teksten, zoals men tot aan de twintigste eeuw haast uitsluitend placht te doen, maar evenzeer aan de prozavertalingen om hun belang voor de filologie en velerlei culturele aspecten. Het materiaal in de B.N.M. bijeengebracht heeft het mogelijk gemaakt de lijst van reeds gepubliceerde vertalingen aan te vullen en van het geheel een beredeneerd overzicht te geven.

Het was ons onmogelijk enkele hss. te bereiken, zoals we op p. 152 nader zullen opgeven. Zeker zal er in de toekomst

---

[1] In de fiches van de B.N.M. staan onder het lemma Stabat Mater enige teksten genoteerd, die geen vertalingen van het Stabat Mater bleken te zijn. 1e. Het Stabat Mater te Straatsburg, A. von Thur, fol. 221 heeft geen vertaling naast zich. – 2e. Amsterdam, Economisch Historische Bibliotheek. Perk. hs. ca 1480, f. 177—181'. Sinds de Vreese deze aantekening maakte is het hs. in eeuwigdurend bruikleen afgestaan aan de U.B. van Amsterdam, waar het nu gesigneerd is: XIV G 19. Dit is hetzelfde gebed als vermeld staat bij Meertens, *o.c.* VI p. 36, n. 12, waar naar nog andere plaatsen verwezen is, bij G. Lieftinck, *Bibliotheca Universitatis Leidensis, Codices Manuscripti*, V, Leiden 1948, p. 197, 97'—100', en D. van Heel, *Middeleeuwse Handschriften op godsdienstig gebied, Bibl. Gemeente Rotterdam.* Rotterdam, 1948, p. 184, n. 37. – 3e. Amsterdam, U.B., VIII D 26, f. 129'—130'. Het begin herinnert aan de strofen 1 en 2 van het Stabat Mater. – 4e. Leuven, Domus Societ. Jesu. hs. 35, f. Cxlvij—cxlviij'. Begint met de tekst van Jo. 19, 25. Dit is een vertaling van *Stimulus Amoris* van Jacob van Milaan, eerste helft van cap. XV. Zie *Bibliotheca Franciscana Ascetica Medii Aevi*, tom. IV.

N°. 2 en 3 herinneren slechts aan het Stabat Mater, n. 4 begint met „Stabat Mater". Dat deze drie teksten onder de fiches met Stabat Mater-vertalingen voorkomen is een gevolg van het feit, dat opgaven van inhoud, initia en titels niet voldoende uit elkaar zijn gehouden.

Blijkens *Mnl W* X, *Bouwstoffen*, art. 56, 37, 3e en 4e werden de teksten die Willems in het *Belgisch Museum* III 454—6 uit *Het Paradijs der gheestelijker vreuchden*, Antw. 1617, en III 456—8 uit *De Baene des Hemels*. Brugghe, 1628, afdrukte, door Verdam in zijn *Mnl W* verwerkt. Wij meenden echter de tweede tekst buiten onze beschouwing te moeten laten, daar we geen garantie hebben dat deze inderdaad een Mnl. tekst is.

Enklaar wijst er *l.c.* op dat de verzen 747—820 uit *Ons Heren Passie* op het Stabat Mater geïnspireerd zijn. Op de U.B. te Leiden komt in hs. Letterk. 324, f. 40—40' een vrije vertaling (met gevolgde parafrase) voor van strofe 17: „O Here ihesu criste wonde mijn herte mit dinen wonden ende maec droncken mine ghedachten mit dinen alren duerbaersten bloede" (Vgl. G. I. Lieftinck, *o.c.*, p. 161). Vertaalde de schrijver uit de variant: „Et cruore filii"?

nog wel een aantal andere vertalingen, althans andere redacties, opduiken, in hss. en misschien in incunabelen en postincunabelen. Het is een onbegonnen werk in de middeleeuwse gedrukte teksten de Stabat Mater-vertalingen op te sporen, omdat zij in de werken van Campbell, Nijhoff-Kronenberg e.a. bibliografisch en niet analytisch beschreven zijn. Om tot de notering van een veertig redacties van Mnl. vertalingen te komen moest De Vreese een 1100 bibliotheken en particuliere verzamelingen onderzoeken en hss.-catalogi excerperen. Toch hebben wij enige tientallen oude drukken van Getijden- en Gebedenboeken, en een aantal andere aan de verering van Maria of het Lijden van Christus gewijd, onderzocht. Wij hebben daar geen enkele nieuwe vertaling gevonden, slechts afdrukken van de meest verspreide vertaling, zoals men op p. 6 kan constateren. Dit is begrijpelijk: de middeleeuwse drukken met devotionele inhoud zijn zelden nieuwe werkjes, maar typografische uitgaven van hss. De teksten, die zowel in hss. als middeleeuwse drukken nog ontdekt kunnen worden, zullen het aantal teksten nog aanmerkelijk uitbreiden, maar zij zullen, zo menen wij te mogen geloven, niet zo heel veel veranderen aan het beeld dat wij nu in staat zijn ons van de Mnl. Stabat Mater-vertalingen te vormen.

III. De Vertalingen

Aan de Mnl. vertalingen in verzen hebben zeven auteurs hun krachten beproefd. Twee vertalingen komen voor in twee of meer redacties. Vier vertalingen zijn naar een Romaanse tekst, en drie naar teksten van de Duitse groep. De vertalingen in proza zijn van zes verschillende schrijvers; hiervan komen er drie in twee of meer redacties voor. Van deze vertalingen zijn er vier naar teksten uit de Romaanse en twee naar teksten uit de Duitse groep. Negen van de dertien vertalingen zijn naar verschillende Latijnse teksten, de vier andere I, II, VII en 1 zijn misschien naar de authentieke tekst.

Het Latijnse gedicht heeft een wisseling van schildering en

gevoelsuitstorting, van objectief en subjectief element, welk laatste geleidelijk toeneemt bij de beschouwing van de Moeder onder het kruis. Na de rustige meditatie der eerste twee strofen begint het gevoel te spreken in de derde strofe. De vierde vertoeft weer bij de beschouwing, daarna krijgt het gevoel in de vijfde en zesde strofe al meer de overhand, en na de rustige schildering in de zevende en achtste strofe is het één stromend gebed tot Maria om te mogen medelijden (strofe 9—17) en door haar voorspraak ter wille van Christus' lijden en dood een genadig oordeel en de heerlijkheid van de hemel te mogen bekomen (strofe 18—20).

Deze wisseling van beschouwing en toenemende gevoelsuitstorting is alleen zuiver bewaard in de vertalingen I en II, die misschien naar de authentieke Latijnse tekst zijn gemaakt. In de andere vertalingen is dat schone verloop min of meer verstoord, hetgeen grotendeels te wijten is aan de Latijnse originelen. De rustige schildering en stille grootheid van het begin is in vertaling III bedorven door de aanhef: „Ic groẹtu maria", hetgeen op rekening komt van de Latijnse variant. In vertaling V is de sobere majesteit van het begin af enigszins vertroebeld, waar de vertaler met „spiegel alre vrouwen" en „het reÿne, moederlike herte" al aanstonds het gevoel laat meespreken. Deze vertaling bevat evenals IV de geïnterpoleerde negentiende strofe, waardoor het slot van het gedicht zich niet tot Maria, maar tot Christus wendt.

Op het einde van deze vertaling zijn er bovendien nog vier andere strofen ingevoegd, waarmee het gebed om een genadig oordeel tot acht strofen wordt uitgebreid. De eerste vier daarvan zijn nog gericht tot Maria, de vier andere echter tot Christus. Daardoor is niet alleen de gedachtengang van het authentieke Latijn verbroken, maar is ook de verhouding zoek geraakt. In vertaling VI is het gebed tot Maria om medelijden sterk bekort en de bede om voorspraak in het oordeel geheel verdwenen. Vertaling VII verbreedt en bekrimpt naar willekeur.

In de Latijnse tekst is de smart der Moeder en van de medelijdende dichter geklaagd in allerlei termen: dolorosa. lacrimosa,

gementem, contristantem, dolentem, tristis et afflicta, maerebat et dolebat et tremebat, flere en condolere. De vis doloris is verhevigd door Moeder en Zoon in pregnante tegenstellingen te plaatsen met de epitheta: nati incliti, dulcem natum, piam matrem, virgo praeclara, sancta mater. Daarnaast is er ook weer een soberheid in de eenvoudige aanduiding van Moeder en Zoon en van pijnen zonder meer: filius, Christum Deum, Christi, nati, virgo, mater, gladius, poenas, tormentis, plagas. Het schone evenwicht tussen deze soberheid en accentuering van het gevoel draagt in grote mate bij tot de voornaamheid en waarachtigheid van het gedicht.

Ook de vertalingen kennen die sobere aanduiding en hebben zelfs enkele keren een gevoelig epitheton onderdrukt, maar er is een algemene tendentie te bespeuren tot uitbreiding van het gevoelselement. Zo werd filius (1, 3) vertaald door *lieve sone* (Rl), *live kijnt* (D), animam (2, 1) door *reyne moederlike herte* (D), gladius (2, 3) door *scaerp swert* (B), poenas (4, 3) door *pine swaer ende onghewone* (Rl), peccatis (7, 1) door *mesdaet groot* (M), cor (10, 1) door *coude herte* (D), poenas (12, 3) door *bitter pijn* (D), mecum (12, 3) door *met mij sondaer* (Rl), ob amorem (17, 3) door *minne sonder ghetal* (M), enz. Deze pathetische uitbreiding komt frequenter voor in de berijmde dan in de prozavertalingen. Ten dele vindt dit verklaring in de behoefte der dichters om de verzen ritmisch te vullen, maar ook heeft de grotere poëtische spanning bij de vertalers daarop haar invloed doen gelden. Door invoeging van gevoelige attributen is echter het gevoel meestal meer verzoet dan verhevigd. Vooral in vertaling V is het mannelijke van het origineel door de overladenheid van tedere adjectieven verloren gegaan.

De dichters van I en III hebben de tekst het meest getrouw weergegeven, II veroorlooft zich meer vrijheden, VII nog meer. De drie andere vertalingen volgen een tekst die geleden heeft door interpolaties en varianten. De dichter van IV geeft de zin der verzen over het algemeen goed weer, die van V daarentegen springt vrij met de inhoud om, en heel bijzonder in de laatste strofen; de weergave van in tanto supplicio (5, 3) door *swaren*

carmen ende zoe groter jamerheit, en van dolentem cum Filio (6, 3) door *soe groter swaericheit* is symptomatisch voor de vervlakking van het oorspronkelijk reliëf. De dichter van VI maakt meermalen een parafraserende strofe van een enkele gedachte van het origineel, terwijl de rest is verwaarloosd; in vertaling VII is dit doorlopend het geval. De omstandigheid dat Verwijs in zijn Bloemlezing en Karel de Gheldere in zijn Dietsce Rime de Brugse vertaling (Bg) opnamen, heeft tot ongelukkig gevolg gehad, althans er toe bijgedragen dat deze van het origineel sterk afwijkende en bovendien fragmentarische vertaling in de bloemlezingen van Van den Bosch-De Vooys, en van Keuchenius-Tinbergen werd opgenomen in plaats van de toen toch reeds bekende veel betere vertalingen II, IV en V van Brussel (Br), Parijs (P) en Darmstadt (D).

Is het Latijn meermalen vrij vertaald, hier en daar schijnt de tekst niet goed te zijn begrepen door vertalers in verzen en in proza, of door de kopiist. De vertaler van 4 vat de poenas (12, 3) op als de wonden van Maria i.p.v. de wonden van Christus, en dignati (12, 2) heeft hij op zich zelf betrokken en niet op Christus. In vertaling 6 is 12, 1–2 verbonden met de voorafgaande strofe. Blijkens de Latijnse varianten van 18, 1 in de Duitse groep hebben de kopiisten reeds moeite gehad met de zin, eveneens de vertalers; de vertalers van I en 6 brengen het in verband met de voorafgaande strofe. Het Latijn van str. 19 vraagt om bescherming in het oordeel, de vertaler van II maakt de bescherming van het oordeel los.

Het ritme der berijmde vertalingen is beïnvloed door het Latijn, behalve in vertaling VII, een rederijkerslied in achtregelige strofen. Is heel de Mnl. poëzie naar de vorm afhankelijk van de Latijnse voorbeelden, nog sterker staan rechtstreekse vertalingen, zoals die van het Stabat Mater onder invloed van het origineel. Het Stabat Mater bestaat uit strofen van zes trocheïsche viervoetige verzen, waarvan het derde en zesde onvolkomen, de andere vier volkomen zijn. Naar de aard van het Mnl. vers zijn de vertalingen niet metrisch, maar ritmisch geleed. Toch vertonen de Stabat Mater-vertalingen een algemeen streven om

het alternerende karakter van de trocheïsche viervoet te benaderen. De vertalingen II en V bestaan overwegend uit trocheïsche of jambische verzen, en waar dit niet het geval is, hebben er de verzen gewoonlijk slechts één daling van twee lettergrepen. Evenwel is het ritme van II vrij zwak. Ook in de vertalingen III en VI is de maat strak gespannen. Desondanks is het ritme van III in veel strofen stug: de dichter offerde het ritme aan de maat. In de vertalingen I en IV zijn de alternerende verzen aanmerkelijk geringer, maar het ritme is er het meest vloeiend. Vooral in vertaling IV is er een veelvuldige wisseling van heffingen met een en met twee zwakbeklemtoonde lettergrepen, en beide, I en IV, hebben een sterk dipodische ordening: twee paren heffingen, ieder bestaande uit een zware en een lichte heffing. Men krijgt de indruk, dat de dichters in hun streven om het Latijnse maatvers te benaderen, zich bekneld hebben gevoeld; daardoor werden hun verzen meestal stroef, terwijl als zij zich vrijer over meerlettergrepige dalingen bewogen, de verzen gemakkelijker stroomden.

Het rijmschema a a b c c b is door alle dichters bewaard, behalve door de vertaler van VII, en door die van VI, die ook nog de twee eerste verzen der beide halfstrofen liet rijmen: a a b a a b. De wisseling van twee vrouwelijke met een mannelijk rijm is door de vertalers slechts ten dele bewaard; de afwijking daarvan is in alle zes vertalingen groter dan de overeenkomst, in III en V het grootst.

Er komen slechts enkele halfrijmen voor: in I 15, 1–2 *maechden: verdragen;* in II 8, 1:2 *kint: hinc;* in III 10, 1:2 *herte: kerste*, en 18, 1:2 *verberne: bescermet*, die op een hogere ouderdom schijnen te wijzen; eveneens een paar gelijkrijmen: in III 19, 1:2 *behoet: behoet*, in IV 1, 1:2 *rouwen: rouwen*, St. 18, 3:17, 3 *dijn: dijn.* In de zeven vertalingen treffen wij slechts één vol binnenrijm aan, nl. in VI 10, 2 *Met gods minne, dat wi bekinnen*, waar de auslaut van *bekinnen* niet veel meer dan spelling schijnt geweest te zijn blijkens de eindrijmen in dezelfde vertaling: 4, 1:2 *liden: zide*, 8, 1:2 *wonden: gronde.* Juist deze vertaling is het rijkst aan volrijmen.

De Latijnse binnenrijmen: Quae maerebat et dolebat Et tremebat cum videbat (4, 1–2), Tui nati vulnerati Iam dignati pro me pati (12, 1–2), Fac me vere tecum flere (13, 1), Fac ut portem Christi mortem (16, 1) zijn in de vertalingen niet weergegeven, maar soms geremplaceerd door allitteraties: 4, 1 in IV *Die welke wenede ende rouwede;* 13, 1 in I *Doet mi waerlike weenen metti,* en in II *Doe mi waerlic met u weenen;* 16, 1 in I, III en IV *Doet mi draghen cristus doot,* en eenmaal door een parallel binnenrijm in I 4, 1:2: *Die gebenedide vrouwe riep o wach Ende bevede van rauwen alsoe sach.* Evenwel is dit misschien louter toeval. Want ook elders maken de dichters gebruik van allitteratie, bijzonder juist die van I en IV, de twee meest vloeiende vertalingen. Men zie daarvoor p. 43—45 in de strofen 5, 9, 10, 11 en 17, en p. 69—77 in de strofen 8, 9, 11, 14, St. 18, 17 en 20.

Meermalen worden wij getroffen door een beeldend woord: I 8, 2 *Sterven ende up zijn hooft een crone,* II 5, 2–3 *Die cristus moeder so verdwenen Saghe ende troests so bloet;* 6, 1 *Hoe mochte yement tseer ghelaten;* 6, 3 *Om haers liefs kints groten noot,* en in vertaling I door de klankplastiek:

Ay, hoe zeerech ende hoe drouve
Was soe ende hoe onghedouve
Die moeder (str. 3)

Ende niet bedrouven in zinen moede
Als hi sage drouven die moeder goede (str. 6)

Maect mi dorwont met sinen wonden,
So dat ic droncken worde vonden (str. 17)

De dichter van I en vooral die van II hebben het enjambement aangewend om het woord te activeren. Men zie daarvoor p. 44—45 strofe 7, 8 en 13, en p. 48—50 strofe 5, 7, 8, 9, 13 en 18.

Vertaling VII is voor muziek geschreven. Of de andere vertalingen in verzen werden geschreven om gezongen te worden, mag worden betwijfeld. Alle Mnl. vertalingen komen slechts

voor in Getijden- en gebedenboeken, en, zoals J. A. N. Knuttel al opmerkte[1], heeft geen der oudere liederbundels een bewerking opgenomen. Het is evenwel de vraag, of de vertalingen niet voor de zang geschikt zijn. Knuttel acht dat voor vertaling III niet het geval. Hij schijnt te steunen op de onregelmatigheid van de verslengten en van de rijmen. Maar wij weten toch dat die evengoed voorkomen in liederen waarvan de muziek bekend is, zoals in de balladen van Heer Halewijn en het Hildebrandslied, waar het schema viervoetig jambisch is, dus achtlettergrepig, terwijl de lengte der verzen er wisselt van zeven tot negen lettergrepen, en het rijm nu eens vrouwelijk dan weer mannelijk is, evenals in de Stabat Mater-vertalingen. Men vindt hetzelfde in talloze Mnl. liederen[2]. De vertalingen mogen al niet direct voor muziek geschreven zijn, de vertalers mogen bij de overzetting geen bepaalde muziek in de verbeelding hebben gehad, zij hebben toch hun vertaling op zangritme geschreven. Vandaar de accentverschuivingen in de strofen, rekking en inkrimping van woorden in deinende beweging. In het vrijere ritme hebben de vertalers, vooral die van II, IV, V en VI de woorden geplaatst in de ritmische accentuaties van een lied.

Dat vertaling IV het meest verspreid is, daartoe zullen bijkomstige omstandigheden hebben bijgedragen, maar toch zal het feit dat deze vertaling tegelijk heel getrouw en heel vloeiend het origineel weergeeft daarop van invloed zijn geweest. Het is met het oog op de huidige verspreiding van deze vertaling jammer dat ze gemaakt is naar een tekst met niet minder dan vier geïnterpoleerde strofen, die met de authentieke strofen verbonden zijn en er daarom niet zijn uit te lichten zonder het rijm in het ongerede te brengen.

Wat bij de zes eerste berijmde vertalingen opvalt is bij alle verschil de overeenkomst in een aantal rijmen. Allereerst trekt de aandacht dat strofe 3, 1–2 dezelfde rijmen heeft in III, IV,

---

[1] *Het geestelijk Lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming*, Rotterdam, 1906, p. 482.

[2] Vgl. *Med VA*, 1955, p. 77—79.

V en VI, terwijl bovendien in III en IV de tekst van deze strofe volkomen gelijk is. Het Latijn luidt: „O quam tristis et afflicta Fuit illa benedicta." Dat „benedicta" viermaal door *ghebenedide* als rijmwoord werd vertaald, zou toevallig kunnen zijn, maar dat „afflicta" ook viermaal door *onblide* werd weergegeven, kan moeilijk aan toeval worden toegeschreven, daar zoveel synoniemen voor de vertaling van „afflicta" voorradig waren, die bovendien eer in het gezichtsveld van een vertaler zouden gekomen zijn dan een litotes. Geen enkele andere vertaler heeft dan ook dit woord gebruikt. Hieruit volgt dat twee of drie dichters een andere rijmvertaling kenden, toen zij zich aan een nieuwe vertaling zetten. Nu dit zo is, moeten wij wel aannemen, dat ook bij de andere rijmovereenkomsten ontlening heeft plaats gehad, al zouden er wel enkele toevallig kunnen zijn, vooral daar waar niet zoveel rijmwoorden ter beschikking stonden.

Die overeenkomsten zijn voor dezelfde strofen de volgende:

strofe	1, 1–2	*rauwen*	:	*scauwen,*	I en III;
strofe	2, 1–2	*herte*	:	*smerte,*	II en V;
strofe	4, 1–2	*wach*	:	*sach,*	I en III;
strofe	9, 1–2	*minnen*	:	*binnen,*	IV en V;
strofe	14, 1–2	*staen*	:	*gaen,*	II, IV en V;
strofe	16, 1–2	*doot*	:	*groot,*	III en IV;
strofe	17, 1–2	*ghewont*	:	*stont,*	II en IV;

en voor niet dezelfde strofen:

I	5, 1–2	en	II	13, 1–2	*wenen*	:	*meenen;*
II en V,	2, 1–2	en	III	17, 1–2	*herte*	:	*smerte;*
I	11, 1–2	en	V	1, 1–2	*vrauwe*	:	*rauwe;*
I	20, 1–2	en	V	19, 1–2	*sterven*	:	*verwerven;*
IV	10, 1–2	en	V	4, 1–2	*seer(e)*	:	*her(e);*
IV	20, 1–2	en	V	18, 1–2	*leven*	:	*(ghe)geven.*

Andere overeenkomsten: in I 8, 2 is in de vertaling ingevoegd: *ende up zijn hooft een crone*, VI 4, 3 varieert dat: *ghecroont met eenre*

felre crone; in V 12, 2 is „vulnerati" omschreven door: *in hoeft, in handen, in voete, in ziden,* de van het Latijn afwijkende tekst van VI 8, 1–2 komt daarmee opvallend overeen: *wonden dor handen, dor voeten, ter herten gronde.* Uit het feit nu dat de vertalers bij anderen borgden blijkt, dat sommige vertalingen ruim verspreid waren; anders hadden de vertalers wel geen reeds bestaande vertaling onder ogen gekregen.

„*Dolorosa*" (1, 1) is vertaald door *vol* (*van*) *rouwen* in niet minder dan acht vertalingen (I, II, III, IV, 1, 4, 5 en 6) en „pendebat: pertransivit" (1, 3: 2, 3) zijn in alle berijmde vertalingen weergegeven door *hinc: ginc* en wel als rijmwoorden, terwijl deze zelfde woorden terugkeren in alle prozavertalingen behalve in 3; *vol* (*van*) *rouwen* en *hinc: ginc* waren dus stereotiepe vormen geworden in de twee eerste strofen [1].

Deze overeenkomst tussen de vertalingen in verzen en die in proza roept de vraag op, of er geen prozavertalingen zijn die een berijmde tekst eenvoudig hebben omgezet. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Alle prozateksten zijn naar andere Latijnse originelen dan de berijmde teksten, uitgezonderd vertaling 1. Deze zou een omzetting kunnen zijn van I of II, die ook naar de authentieke tekst schijnen gemaakt te zijn. Maar het woordgebruik is zo geheel anders dat omzetting van verzen in proza is uitgesloten. Dit geldt ook van de andere vijf prozavertalingen ten overstaan van de berijmde vertalingen. De vertalingen in proza zijn ook onderling onafhankelijk in tegenstelling met de vertalingen in verzen; zij hebben andere woordkeus en zinsbouw heel de vertalingen door.

Bij vergelijking der teksten van eenzelfde vertaling zijn er opmerkelijke veranderingen van de oorspronkelijke vertaling te constateren, die op rekening komen van de kopiisten. Zij hebben, zoals in de middeleeuwen te doen gebruikelijk was, het dialect van de vertaler naar eigen dialect en voor eigen lezerskring gewijzigd. Duidelijke voorbeelden daarvan zijn de verschillende redacties van de vertalingen IV en 6.

---

[1] Vgl. *Franciscaans Leven* 31 (1948) 172.

Van de eerste zijn Brl, H en R Zuidhollands, O, P, Rl en W Zuidnederlands, Hi en K Brabants, Ha Vlaams en T Overijsels; van de tweede zijn ast, b, g, hg, hlm, ldn en mk in het Hollands, br in het Brab.-Limburgs en hw in het Brabants geschreven.

Belangrijker wijzigingen zijn echter de varianten, die ten dele de inhoud van de tekst zelf betreffen.

Meermalen hebben de kopiisten zich verschreven. Daardoor werden woorden vervormd: *des soons* > *des ghoons* (I B 4, 3), *si* > *hi* (III 7, 2), *ghi* > *die* (III 11, 1), *welke* > *werd* (IV R 4, 1), of overgeslagen *smadighe* (ontbr. IV Ha 12, 2), *doch* (ontbr. IV Brl 9, 3), *fonteyne* (ontbr. 1 hl 9, 1), *mi* (ontbr. III 12, 2 en IV Hi 19, 3). Door verschrijving of opzettelijke substitutie van verwante woorden werden *swaerheit* in *droefheit* (IV Hi 2, 2) veranderd, *doghen* in *droefheit* (IV T 6, 2), *ontfermelyc* in *jammerlic* (IV Ha 8, 2), *di* in *u* (IV O 9, 3). Hier en daar hebben de kopiisten bekort, o.a. in de redactie I A, waar strofe 8, 3 en de strofen 11–20 werden weggelaten; in de vertaling III werden drie strofen uitgelicht en in vertaling 5, redactie r, de strofen 9–11.

Soms begrepen zij de vertaling niet en maakten er maar wat van. *Doet dat mi dien rauwe gereyne* (I B 9, 2) werd veranderd in: *Doe dat ic werde reine* (I A 9, 2); *sterven* werd in IV Brl 8, 2 tot *spreken*, en zo zijn er nog een aantal gevallen meer. Meermalen hebben afschrijvers de tekst vergeleken met een Latijnse redactie die hun ter beschikking stond. Was die Latijnse tekst anders dan die waarvan de vertaling gemaakt was, dan brachten zij veranderingen aan naar hun eigen Latijnse tekst. Bij de vertaling van III en 5 is dat beredeneerd op p. 53 en 132, en eenzelfde werkwijze bij de Latijnse initia boven de strofen van vertaling IV hebben wij aangetoond op p. 64.

Hebben de vertalers getracht het pathetisch element door uitbreiding te versterken, — men zie daarvoor p. 26 — de kopiisten hebben dat op hun beurt nog eens gedaan. In vertaling I 4, 3 wordt *passie* tot *bittere passie* (A), in IV 12, 3 is „mecum" vertaald door *mij sondaer*, in Hi wordt dat: *my arme sondaer*. In de vertalingen in verzen was de kopiist enigszins gebonden door

de lengte der verzen, in de prozavertalingen had hij vrij spel. In vertaling 1 is „matrem Christi" (6, 2) in hl vertaald door *de goddeenstighe moder*, in l werd het *de milde, sote, edele moder.* Waar „mater" (5, 2) en „filius" (6*a*, 3) in vertaling 5 eenvoudig door *moder* (k) en *soen* (k) waren vertaald, daar breidden de kopiisten uit tot *suete moedr* (ld) en *lieven soen* (wt); evenzo werden in hun afschriften *wonden* (k 11, 2) tot *blodighe wonden* (ld), *in mijn herte* (k 11, 3) tot *in mynen sundigen herten* (ld); *medeliden hebben mitten ghecruusten* (k 13, 2) tot *medeliden mitti hebben ende mit dijnen ghecruusten soen* (ms). Meer voorbeelden biedt het varianten-materiaal onder de teksten.

Het spreekt vanzelf dat in de berijmde vertalingen het weglaten van woorden, zoals in vertaling IV Brl 1, 2 en 12, 3, Ha 6, 2 en 13, 2, W 6, 2 en 13, 2 of het bijvoegen, zoals in vertaling Rl 3, 2 en 12, 2 het ritme van de oorspronkelijke vertaling niet ten goede is gekomen.

In erger mate hebben de rijmen door het afschrijven geleden. In alle berijmde vertalingen, behalve in II en VII, zijn daardoor rijmen onzuiver geworden of eenvoudig verdwenen. In vertaling I A 8, 3 verviel met het hele vers ook het rijm, in III 15, 1–2 werd *al: dal* tot *al: deel;* vooral in de herhaaldelijk afgeschreven vertaling IV ontbreekt een groot aantal rijmwoorden in de kopieën: in Brl 1, 2; 2, 2; 7, 1; 10, 1; 11, 3; – in H 4, 1; 12, 3; – in R 4, 1; 7, 1; 18, 3; – in T 3, 3; 6, 2; 7, 1; 12, 2; – in Rl 2, 3; 4, 1; 6, 3; 7, 1; – in W 4, 2. In vertaling V ontbreekt het rijm in 7, 1–2 en in VI zijn drie rijmen om hals gebracht, waar *leet* werd geschreven voor *ellent* (5, 6), *nemmeer* voor *nemmee* (10, 3) en *zielen* voor *zelen* (11, 3). Hieronder zijn er wel toevallige verschrijvingen, en sommige kopiisten hadden een bedorven lezing voor zich, immers *rouwende* in IV 4, 1 komt voor in H O P en *gewoente(n)* in IV 7, 1 in R Rl T, maar al deze verknoeiingen samen wijzen er toch op, dat sommige kopiisten zich meer interesseerden voor de vrome gedachten dan voor de vorm en niet beseften, althans voorbij zagen, welke betekenis de vorm heeft voor het ook door hen toch beoogde religieuze doel.

Een betrouwbare stamboom van de verschillende redacties

van een vertaling zou verhelderend zijn voor de geschiedenis van een tekst, maar het is ons ondoenlijk gebleken zulk een stamboom op te maken. De overgeleverde teksten zijn slechts enkele overblijfselen van de vele copieën die er in omloop zijn geweest. Om de genetische verwantschap aan te geven, zou een groot aantal teksten moeten worden ingeschoven, die toch niet meer dan hypothesen zouden zijn, door andere hypothesen gemakkelijk te vervangen. Want door het willekeurig ingrijpen der copiisten zijn er veel mogelijkheden van reconstructie ontstaan. Wel hebben wij door vergelijking der verschillende redacties de oorspronkelijke tekst van een vertaling kunnen benaderen. Teksten waarin klaarblijkelijk veranderingen zijn aangebracht, zijn genetisch posterieur. Dat wil evenwel niet zeggen dat de zuiverder redacties van oudere datum zijn, maar wel dat zij copieën zijn van een hs., dat korter bij de oorspronkelijke vertaling stond.

De vertalingen in verzen komen alle uit Brabant, Vlaanderen en Holland. Alleen van vertaling IV, waarvan ons niet minder dan twaalf handschriften bekend zijn, komt er een, nl. T uit oostelijk Overijsel. Van de zes prozavertalingen zijn er van drie, nl. vertaling 1, 2 en 4, alleen Oostnederlandse teksten bekend. De andere drie hss. komen op ld na, uit de zuidelijke Nederlanden en Holland.

Werd vertaling IV herhaaldelijk gecopieerd, van de andere vijf berijmde vertalingen is slechts één afschrift bekend; alleen I heeft nog een tweede, maar dan fragmentarische copie. Van de prozavertalingen werden vertaling 5 en vooral 6 meermalen afgeschreven. Te oordelen naar de ons bekende teksten kregen slechts drie vertalingen ruimere verspreiding; de vertalingen in verzen waren echter wel alle bekend blijkens de onderlinge afhankelijkheid, zoals wij zagen p. 30—32. Dat de berijmde vertaling IV en de prozavertalingen 5 en 6 meermalen gecopieerd werden zal wel te danken zijn aan hun bekendheid in bepaalde religieuze kringen, waar ze veelvuldig werden afgeschreven ter verspreiding van geestelijke lectuur voor het volk, of ook wel voor eigen devotie. Vandaar dat al de ons bekende mnl. ver-

talingen voorkomen in half-liturgische of para-liturgische getijdenboeken en in niet-liturgische gebedenboeken [1].

In welke kringen het Stabat Mater meest vertaald werd, kunnen wij slechts gissen. Voor de vertalingen in verzen denken wij allereerst aan de Minderbroeders, niet alleen omdat het franciscaanse gedicht wel allereerst hun belangstelling had, maar ook omdat de Minderbroeders het grootste aandeel hadden in de godsdienstige poëzie in de volkstaal. Het is niet toevallig dat van de weinig bekende mnl. dichters de meesten zijn uit het franciscaans milieu: Jan Brugman, Dirk van Munster, Willem van Amersfoort, de Zusters van Gansoirde en Barberadael, en de eerste grote verzamelbundel, *Een devoot ende Profitelyck Boecxken* van 1539 door een Minderbroeder werd bijeengebracht. De speellieden Gods zetten een traditie voort die door Franciscus, de zanger van het Zonnelied, in het leven was geroepen. Dat ook de broeders van het Gemene Leven en de Congregatie van Windesheim hun aandeel hadden in de vertalingen, en wellicht vooral in de prozavertalingen, mag men vermoeden; tot hun werkzaamheden toch behoorde de vertaling van stichtelijke geschriften in de volkstaal. Zij werkten vooral in Overijsel, waaruit drie prozavertalingen zijn voortgekomen. De honderden kloosters van reguliere Tertiarissen, broeders en zusters van het Gemene Leven en van de Congregatie van Windesheim, de Augustijnen-kanunnikessen hebben door overschrijving tot de verspreiding bijgedragen. Daardoor worden dan ook de gebrekkigheden gemakkelijk verklaard, die het copiëren door weinig ontwikkelde leken meebracht en die wij in veel copieën kunnen constateren.

Niettemin zijn er ook teksten gecopieerd door meer ontwikkelden, door geestelijken die in staat waren om de vertaling met het Latijn te vergelijken, zoals blijkt uit vertaling III en 5. Evenwel zijn ook deze niet vrij van verschrijvingen, die, al waren ze door een voorafgaande copiist veroorzaakt, toch door een meer ontwikkelde gemakkelijk te verbeteren zouden geweest zijn.

---

[1] Vgl. Maria Meertens, *Over de gebedenboeken der 15e en 16e eeuw*, in *Ons Geestelijk Erf* 27 (1953) 115.

Voor een goed overzicht hebben wij de vertalingen gegroepeerd in berijmde en in prozavertalingen, en beide groepen onderverdeeld in romaanse en duitse teksten. Vertaling VII, eerst uit een druk van 1609 bekend, werd afzonderlijk behandeld aan het einde van de hele groep. De vertalingen in verzen hebben wij aangegeven met romeinse cijfers en de verschillende redacties daarvan met majuskels, b.v. A, B, Bg, de vertalingen in proza met arabische cijfers en de redacties daarvan met minuskels, b.v. a, ad, b, br.

Om een goede basis te bieden voor vergelijking drukken wij vóór alle vertalingen tezamen de critische tekst van Blume af. Wanneer een vertaling uit een sterk variërende latijnse tekst is gemaakt, drukken wij deze latijnse tekst naast de vertaling af, de interpolaties en varianten niet cursief. Bij een vertaling van een weinig afwijkende latijnse tekst, menen wij voor de lezer duidelijk genoeg te zijn, wanneer wij de varianten vermelden onder de tekst in een eerste reeks voetnoten. In deze eerste reeks zijn bij al de dertien vertalingen (ook) opmerkingen over het latijns origineel opgenomen. Voor de interpolaties en varianten zie p. 18—19.

Van de vertalingen, die in meer dan één hs. voorkomen, drukken wij de beste redactie, of één der beste redacties af, voor onderdelen geëmendeerd naar andere teksten. In de tweede reeks voetnoten delen wij alle, eventuele, varianten der verschillende redacties mee. Evenwel geen louter spellingvarianten, zoals *g* of *gh*, *s* of *z*, *sch* of *sc*, *ee* of *e*, *oo* of *o*, al wijst het verschil dan soms ook op bepaalde dialectische eigenaardigheden.

In de derde reeks voetnoten plaatsen wij de ons gewenst voorkomende annotaties bij de tekst. Uitvoerige aantekeningen brengen wij voor de tekst aan. Vóór de drie reeksen voetnoten noteren wij de emendaties of opmerkingen daarover, voorzover die niet uit het varianten-materiaal blijken.

Elke vertaling laten wij voorafgaan van de hss., waarin zij voorkomt, en, voorzover ons mogelijk was, met opgave van

materiaal, datum, herkomst, schrift, bezitters en literatuur. Wanneer de verzen onder elkander zijn geschreven, geven wij dat aan. De dialecten of de plaatsen van herkomst geven wij onder voorbehoud, omdat de dialecten geen gesloten eenheden zijn, maar vooral omdat in de teksten meermalen dialecten werden vermengd, daar de copiisten uit een hun vreemd dialect afschrijvend slechts ten dele in eigen dialect omzetten, of omdat zij op de grens van twee dialecten of niet in de plaats woonden van hun jeugd. Achter de hss., die vertaling IV bevatten, vermelden wij nog de incunabelen en postincunabelen, waarin wij deze vertaling aantroffen. Om bij vertaling IV de tweede reeks voetnoten niet nog meer uit te breiden, hebben wij de varianten der incunabelen en postincunabelen daarin niet opgenomen, te meer, omdat zij weinig of geen nieuws aanbrengen, afgedrukt als zij zijn naar hss. die zeer na verwant zijn aan de door ons verwerkte. Vertaling VII wordt voorafgegaan door een lijst van alle ons bekende werken, waarin deze vertaling voorkomt. Het varianten-materiaal behelst alleen de veranderingen door Aegidius Haefacker in 1621 aangebracht.

Omdat de vertalers zich soms kleinere, soms heel grote vrijheden veroorloofden, is het dikwijls niet uit te maken, of de authentieke latijnse lezing gevolgd is of niet. In deze twijfelachtige gevallen drukken wij de authentieke latijnse tekst af en vermelden de eventuele variant in de eerste reeks voetnoten.

Wat de transcriptie betreft: waar het teken *i* onze *j* voorstelt hebben wij de spelling in overeenstemming gebracht met de tegenwoordige. Wij hebben dit teken steeds van een punt voorzien. De *u*-, *v*-, en *w*-spelling is volgens hetzelfde beginsel gewijzigd. De traditionele heel gewone abbreviaturen zijn door ons opgelost. De meestal slordige en willekeurige punten en dubbelpunten der hss. hebben wij door eigen interpunctie vervangen. De hoofdletters zijn volgens de hss. De nummering der strofen is van ons.

Onvoorziene omstandigheden verhinderden ons, de tekst geheel in overeenstemming te brengen met het jongste spellingbesluit en de verwijzingen op alle punten te uniformeren.

CRITISCHE TEKST BLUME

1 *Stabat mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius;

2 *Cuius animam gementem,*
Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti!

4 *Quae maerebat et dolebat*
Et tremebat, cum videbat
Nati poenas incliti.

5 *Quis est homo, qui non fieret,*
Matrem Christi si videret
In tanto supplicio?

6 *Quis non posset contristari,*
Piam matrem contemplari
Dolentem cum filio?

7 *Pro peccatis suae gentis*
Iesum vidit in tormentis
Et flagellis subditum.

8 *Vidit suum dulcem natum*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, mater, fons amoris,*
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;

10 *Fac, ut ardeat cor meum*
In amando Christum Deum,
Ut sibi complaceam.

11 *Sancta mater, illud agas,*
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide;

12 *Tui nati vulnerati,*
Iam dignati pro me pati
Poenas mecum divide.

13 *Fac me vere tecum flere,*
Crucifixo condolere,
Donec ego vixero.

14 *Iuxta crucem tecum stare,*
Te libenter sociare
In planctu desidero.

15 *Virgo virginum praeclara,*
Mihi iam non sis amara,
Fac me tecum plangere,

16 *Fac, ut portem Christi mortem,*
Passionis eius sortem,
Et plagas recolere.

17 *Fac me plagis vulnerari,*
Cruce hac inebriari
Ob amorem filii;

18 *Inflammatus et accensus*
Per te, virgo, sim defensus
In die iudicii.

19 *Fac me cruce custodiri,*
Morte Christi praemuniri,
Confoveri gratia.

20 *Quando corpus morietur,*
Fac, ut animae donetur
Paradisi gloria.

A. VERTALINGEN IN VERZEN

(I) Romaanse groep

VERTALING I

str. 1–20.

1. B Brussel, K.B., hs. 19588, fol. 112'–114'

Perkament, Getijden- en Gebedenboek uit het bisdom Doornik, begin 15e Eeuw; westvlaams, verzen onder elkander geschreven. Slechts eenmaal een punt, een dubbelpunt en een vraagteken.
Bezitter: c. 1840 aangekocht door J. F. Willems († 1846); op de veiling Januari 1847 aangekocht door K.B. Brussel.

Lit. B.N.M. Noteert foutief fol. 157a–158a.
Van den Gheyn, *o.c.*, No. 843, 42.
Meertens, *o.c.* VI, p. 115, N°. 39, en p. 120.
Van den Bergh, *N. Werken Ndl. Lett.* p. 87.

Opm. Fol. 157:158' bevat de lat. tekst. Zowel de lat. als de mnl. tekst behoort tot de Frans-Ital. groep. De mnl. tekst correspondeert niet met de varianten van de lat. tekst in ditzelfde hs.

2. A Antwerpen, Ruusbroec-Genootschap, hs. 11, fol. 21–21'.

Perk. Gebedenboek. Latijn en overwegend Ndl. Meer dan de helft van het boekje, dat 74 fol. groot is, bestaat uit mnl. gedichten; c. 1400; vlaams; hier en daar een punt.
Bezitters. Vóór c. 1933 Gent, St. Barbara-College, hs. 1; daarna Ruusbroec-Genootschap.

Lit. B.N.M.

Opm. A is ouder, maar B is een afschrift van een betere redactie: Zie b.v. A 9,2.

Hs. Brussel.

f. 112' 1 Alle vul tranen ende alle vul rauwen
Stoedt maria als men mach scauwen
Nevens tcruce daer haer kint an hijnc;

2 Welker ziele bevede zere utermaten,
Bedrouft, bezeericht tallen ghaten,
Een scaerp swert haer therte dor ghijnc.

3 Ay, hoe zeerech ende hoe drouve
Was soe ende hoe onghedouve,
Die moeder van den eeneghen kijnde!

4 Die gebenedide vrouwe riep: o wach,
Ende bevede van rauwen alsoe sach
f. 113 Die passie des ghoons die soe minde.

5 Wat mensce est die niet soude wenen
Ende vermuerwen in al zijn meenen,
Die gods moeder saghe in sulc torment,

1,3 Het is niet uit te maken of het latijn *dum* of *qua* had. *Daer:* daar of toen. Uit vertaling 6 blijkt, dat de verschillende redacties van een vertaling *doe* (br hg hw mk) en *daer* (b hlm ldn) hadden. Vgl. Vertaling III, IV, V, VI, 4 en 5.
5,2 Matrem *Dei?* Vgl. de vertalingen 4 en 5.

1,1 al vol . . . . al vol.
1,2 Stont.
1,3 Neven, hinc.
2,1 Welken, zielen B, zere *ontbr.*, utermatem.
2,2 zeer(i)ch.
2,3 Eene, scarpe swaert, herte door.
3,1 zeerich, drueve.
3,2 ende hoe onghedueve *ontbr.*
3,3 den *ontbr.* B, eenighen kinde.
4,1 weende ende riep.
4,3 bittere passie van dien zoe.
5,1 menschen B, eist.
5,2 alle.

1,2 *mach scauwen:* moet aanzien.
2,2 *bezeericht:* gekweld; *tallen ghaten:* allerwegen, alleszins.
3,2 *onghedouve:* ontdaan.
3,3 *eeneghen*, vgl. vertaling II, IV, V, 3 en 4.
4,3 *des ghoons:* van degene (verschrijving van *des soons:* nati?).
5,2 *meenen:* gevoelens; in hs. vraagteken na dit vers.

6 Ende niet bedrouven in zinen moede,
Als hi sage drouven die moeder goede
Met haers soons passie ombekent!

7 Over die zonden van den sinen
Sach zoene tormenten ende pinen
Jhesum ende met gheeselen slaen.

8 Soe sach haren lieven sone
Sterven ende up zijn hooft een crone,
Als hem zijn gheest was ontgaen.

9 O moeder, der minnen fonteyne,
Doet dat mi dien rauwe gereyne,
So dat ic met u weenen moete.

fol. 113' 10 Doet mi therte bernen van binnen,
So dat ic met allen minen zinnen
Behaghe uwen zone zoete.

11 In mi moete vesten, vrauwe,
Van den wonden alden rauwe
Van tsgoons die an den cruce staerf.

6,1 drouven
7,2 soene = so.
7,3 jhesumme.
8,1 hair, lieven = zoeten.
8,2 op, hovet, eene.
8,3 *ontbr.*
9,2 doe dat ic werde reine.
10,1 dat herte.
10,3 uwe. *Na dit vers:* Amen. De overige strofen ontbreken.

6,1 *moede:* gemoed.
6,3 *ombekent:* onbegrepen.
7,1 *over:* voor.
7,2 *zoene:* zij hem; *tormenten:* kwellen.
9,2 *gereyne:* treffe, beroere.
11,1 *moete,* verschrijving van *moeti?; vesten:* bevestigen, indrukken.
11,3 *Van tsgoons,* contaminatie < Van dengone en tsgoons = desgene.

12 Dat was u zone, die was gewont
Ende van passien onghesondt
Ende dor ons die bitter doot verwaerf.

13 Moet mi waerlike weenen metti
Ende met hem dogen, die om mi
Ghecruust was, also lange alsic sal leven;

14 Ende neven tcruce metti staen
Ende metti al den rauwe ane vaen
In al mijn begheeren, suchten, beven.

fol. 114 15 O maghet, vrauwe alre maechden,
Doet mi met u weenen zonder verdragen
Ende ne wilt mi niet bitter wesen.

16 Doet mi draghen cristus doot,
Dat ic ziere passien moet zijn genoot
Ende ziere pinen gedinken na desen.

17 Maect mi dorwont met sinen wonden,
So dat ic droncken worde vonden
In dat cruce om die minnen van uwen

13,1 *Moet,* verschreven voor *Doet.*
17,3 *van uwen,* staat foutief in deze regel geschreven, hoort in de volgende regel.

14,3 *desiderio.* Vgl. vertaling IV.

12,2 *onghesondt:* smartelijk.
12,3 *Ende dor:* en (die) om.
14,1 *Ende neven:* en (doe mij) naast.
14,2 *ane vaen:* aanvaarden.
15,1 *vrauwe:* meesteres, donna.
15,2 *zonder verdragen:* voortdurend.
16,3 *na desen:* daarbij.
17,2 *vonden:* bevonden.

18 Sone ende so moete ontvieren;
Ende hi mi mids u so moete verschieren,
Dat icken ten utersten dage moet kinnen.

19 Vaect mi metten cruce so verhoet
Ende met cristus doot so wel behoet
Dat ic in gracien moet verhueghen.

20 Als mijn lechame sal sterven,
Dat mine siele moet verwerven
fol. 114' van den paradise die vrueghdt.

Amen.

19,1 *Vaect* = *Maect*
19,3 *moet verhuegen*, wsch. verschrijving van: *moet zijn verhuegt.*

18,1 *moete ontvieren:* moge ontbranden. Niet in *Mnl W;* de vertaler trok dit vs. bij de voorafgaande strofe.
18,2 *mids:* door; *verschieren:* in orde brengen.
18,3 *ten utersten dage:* op de jongste dag; *moet:* moge; *kinnen:* kennen, zien.
19,1 *metten:* door het; *verhoet:* behoed, beschermd.
19,3 *moet verhuegen:* mij mag verheugen.

Vertaling II

str. 1–20.

Br Brussel K.B. hs. 837–845, fol. 157'–158'.
Perk. Getijden- en Gebedenboek, c. 1465, vlaams, de verzen onder elkaar geschreven.

Lit. B N M. Geeft in map foutief fol. 161'–163 (op fiche goed).
F. J. Mone, *Uebersicht*, p. 154 N°. 161.
J. F. Willems drukte de tekst af in *Belg. Mus.*, 3 (1839) 451–3.

L. D. Petit, *Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde*, Leiden, 1888—1910, N°. 798, IIa.
J. A. F. Kronenburg C.ss.R. *o.c.* II, 246.

fol. 157' 1 Beweent ende alle vul van rouwen
Stoet de moeder, doe door houwen
Haer kint anden cruce hinc.

2 Welke ziele ende herte
f. 158 Om sine over grote smerte
Tsweert van rouwen dor ghinc.

2,1 In hs. komt dit vers tweemaal voor, als laatste op fol. 157' en als eerste op fol. 158.

Heel de vertaling is erg vrij; daarom is het moeilijk te zien of het lat. origineel ergens afweek van de authentieke tekst. De vraag mag gesteld: stond 9,3 niet *gaudeam* voor *lugeam* en 15,3 niet *plaudere* voor *plangere?* De variant is toch, blijkens de andere vertalingen, eer te zoeken bij het latijn dan bij de vertaler of copiist. Zie evenwel aantekeningen.

2,1 *welke ziele:* wier ziel.

3 Laes, hoe seerich was van sinne
Die saleghe coninghinne,
Moederskints, dat eenich es.

4 Ay, hare ontginc dat herte al gheheel,
Doe soe sach dat zware ordeel
Haers edels soens, sijts ghewes.

5 Wie eist, hine moeste weenen,
Die cristus moeder so verdwenen
Saghe ende troests so bloet;

6 Hoe mochte yement tseer ghelaten,
Dat so dreef seer buten maten
Om haers liefs kints groten noot.

7 Om tmesdoen van sinen lieden
Sach so jhesum sonder mieden
Gheeselen, sijn vleesch oec gheteest.

8 Soe sach oec, lacen, haer soete kint
Dat voor haer an den cruce hinc,
Sterven, als hi gaf den gheest.

9 Ay moeder, der minnen fonteyne,
Doe mi beseffen dijnre weyne
Cracht, dat ic met u verhueghe.

3,1 *seerich:* bedroefd.
3,3 *eenich*, vgl. vertaling I, IV, V, 3 en 4.
4,1 *ontginc:* bezweek.
4,2 *ordeel:* vonnis.
5,1 *hine moeste:* of hij zou niet moeten.
5,2 *verdwenen:* weggekwijnd; *troests bloet:* verstoken van vertroosting.
6,1 *tseer ghelaten:* geen achtslaan op de smart, de smart laten voor wat ze is. Willems, *l.c.* minder goed: „het medelijden daarlaten."
7,1 *lieden:* volk.
7,2 *sonder mieden:* onschuldig. Willems onjuist: „'sonder verdrach': voortdurend."
7,3 *gheteest* (van *tesen*): geteisterd, gepijnigd.
9,2–3 *dijnre weyne cracht:* het geweld, het hevige van uw smart, uw geweldige smart.
9,3 *verhueghe.* Dit zou kunnen betekenen *gehuege*, nl. het lijden van Christus, maar in verband met 15,3 is dit niet waarschijnlijk; immers *verbliden* laat geen andere zin toe dan: verblijden. De zin is hier wel: mij met u verblijde (in het lijden), m.a.w. laat voor mij, evenals voor u, het treuren om Christus' lijden een vreugde zijn. Deze vreugde in het meelijden, dit opgaan in het lijden komt herhaaldelijk voor in de geestelijke literatuur. Vgl. o.a. *Laudismus de S. Cruce* (zie p. 12 vlg): „Mens sit tota crucifixa Spiritali gaudio" (6, 5–6), „In praeclara cruce stude, Et in ipsa te reclude Magna cum laetitia" (8,1–3), „Ibi plaude, ibi gaude" (9,4), „Sis in cruce Christi totus, Prompto animo devotus Iubilo dulcedinis" (11,1–3) etc. Vgl. vertaling 4, str. 10: *vrolic.*

10 Doe in cristus minne ontsteken
Therte mijn sonder af breken,
Dat ic hem ghenouchen mueghe.

11 Heleghe moeder, wilt bestaen
f. 158' Ende dtorment dore doen gaen
Vanden ghecruusten mijn herte.

12 Wilt mi oec deelachtich maken
An dat u sone wilde smaken
Over mi, die zware smerte.

13 Doe mi waerlic met u weenen
Den ghecruusten; stel mijn meenen
Drouvende tote in mijn hende.

14 Biden cruce oec met u staen,
Ay, doet mi dat int herte gaen,
Dat ics mijn begeeren vinde.

15 Ay maghet alre maeghden fijn,
Nu wilt mi goedertiere sijn
Ende met u doen verbliden.

16 Doe mi ghedincken cristus doot,
Dats sine passie, sine noot
Mine herte al door sniden!

17 Doe dat mijn herte si ghewont
Met sinen wonden talre stont;
Laes, men noint zware sach!

16,2 *Dats* verschrijving van *Dat.*

10,2 *afbreken:* onderbreking.
11,1 *wilt bestaen:* doe dit.
12,3 *over mi, die:* voor mij, nl. de ....
13,1 *weenen:* bewenen.
13,2 De vertaler heeft „crucifixo" verbonden met „flere"; *stel mijn meenen:* maak mijn gedachten, mijn gevoelens.
13,3 *drouvende:* bedroefd.
Willems interpungeert: *Drouvende, tote in mijn hende, Biden cruce oec met u staen.*
14,2 *int herte:* ter harte.
15,3 *verbliden*, vgl. 9,3 en Varianten.
17,3 *zware:* zwaarder.

18 Wilt mi ontsteken ende gloeden
An sijn torment, ende verhoeden,
Alsi comt, de doemsdach.

19 Met cristus cruce, oec met siere doot
Bescermt mi van tsviants noot
Hier neder in eerderike.

20 Als hi sterft, mijn lichame,
Impetreert mier zielen ane,
De bliscap van hemelrike.

18,1 *gloeden:* ontvlammen.
18,2 *verhoeden:* behoeden, beschermen.
18,3 *doemsdach:* oordeelsdag.
19,2 *sviants noot:* 's duivels gevaar.
19,3 Dit vers is niet naar de zin van het latijn, waar de hele strofe 19 in betrekking staat tot het oordeel.
20,2 *impetreert ane:* verkrijg. Niet in *Mnl W.*

VERTALING III

Str. 1–5, 1–2, 6, 3, 7–12, 14–20.

M München, Bayer. Staatsbibl. Cod. Germ. 83 fol. 128'–130'. Perkamenten Getijden- en gebedenboek; midden 15e eeuw, misschien nog 14e eeuw (volgens De Vooys), c. 1480 (volgens B N M), West-Vlaanderen, littera textualis; achter elk vers een punt.

Lit. *B N M.*
C. G. N. de Vooys, *Ts* 23 (1904) 67—68.
Franciscaans Leven 38 (1955) 87—89, waar de tekst is afgedrukt.

Wij plaatsen deze tekst onder de romaanse groep, omdat hij niet de karakteristieke duitse strofe 19a heeft en begint met *Ic groetu*, vertaling van „Salve" voorkomend in de franse codices.

f. 128' 1 Ic groetu maria vul van rauwen,
wies tranen men mach scauwen
Ten cruce daer u sone hinc,

2 Daer uwe ziele suchte ter noot,
Versleghen in rauwen groot,
f. 129 Daer over dat // scarpe zweert ghinc.

1,1 Stabat = Salve.
1,3 Vgl. p. 43.

1,2 *wies:* wiens = wier; *mach:* kan.
2,2 *versleghen:* bedroefd.
2,3 *Daer over:* waardoor.

3 Ay, hoe drouve ende hoe onblide
was die moeder der ghebenedide,
des enichs ghenomen soons des vaders,

4 die weenede ende riep o wach,
ende wenede, als soe die pine sach
haers liefs kints, al teenen gader.

5,1 wat meinschen eist hine soude weenen,
5,2 saghe hi cristus moeder gods ons heeren
6,3 met haren lieven kinde doghen.

7 omme sijns volcs mesdaet groot
sach hi jhesumme in pinen al bloot,
met scarpen gheeselen tonder ghedaen.

8 Soe sach dat haer sone soete
onghetroost sterven moeste,
fol. 129' doe hi sinen / / gheest liet gaen.

9 Ay moeder, fonteyne van minnen,
laet my der rauwen cracht bekinnen,
doe dat ic weenen met di.

10 Doe dat ic bernen moete mijn herte
in die minne van jhesus kerste;
Doe dat ic hem behaghelic si.

3,2 *moeder der* = *moeder; moeder* staat op het einde van de regel, *der* aan het begin van de volgende.
4,2 *wenede*, verschrijving van *bevede?*
7,2 *hi* verschreven voor *si.*
10,1 *ic*, staat wsch. te veel. Vgl. vertaling 6, strofe 11.

3,3 *ghenomen:* ontvangen.
4,1 *wach:* wee.
4,3 *al teenen gader:* alle (pijnen) tezamen, alle.
6,3 *doghen:* lijden.
7,2 *al bloot:* (geheel) naakt, weerloos.
7,3 *tonder ghedaen:* ten onder gebracht.
8,2 *onghetroost:* troosteloos.
9,2 *bekinnen:* leren kennen.
10,1 De zin *kan* zijn: Maak dat ik mijn hart mag doen branden.
10,2 *kerste:* Christus.

11 doe dat die helighe moeder ons heeren
dat ghecrijs woude keeren
In mijn herte vastelike.

12 dijns soons pine, die was ghewont
Ende over leet die sware stont,
Deele over my ghenendelike.

14 laet my neffens den cruce staen;
Met di gheselscap ontfaen
Begheric met di tranen zuere.

fol. 130 15 O maghet boven magheden al,
uwes nu niet bitteren dit deel,
laet my met u rauwe driven.

16 doe my draghen sine doot
ende die lasten sire pine groot,
Doe dat ic ghedincke sire wonden.

17 wect die wonden in mine herte,
door drinct my met der wonden smerte
Door dijns soons minne sonder ghetal.

11,1 *die* verschreven voor *ghi.*
12,2 na *over* is *mi* overgeslagen.
14,3 *di* foutief er tussengeschreven.
15,2 *deel,* verschrijving van *dal* = tranendal? (vgl. vertaling 3, str. 13), of van *misval?* (vgl. vertaling IV).

16,2 Passionem eius fortem (ook Brussel K B 10769–10770 fol. 23. Vgl. de vertalingen IV, 2, 3, 4 en 6).

11,2 *keeren:* brengen, hechten.
12,2 *over:* voor; *stont:* tijd, moment.
12,3 *over:* met; *ghenendelike:* onbeschroomd, krachtig.
14,1 *neffens:* naast.
14,2 *met di:* van u.
15,2 *uwes niet bitteren:* verbitter u niet.
15,3 *rauwe driven:* treuren.
17,1 *wect:* verwek, breng aan.
17,2 *door drinct:* doordrenk.
17,3 *Door:* om; *sonder ghetal:* onmetelijk.

18 Dat ic ontsteke ende verberne,
Vrauwe, bi u ben ic bescermet,
Als hi die weerelt doemen sal.

19 Maect my metten cruce behoet,
Dat ic met sire doot behoet
Ende met gracien si in elke wise.

fol. 130' 20 Als / / minen lechame werde verscheeden,
So doet mine ziele leeden
Ter bliscap vanden paradise. Amen.

Die dit leist voor onser vrauwen
Ende voor haer lieve kint met trauwen,
Ende met berauwenessen van sonden,
Ghebenedijt van gods monde
Biden bede der maghet marie,
der conighinne vrie.

Deze vertaling heeft vier strofen met weesrijm, nl. strofe 6, 14, 15 en 16. De oorspronkelijke vertaling moet dan ook vier strofen meer geteld hebben. Het weesrijm in strofe 6 ontstond doordat de verzen 5,3—6,1–2 door de copiist werden overgeslagen. In vertaling 4 werd dezelfde sprong gemaakt. Het weesrijm van 14, 15, 16 is aldus te verklaren. Deze drie strofen waren tot hele strofen gecombineerd met geïnterpoleerde

---

18,1–2 Misschien oorspronkelijk: *Dat ic, ontsteken ende verbern(e)t, Vrauwe, bi u ben bescermet.*

18,2 sim = sum? (Brussel K B 19588, fol. 157—158'; 10528 fol. 108'—110).

18,1–2 Laat mij (van liefde) ontsteken en verbranden, verteren, dan ben ik, vrouwe, door u beschermd. Vgl. de lat. variant.
18,3 *doemen:* oordelen.
19,1 *metten:* door het.
19,2 *si* aanvullen uit volgende regel.
19,3 En geheel in (Gods) genade zij.
20,1 *werde verscheeden:* zal verscheiden, sterven.
20,2 *leeden:* gaan.

strofen. Deze interpolaties nu kwamen niet voor in de authentieke latijnse tekst van 20 strofen, waarmee de copiist bij zijn transscriptie de vertaling vergeleek. Daarom sloeg hij ze over. Dat de copiist inderdaad zijn vertaling vergeleek met een andere latijnse tekst dan die de vertaler voor zich had, blijkt uit de foutieve latijnse initia boven strofen van vertaling IV, p. 64. Welke strofen het geweest kunnen zijn, die werden overgeslagen, wordt duidelijk uit een vergelijking met de strofen tussen strofe 12 en 17 van vertaling IV:

vertaling IV	14a,	13,	14,	14b,	15,	16,	St. 18;
vertaling III			14,		15,	16.	

Wanneer wij aannemen, dat in de oorspronkelijke vertaling III strofe 13 niet voorkwam, hetgeen ook het geval is in vertaling 2, dan stond er een ingeschoven strofe vóór 14, een vóór 15, en een na 16. Deze nu liet de copiist weg, waardoor de weesrijmen ontstonden.

Vertaling IV

(II) Duitse groep

str. 1–12, 14a, 13, 14, 14b, 15, 16, Stella 18, 17, 18, 19, 19a, 20.

1. Handschriften

1. Brl Brussel K B, hs. 12079, fol. 158'–159'.
   Perkament, Getijden- en gebedenboek van het bisdom Utrecht; begin 16e eeuw; Zuid-Holland; in twee kolommen geschreven, meestal een punt achter de versregels. In de 17e eeuw in bezit van Ghertrut van Sonnevelt.

   Lit. B N M.
   Mone, *Uebersicht*, p. 154, N°. 161.
   Mone, *Hymni Latini*, II, p. 150–151.
   Van den Gheyn, *o.c.*, N°. 789. Dateert ten onrechte 15e eeuw, immers paus Julius II (1503–1513) wordt vermeld.
   Meertens, *o.c.* VI, p. 84 N°. 38, en p. 87–88. Meertens wees er op dat dit dezelfde vertaling is als van Karlsruhe.
   J. Paquay, *Middelnederlandsche Gewijde teksten naar handschriften der XIVe, XVe eeuw*, Lummen, 1933, p. 51–53. Geeft foutieve foliëring: 159–160. De tekst niet zuiver afgedrukt, gedeeltelijk gewijzigd naar de tekst van vertaling VI.

2. H Den Haag, K.B., hs. 71 G 53 (oud 292), fol. 70–73.
   Perkament, Gebedenboek, volgens Catal. KB Den Haag

(zie onder) begin 16e eeuw, volgens B N M 16e eeuw; Zuid-Nederland; versregels onder elkander geschreven, slechts achter een paar versregels een punt.
Coll. G. J. Gérard A 6. Heeft behoord aan de familie Staes, Cuerens en Kieldonck.

Lit. B N M. In de map is daar aangetekend: „Deze vertaling komt voor in Dr. E. Verwijs, Bloemlezing III, blz. 149". Zie evenwel onder N°. 7, hs. Parijs, Bibl. de l'Arsenal.
Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Regiae. Vol. I, Hagae Comitum, 1922, N°. 374.

3. Ha Den Haag, Museum Meermanno-Westreenianum, hs. 10 E 4 (Oud 27), fol. 78–80'.
Perkament, Gebedenboek; c. 1480; Vlaanderen. Versregels onder elkander geschreven, met enkele willekeurige punten.

Lit. B N M. Noteert onjuist fol. 79–81'.

4. Hi Hilversum, hs. Beels, fol. 295–296' en 280–282 (het boekje is verkeerd ingenaaid).
Perkament; Gebedenboek; c. 1500; Brabant; achter de meeste versregels een punt, driemaal een dubbelpunt.
In bezit van C. H. Beels, Laan van Vogelenzang 2, Hilversum.

Lit. B N M, waar de tekst gecopieerd is.

5. K Karlsruhe.
Volgens Mone, *Lat. Hymnen*, 15e eeuw, volgens afschrift in *Coll. Mone* in B N M 14e eeuw; Brabant; versregels in beide copieën (zie onder) onder elkander geschreven, met slechts hier en daar een punt achter een versregel.
Omstreeks 1850 in bezit van Generaal von Radowitz te Berlijn, later te Karlsruhe.

Lit. B N M, waar copie in: *Afschriften Coll. Mone.*
Mone. *Lat. Hymnen* II, p. 150–151. De hier afgedrukte tekst wijkt op enkele plaatsen af van de copie in B N M.
Kronenburg, *o.c.* p. 246.
Daniels, *o.c.* p. 22–23. Drukt de tekst af naar Mone, *Lat. Hymnen*, op p. 41–51, en brengt er een drietal emendaties aan. Hij geeft een foutieve latijnse strofe als origineel, nl. 14b; en 19a is zeker de vertaling van een andere latijnse strofe dan die Daniels afdrukt. Vgl. p. 76.

6. O Oxford, Bibliotheca Bodleina, C.R. lit. g. 5, fol. 50.
Getijden- en Gebedenboek; na 1456: Zuid-Nederland.

Lit. B N M.
R. Priebsch, *Deutsche Handschriften in England*, 1898–1901, I N°. 169. Geeft alleen de lezingen, die afwijken van het hs. van de Bibl. de l'Arsenal te Parijs. Zie volgend hs.

7. P Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, hs. 8219.
Perkament, Getijdenboek; 1505; Zuid-Nederland.

Lit. B N M.
L. Th. C. van den Bergh, *Verslag der historische nasporingen . . . in Frankrijk*, Arnhem, 1839, p. 93.
L. Th. C. van den Bergh, *Nieuwe werken*, 1841, p. 89–97. Drukt de tekst af samen met een latijnse tekst, het latijn van de geïnterpoleerde strofen 14a, 14b, St. 18, 19a (de strofen 13, 16, 19 en 23) ontbreken er.
Eelco Verwijs, *Bloemlezing uit Middelnederlandsche Dichters*, III 1e ed., Zutphen, 1861, p. 149–151, drukt de tekst af.
L. D. Petit, *Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde*, Leiden 1888–1910, N°. 798b.
J. A. F. Kronenburg, C.ss.R, *o.c.* II, p. 243–253.
MnlW 10, *Bouwstoffen*, N°. 87, 3, 41° en N°. 827, 4b.
Daniels, *o.c.* p. 6.

8. Pa Parijs, hs. Hubert L. Jansen, fol. 52'–55'.
Perkament; Gebedenboekje; 16e eeuw; Zuid-Nederland? A. L. van Gendt, antiquair te Amsterdam, verkocht Febr. 1945 het boekje aan H. L. Jansen, toen woonachtig Keizersgracht 744 te Amsterdam, deze vertrok naar Parijs.

Lit. B N M geeft het incipit:
Noch een schoen ghebet van onser liever vrouwen Stabat Mater dolorosa In duytsche

Die moeder stont vol van rouwen
weenende onder tcruycs met rouwen
Daer haer lieve sone aen hinc
wiens siele suchtende ende bevende,
Seer bedruct in swaerheyt levende.
Metten swerde des rouwen doer ghinc
O quam tristis

Uit dit incipit en de aantekening in de B N M: „dezelfde tekst als die van Rott. Gem. Bibl. 96 E 6 en Wenen, Fidei-comm. 3533 (= Oest. Nat. Bibl. hs. Ser. Nov. 13236)" blijkt dat deze tekst een redactie is van vertaling IV.
Wij zijn er niet in mogen slagen een afschrift of een fotocopie van de tekst te bekomen.

9. R Rotterdam, Gemeent. Bibliotheek, hs. 96 E 6, fol. 120'–122.
Perkament, Getijden- en Gebedenboek; c. 1535; Zuid-Holland; achter een derde der versregels een punt.
Mr. W. E. J. Baron van Balveren. April 1921 op de veiling Van Balveren gekocht door J. Hageraats, antiquair te Amsterdam, in Mei 1921 aangekocht voor de Gem. Bibl. van Rotterdam.

Lit. B N M.
P. Dalmatius van Heel O.F.M., *Middeleeuwsche Handschriften op godsdienstig gebied in het bezit van de Biblio-*

theek der Gemeente Rotterdam, Rotterdam, 1948, p. 100, N°. 25.
Franciscaans Leven, 33 (1950) 31.

10. Rl Rijsel, Bibliothèque municipale, hs. 43 (oud 63) fol. 118–119'.
Perkament; Gebedenboek, 15e eeuw; Zuid-Nederland; achter de versregels meestal een punt.

Lit. B N M.
Mone, *Uebersicht*, p. 153, N°. 160.
Willems, *Belg. Mus.*, 3 (1839) 453–4.
Van den Bergh, *Nieuwe Werken*, p. 9–11.
Petit, *o.c.* N°. 798, IIb.

11. T Trier, Stadtbibliothek, hs. 1983/12, fol. 211–213'.
Perkament; Gebedenboek; 1512; Oostelijk Overijsel; versregels onder elkander geschreven.

Lit. B N M.
Franciscaans Leven, 38 (1955) 54–57, waar de tekst is afgedrukt met annotaties.

12. W Wenen, Oesterr. National-Bibl. hs. Ser. nov. 13236 (oud Fideicomm. 3533) fol. 198–200.
Perkament, Gebedenboek; c. 1550; Zuid-Nederland; de versregels onder elkander geschreven, zonder punten.

Lit. B N M.

2. Incunabelen en Postincunabelen

(Getijden- en Gebedenboeken)

1. Ghetidenboec, Antwerpen, Adriaen van Liesvelt, 29 Juli 1495, fol. 121'–124. Brabants, verzen gedeeltelijk doorlopend, gedeeltelijk onder elkander gedrukt.

M. F. A. G. Campbell, *Annales de la Typographie Neérlandaise au XVe siècle*, La Haye, 1874, N°. 839.
Exemplaar Den Haag, K B 150 f 33. In dit exemplaar zijn de folia geteld, maar alleen de eerste folia van ieder katern met potlood genummerd: 1, 9, 17, 25 enz.
Fol. 121': Noch een schoon ghebet van onser liever vrouwen. Stabat mater dolorosa in duytsche, fol. 122 ontbreekt met vs. 1,1–7,1; fol. 123 begint in strofe 7: wenten, Siende jhesum also tormenten, enz.

2. Ghetidenboec, Gouda, ex domo fratrum [Collatiebroeders], 20 April 1496. Zuidhollands, verzen doorlopend gedrukt.
Campbell, *o.c.* N°. 840.
Exemplaar Luik U B, C 43, Den Haag K B 1084 D 6. Zonder signaturen, het Haagse ex. ook zonder foliëring.

3. Ghetidenboec, Den Hem bij Schoonhoven, Reguliere kanunniken van het klooster Sint Michiel, 5 October 1496, fol. i (8)–k (2) Zuidhollands, verzen doorlopend gedrukt. Signaturen.
Campbell, *o.c.* 1er Supplément, N°. 840a.
Exemplaar Den Haag K B 150 G 4. Dit exemplaar is niet gefoliëerd.

4a. Die ghetijden van onser liever vrouwen, Parijs, Thielman Kerver, 12 Febr. 1500, fol. n 7–8' Zuidnederlands, verzen gedeeltelijk doorlopend, gedeeltelijk onder elkander gedrukt.
W. Nijhoff en M. E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van* 1500—1540, I, 's-Gravenhage, 1923, N°. 997.
Exemplaar Den Haag K B 150 E 7.

b. Idem, 25 Oct., 1505.
Nijhoff-Kronenberg, *o.c.* II, 's-Gravenhage, 1940, N°. 3086.
Exemplaar Museum Meermanno-Westreenianum W 1 C 13.

c. Idem, 16 Nov., 1512.
Nijhoff-Kronenberg, *o.c.* II, N°. 3087.
Exemplaar Den Haag, Museum Meerm.-Westr.

d. Idem, 10 Maart 1522.
Nijhoff-Kronenberg, *o.c.* I, N°. 1000.
Exemplaar Den Haag K B 232 G 3; exemplaar Velp-Grave Capucijnenklooster (vgl. Nijh.-Kron.) is verdwenen.

e. Idem, Wed. Thielman Kerver, 10 Maart 1533, fol. Pij-Piij'.
Nijhoff-Kronenberg, *o.c.* II, N°. 3090.
Exemplaar Amsterdam U B, Ned. inc. 297, Den Haag K B, 's-Hertogenbosch, Provinciaal Archief der Minderbroeders-Capucijnen (eertijds Velp bij Grave. Capucijnenkl.; vgl. Nijh.-Kron.).

Hoffman von Fallersleben publiceerde in *Germania, Vierteljahrschrift für Deutsche Alterthumskunde* 3 (1858) 161–3 dezelfde vertaling. Hij tekende daarbij aan: „Aus Ghetijden van onser liever vrouwen. Unvollst. Exemplar der Lübeckischen Stadtbibliothek, wahrsch. Leiden, 1497".

In het Ghetidenboek, Leiden [Hugo Janssoen van Woerden], 1497 (Campbell 841, Den Haag K B) komt geen vertaling van het Stabat Mater voor; evenmin in de drukken terzelfder plaatse van dezelfde uitgever van 1494 (Campbell 837, Den Haag K B), van 1495 (Campbell 838, Den Haag K B) en van 1500 (Campbell 846, Den Haag, Museum Meerm.-Westr.) [1].

De enkele spellingverschillen in de tekst van Hoffmann met de druk van 1500 van Kerver, als *wenen* voor *weenen, sine* voor *sijne, sulc* voor *sulck* e.a. zijn verschrijvingen of drukfouten. De

---

[1] De Lübeckse incunabel is onder de oorlog 1940—1945, samen met andere incunabelen (1327) der Stadsbibliotheek van uit Saksen, waar ze in veiligheid waren gebracht, naar Rusland vervoerd, en moet als verloren worden beschouwd. De Incunabelkatalog van de stadsbibliotheek te Lübeck is bewaard gebleven en licht ons nader in. Daarin wordt onder N°. 634 meegedeeld: „Horae Beatae Mariae Virginis, ndd. Ghetijdenboek. – Paris: Tielman Kerver, 12 Febr. 1500, 8° Copinger (= Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum, London, 1895—1902) 2732, – Anfang und Ende fehlen. Pappband (19. Jh.) – Bibliotheksignatur: Theol. pract. 8° 1047." En in het exemplaar van *Germania* 3 is bij de tekst van Hoffmann op de marge genoteerd: „Paris, Tielman Kerver, um 1500 (a. Bl. n 7a–n 8b)" Deze vriendelijke mededelingen danken wij aan Dr. Wegener.

tekst van Hoffmann is vermeld in Petit, *o.c.* N°. 798 en Daniels, *o.c.* p. 22.

In oudere Getijdenboeken als die van Jac. van der Meer, Delft 1480 (Campbell 832), of 1484 (Campbell 833) hebben wij geen vertaling aangetroffen, zodat wij voorlopig de uitgave van Van Liesvelt in 1495 als de oudste druk van een Stabat Mater-vertaling kunnen beschouwen.

3. Lat. Initia boven de strofen.

Alle redacties van deze vertaling hebben latijnse initia boven de hele strofen, behalve Rl, althans in het afschrift, en misschien ook O, daar Priebsch alleen de van P afwijkende tekst noteerde. Evenals de tekst zelf hebben ook deze initia hun varianten. Wij hebben in de tekst de langere initia afgedrukt, en laten hier de afwijkende lezingen volgen.

Strofe	1–2	Stabat mater K O P, *ontbr.* Ha Hi.
	3–4	O quam tristis H Ha K O P R T, O quam Hi.
	5–6	Quis est K.
	7–8	Pro peccatis etc. Brl.
	9–10	Eya mater Brl H Ha Hi O P R T W.
	11–12	Sancta mater Brl H Ha Hi O P T W; Sancta maria K R.
	14*a*–13	In me K bij Mone, *Lat. Hymnen*, In me sit K bij Mone, *Afschriften*; Fac me tecum flere Brl, Fac me vere W.
	14–14b	Juxta crucem H Ha O P R T W; Juxta Hi K.
	15–16	Virgo virginum Brl Ha Hi K O P R.
Stella	18–17	Virgo dulcis H Ha Hi O P R T W; Fac me plagis Brl.
	18–19	Inflammatus Brl H Ha Hi K O P R W; *ontbr., wel witte regel* T.
	19a–20	Cum hoc K bij Mone, *Lat. Hymnen*, Cum hoc criste K bij Mone, *Afschriften;* Et hoc R; Fac me cruce custodiri Brl.

Hierbij merken wij op:

Van de variant boven str. 11–12: Sancta Maria, die in K en R voorkomt, geeft Blume twee vindplaatsen, nl. *A* Miss. ms. van Evreux, Codex van Rouaan 305 (13–14 E.), en *i* Miss. ms. in Museum Zwolle 749 (390) (anno 1415).

De variant *sit* voor *sistat* boven str. 14a–13 in K hebben wij nergens gevonden; misschien is het een verschrijving van Mone (of van De Vreese?).

Uit de teksten met kortere initia is niet te besluiten tot afhankelijkheid van die met langere, als zouden de eerste verkortingen zijn van de langere. Alle hss. hebben tegelijk langere en kortere initia. Het schijnt dat de copiisten willekeurig initia verkort en ook wel verlengd hebben.

De initia zijn volkomen gelijk van H en T, en van Ha en R. Bij deze laatste sluit Hi aan, dat dezelfde langere en kortere initia heeft, wel met dit verschil dat die boven 5–6 en 15–16 nòg korter zijn.

Opvallend zijn de foutieve initia van Brl 14a–13, Stella 18–17, 19a–20, alsmede van W 14a–13. De copiist van Brl of een afschrijver vóór hem heeft de authentieke latijnse tekst van 20 strofen vóór zich gehad, toen hij de vertaling van 24 strofen afschreef. Hij heeft niet begrepen dat de tekst die hij copieerde de vertaling was van een geïnterpoleerde tekst van 24 strofen. In zijn tekst kwamen de initia In me sistat (14a–13), Virgo dulcis, virgo (Stella 18–17), Cum hoc (19a–20) niet voor. Hij remplaceerde die resp. met de initia van strofe 13: Fac me (vere) tecum flere, strofe 17: Fac me plagis, en strofe 19: Fac me cruce custodiri. Fac me vere en Fac me plagis pasten nog wel op de tweede helft van de (hele) strofe, maar het latijnse initium boven de laatste hele strofe heeft daarmee geen betrekking meer, het hoort bij de tweede helft van de voorafgaande (hele) strofe. De copiist heeft er blijkbaar geen weg mee geweten.

Het geval met W ligt weer anders. Boven str. 14a–13 heeft het hetzelfde foutieve initium als Brl, maar in tegenstelling met Brl juiste initia boven str. Stella 18–17 en 19a–20. Het schijnt dat deze copiist in dezelfde omstandigheden verkeerde als die

van Brl. Boven str. 14a–13 plaatste hij het latijnse initium van str. 13; voor de twee andere gevallen heeft hij niet met zijn latijnse tekst vergeleken, of anders, zich voor een onoplosbare puzzle bevindend, de initia van zijn legger maar slafelijk gevolgd.

4. Opmerkingen.

De hss. H Ha (Pa) T W hebben hetzelfde bovenschrift: „(Noch) een scoen ghebet tot (van) onser liever vrouwen" (Vgl. p. 154–5). Ofschoon een dergelijk opschrift herhaaldelijk in gebedenboeken gebruikt wordt, wijst toch de woordelijke overeenkomst van dit opschrift boven deze vier hss. op onderlinge afhankelijkheid. Daarop wijst ook het feit, dat alleen deze vier hss. de versregels onder elkander hebben geschreven, in tegenstelling met de andere hss. van deze vertaling, die de verzen doorlopend geschreven hebben. Van deze vier is Ha het oudste, nl. van 1480, de andere zijn van latere datum, H uit de 16e eeuw, T van 1512, W van 1550. Dat Ha ouder is dan de andere drie weerspiegelt zich ook in de rijmen. Alleen Ha heeft zuivere rijmen. In de andere drie zijn enkele rijmen verloren gegaan. Het rijmwoord is onzuiver of verdween in H 4,1, 12,3 in T 3,3; 6,2; 7,1; 12,2; in W 4,2.

Welke hss. bovengenoemde drukkers gebruikt hebben, is slechts bij benadering te zeggen. Dit wordt veroorzaakt, doordat er veel meer hss. met vertalingen zijn geweest dan tot ons zijn gekomen, en doordat bij overname van een tekst schrijvers en drukkers dialect- en spelling-veranderingen aanbrachten, epitheta invoegden of woorden oversloegen, soms zelfs woorden naar hun smaak veranderden. Steunend op vergelijking van de varianten der verschillende hss. menen we het volgende te mogen zeggen.

De oudste ons bekende druk, Van Liesvelt Antwerpen 1495, komt met geen enkel hs. woordelijk overeen; hij verschilt echter het minst van T, waarvan hij slechts in een paar woorden

afwijkt: 7,1 *gewoente*, 8,3 *jemerlic*, 14,1 *Laet*. Overigens is hij ook in de flexies zeer gelijk. Het verschil met O en P is iets groter. – De druk van Gouda, waarvan die van Den Hem duidelijk een copie is, komt eveneens het meest overeen met T, o.a. in 7,1 *gewoente*, 15,3: 16,3 *ghestadelic: ghenadelic*. Hij heeft echter enige zeer kennelijke drukfouten: 8,1 *gevoest*, 9,2 *dien* ontbr., 9,3 *mit di* = *mi*, 14a,1 *alteenen* = *alleen*, en enige pathetische epitheta, 5,1, *grote claghe*, 12,3 *arme sondare*, 16,1 *bitteren doot*, die, behalve 12,3 in Hi, niet in de hss. voorkomen, en daarom wel als invoegsels van de uitgever te beschouwen zijn. – De editie van Parijs, Kerver, vertoont niet alleen gelijkheid van in andere hss. afwijkende woorden met H, als: 17,1 *met*, 18,1 *Insteect*, en woordvormen, 6,2 *sulck*, 14,2 *garende*, St. 18,3 *aenhooret*, 18,3 *ordeels*, 20,1 *dlichaem*, *dleven*, maar heeft ook dezelfde verschrijvingen, 13,2 *onverdraghen*, 15,2 *mi* ontbr., 15,3 *ghenadelic*. Zij zijn beide van dezelfde tijd, en daarom kan zowel het hs. de druk hebben gecopieerd, als de druk het hs. Daar dit laatste volgens de gewone gang van zaken is, mogen we veilig aannemen, dat de druk van Parijs naar H of een met H conform hs. is tot stand gekomen.

De teksten van Karlsruhe, Parijs, Rotterdam, Rijsel en Wenen hebben de vertaling het zuiverst bewaard. Wij drukken, met enige veranderingen naar andere hss., de tekst van Rijsel af, als zeker behorende tot de oudste teksten,en geschreven in het Zuidnederlands, waarin de meeste hss. zijn overgeleverd.

Doet dat mijn hert berne zeere
Inder minnen xpi onsen heere
Dat hem behaghe mijn beiach
Sancta mater.
H eilige moeder doet dat lijden
Ende sijn wonden tot allen tijden
In mijn herte vaste ende wel
Doet dat sijn passie en wonden
Sijn zware cruys om onse sonden
Deelachtich mit im sondaer [illegible]
ffac me vere.
I n mij beswaert dijn liden alleene
Doet mij die ontfarminge dus saer beweene
Die ben in deser allende geduerlick
Doet mij Marie mit di claghen
Die crucinge diner om draghen
Ende met begheerten wenen truerlick
Iuxta crucem.
D oet mij met di onder tcruce staen
Mit di als gheselle geerne te gaen

Wenen, Oesterr. National Bibl., hs. Ser. nov. 13236 (oud Fideicomm. 3533), fol. 199. Strofe 10–14,2.

1 *Stabat Mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa,
Qua *pendebat Filius.*

2 *Cuius animam gementem,*
Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti.

4 *Quae maerebat et dolebat*
Pia mater, *cum videbat*
Nati poenas incliti.

5 *Quis est homo qui non fleret,*
Matrem Christi si videret
In tanto supplicio?

1,3 Vgl. p. 43.
4,2 Vgl. de vertalingen VI, 2, 4 en 5.

1,1 moeder gods Hi, stont Brl, *tweede* die *ontbr.* Brl H Ha Hi P R W.
1,2 Stont Brl, weenende *ontbr.* Brl, tcruys H Ha O P R T W, tcruise Hi, mit R T, met rouwen *ontbr.* Brl.
1,3 huere K, oer T, haers R, haren lieven Ha, soon Hi T, an Brl, hijnc T.
2,1 Wees T, Huer K, siel Hi, suchtede Brl Ha, suchte W.
2,2 Seer Brl Ha Hi O P R T W, swaecheit (= swaerheit?) K, droefheit Hi, levede Brl.
2,3 Mitten Brl T W, swaerde Brl R, duer K, ghynck T, doersteken Rl.
3,1 O hoe H Hi K O P R, o woe T, drove R, droeve H Hi K O P, droevich Ha T W, drovich Brl, *tweede* hoe *ontbr.* Brl Ha W.
3,2 soete Ha, soetste W, suetste H Hi O P R T, suete moeder die gh. Rl, suetste ende gh. O.
3,3 van haren Ha, soen T.

Hs. Rijsel.

f. 118 *Stabat mater in duytsche*

1 Die moeder die stont vol van rouwen
Weenende onder den cruce met rouwen,
Daer haer lieve sone aen hinc.

2 Wiens ziele suchtende ende bevende
Sere bedruct in swaerheit levende
Metten sweerde des rouwen doer ghinc.

O *quam tristis et afflicta*

3 Och hoe drueve ende hoe onblide
was die suete ghebenedide
moeder van den enighen sone.

4 Die welcke wenede ende rouwede,
f. 118' Die weer//de moeder, als sij aenscouwede
Sine pine swaer ende onghewone.

Quis est homo

5 Wie es die mensche, hi en dede claghe,
Als hi cristus moeder aensaghe
In sulcken swaren druck sijnde.

4,1 Die = de K, welke = werd R, welke = zeer Ha, weende Ha Hi K Rl W, wenende H O P R, rouweide R, rouwende H O P, ende hadde grooten rouwe Rl.
4,2 waerde Brl R, alsine Rl, Die . . . alsi = alsi haren sone Ha, aenscoude R Rl W.
4,3 sijn Brl H Hi O P R T W, pijn Brl, swaer = onsaecht Hi, swaer *ontbr.* Ha K, ende = en K.
5,1 Wie = Die K, is Brl Hi R T W, mensch H, dede = soude O (Priebsch: sonde), en dede *ontbr.* K.
5,2 jhesus Rl, sage K.
5,3 sulke R, swaren = grooten W, drucke H K, druck = liden Hi.

1,2 *met rouwen* < met trouwen (= voortdurend)? Vgl. vertaling VI. Evenwel komt gelijk rijm ook voor: Stella 18,3 : 17,3.
2,2 *swaerheit:* bezwaardheid, hartzeer.
2,3 *doorghinc:* doorboord werd.
3,3 *enighen*, vgl. vertaling I, II, V, 3, 4.
4,3 *onghewone:* ongewoon pijnlijk.
5,1 *dede claghe:* uitte geklaag, klaagde.

6 *Quis non posset contristari,*
Piam matrem contemplari
Dolentem cum Filio,

7 *Pro peccatis suae gentis*
Iesum videns *in tormentis*
Et flagellis subditum.

8 *Vidit suum dulcem natum*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, Mater, fons amoris,*
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;

10 *Fac, ut ardeat cor meum*
In amando Christum Deum,
Ut sibi complaceam.

7,2 *videns* voor *vidit* hebben we nergens aangetroffen in dit vers, maar wel in 8,1 (Brussel K B 19588).

6,1 solde T.
6,2 Sulke R, sulc m. H Hi K O P, Die suete moeder Ha, in selken K, *tweede* sulcken *ontbr.* Ha W, doeghen = droefheit T.
6,3 drovich T, droeve K, oer T, soe *ontbr.* Ha W, pijnden Brl, pinicht Rl.
7,1 Omme H K sondeghe O P, sundighe H T, sundege K, gewoente Rl T, ghewoenten R, ghemeente Brl.
7,2 Jhesum siende K, jhesum *ontbr.* P, alsoe = so K, = in grooten Ha, in tormenten Brl.
7,3 soe *ontbr.* R W.
8,1 Sij = En T, huer K, oer T, lief kint Hi, kijnt T, seere H K, seer = soe O.
8,2 ontfermelijc H Hi K O P R T, Jammerlic Ha, Ontsculdich W, sterven = spreken Brl, ende *ontbr.* K.
8,3 Mit Brl Ha R T W, sachter Brl T, sachte R, siele R, deerlick Brl H Hi K O P R W, deerliken *ontbr.* Ha, jemerlic T.
9,1 fonteyn W.

6 Wie en soude niet weenen moeghen
Sulcken moeder siende in sulcken doeghen
Soe droevich alsmen haer kint soe pijnde,

Pro peccatis
7 Om sijns volcs sondighe gewenten
Siende Jhesum alsoe tormenten
Ende den gheeselen soe onderdaen.

8 Sij sach haer kint seer ghenoost,
Ontfermeliken sterven ende onghetroest,
Met saechter zielen deerliken uitgaen.

Eia mater fons
9 Eya moeder, fonteyne der minnen,
Doet mij dien druck bevoelen binnen,
Dat ic met di doch weenen mach.

10 Doet dat mijn herte berne seere
Inder minnen cristi onsen here,
Dat hem believe mijn bejach.

9,2 dien = den Brl Ha W, = dijn R, = dijnen Hi.
9,3 Doet dat Brl, mit Brl R T W, di = u O, doch = noch O T, doch *ontbr.* Brl Ha K, beweenen K.
10,1 duet Brl, hert W, barne R, sere barne Brl.
10,2 minne R, mynnen W, ons K R, heren R, Om jhesum te minnen onsen heere Hi.
10,3 mach believen Ha, belach Rl.

6,2 *sulcken:* zulk een; *doeghen:* droefheid.
6,3 *pijnde:* pijnigde.
7,1 *sondighe gewenten:* gewoonte van zondigen.
7,3 *onderdaen:* onderworpen.
8,1 *ghenoost:* gekwetst; Verwijs verklaart niet geheel juist: „schade, ongemak, verdriet aangedaan."
8,2 *ontfermeliken:* beklagenswaardig; *onghetroest:* troosteloos.
8,3 Gelaten en jammerlijk uit (het leven) gaan; minder goed Verwijs: „zacht, gerust."
9,2 *binnen:* van binnen, inwendig.
9,3 *doch:* toch.
10,1 *berne:* brande.
10,2 In liefde tot Christus.
10,3 Dat hem behage mijn levenswijze; Verwijs verklaart *bejach* niet zuiver: „voordeel, winst, hetgeen men zoekt te bejagen."

11 *Sancta mater, illud agas,*
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide.

12 *Tui Nati vulnerati*
Iam dignati pro me pati,
Poenas mecum divide.

14a In me sistat dolor tui,
Crucifixo fac me frui,
Dum sim in exsilio.

13 *Fac me vere tecum flere,*
Crucifixo condolere,
In planctu desiderio.

14 *Iuxta crucem tecum stare*
Te libenter sociare
In planctu desiderio.

13,3 heeft niet de authentieke lezing gehad, maar een variant van 14,3: *Planctu et desiderio* of *In planctu desiderio;* een gewone schrijffout een strofe overslaan. Daniels geeft een verkeerd Lat. origineel aan: *Hunc dolorem fac me moestum, Nec me facias alienum, Ab hoc desiderio.*
14,3 *In planctu(s) desiderio* of *Planctu et desiderio.* Dezelfde regel als 13,3, vanwege het rijm echter anders vertaald, dan in 14,3. *In planctu desiderio* ook in Brussel K B 19588, 10528 en 5849. In deze latijnse tekst hangt strofe 14 naar de constructie af van *fac* van 13,1, dat door de vertaler echter in 14,1 herhaald is. Maar misschien is 14 vertaald naar deze variant: Iuxta crucem tecum *fac* stare. Vgl. vertaling I.

11,1 moder T, duet Brl, doet = doer Rl, dat = sijn Brl, dat = cristus Hi.
11,2 Met sinen Hi, tot = in Hi.
11,3 Sijn in Hi, hert T, harte Brl R, harte sij Brl, vaste H Ha K O P W, vrye Brl.
12,1 Duet Brl, dat *ontbr.* Hi, ende sijn Hi.
12,2 smadighe Brl Hi R T, smadeghe = zware W, smadeghe *ontbr.* Ha, sm. doot ende crucinghe Rl, cruys W, onsen Brl T, sunden T.
12,3 mit Brl R T W, met *ontbr.* Hi, sondare O P, sundare K, sunder T, arme sondaer Hi, sondaer *ontbr.* Brl., sondaer = souden H, sij = sijn H.
14a,1 vestige R, vest Ha, dijn = sijn Brl, dijn = u O.
14a,2 Duet Brl, die = de H K, die crucinghe = den doot Ha, die crucinghe = die passie O; dijns = dijn Ha.
14a,3 bin Brl T, ben = hem Rl, = bun T, desen Brl H R T, deser Ha Hi W, dit K,

Sancta mater

11 Heilighe moeder, doet dat liden
Ende sijn wonden tot allen tijden
f. 119 In mijn her//te vast ende vrij.

12 Doet dat sijn passie ende wonden,
Sijn smadeghe crucinghe om onse sonden
Deelachtich met mij sondaer sij.

In me sistat

14a In mij vesticht dijn lijden alteenen,
Doet mij die crucinghe dijns soens beweenen,
Die ben in dese alleynde gheduerlyc.

13 Doet mij waerlic met dij beclaghen
Die crucinghe seer swaer om verdraghen
Ende met begheerten beweenen truerlic.

Juxta crucem tecum

14 Doet mij met di onder tcruce staen,
Mettij ghesellende gheerne te gaen,
Ende met begheerten in mij gheplant.

---

allende K, alienden H Ha Hi W, ellende Brl R T, duerlick Brl,geduerich Hi, Die ben in dese = Ende in dese pijne ende allende O.
13,1 Duet Brl, waerlicken Rl, mit Brl R T W, di = u O, claghen O W.
13,2 Die = Sijn Brl, Die crucinghe = Uws kints liden K, crucinghe cristi Hi, seer *ontbr.* Ha W, swaer *ontbr.* Brl, seer swaer = hert K, om te Rl, draghen Hi O W, onverdraghen Brl H.
13,3 Ende = En Hi, mit Brl R T, wenen R W, truerich Hi.
14,1 Duet Brl, Laet Rl T, mit T, met = bi K, di = u Rl O, den cruce R.
14,2 Mit Brl R T, metty ghesellende = innichlic met di K, ghesellen Hi, als gheselle Ha W, ghesellende = droevighe O, gerende O P T, garende H, gaern R, gheerne = gheer ic Brl, gheerne = begeer Ha, te *ontbr.* K.
14,3 Ende *ontbr.* K, mit Brl R T, begeerte R, my = di Hi, gheplant = plant Brl.

11,2 *tot allen tijden:* te allen tijde.
11,3 *vast ende vrij:* hecht en vast.
12,2 *smadeghe crucinghe:* smaadvolle kruisiging.
12,3 *deelachtich:* gedeeld. Niet in *MnlW*.
14a,1 *vesticht:* bevestig, hecht.
14a,3 Die steeds in de ballingschap (van dit leven) ben.
13,3 En gaarne droevig bewenen.
14,2 Gaarne u vergezellend gaan, gaarne u vergezellen.
14,3 Terwijl (het kruis) in mij, die vol verlangen daarnaar ben, geplant is.

14b Hunc dolorem fac communem,
Nec me facias immunem
Ab hoc desiderio.

15 *Virgo virginum praeclara,*
Mihi iam non sis amara,
Fac me tecum plangere.

16 *Fac, ut portem Christi mortem*
Passionem *eius* fortem,
Et plagas recolere.

Stella 18 Virgo dulcis, virgo pia,
Virgo clemens, o Maria,
Audi preces servuli.

17 *Fac me plagis vulnerari,*
Cruce ac *inebriari,*
Ob amorem Filii.

17,1 Daniels emendeert onnodig: *Maect met dien wonden mi gewont.*

16,2 Vgl. de vertalingen III, 2, 3, 4 en 6.
St. 18 Vgl. vertaling V.
17,2 cruce *ac* inebriari, aldus ook in Brussel K B 19588 en 10769—10770.

14b,1 Dese W, Desen = Uwen K, drucke R, ghemeene Ha R W.
14b,2 Ende *ontbr.* Ha P, en *ontbr.* K O, duet Brl, doet = laet K P, in *ontbr.* R W, cleene Ha W.
14b,3 Die begheerte = de hulpe K, begheerten Brl O P, uwes Brl H W, uwer R, dijns Hi T.
15,1 O *ontbr.* K, maeght Hi, maechden Brl Ha Hi K O P R W, meechden H.
15,2 en *ontbr.* K, mij *ontbr.* H, mij niet wreet = melidende K, mesval K.
15,3 Duet Brl, mit Brl R T, u = di *alle behalve* Rl O; weenen = sijn K, ghestadilick Brl Ha Hi O T, gestadich K, ghenadelick H P R W.
16,1 Duet Brl, draghen = beclagen K, jhesus Rl.
16,2 Sijn bitter passie O, ende sijn liden Brl Hi W.
16,3 dencken *alle behalve* Rl, omme K, wonden = liden R, ghenadelick Brl H Ha Hi O T, genadich K, ghestadelick P W, stadelick R.
St. 18,1 soete Hi, suet Brl T, soet maghet goedertieren = der maechden o (o *ontbr.*

14b Desen druck maect mij ghemeyne
Ende en doet in mij niet wesen cleyne
Die begheerte uws lidens onderstant.

Virgo virginum praeclara

15 O maghet der mechden boven al,
En sijt mij niet wreet in mijn misval,
Doet mij met u weenen ghestadeliken

16 Doet mij draghen cristus doot,
Sijn passie ende liden groot,
Ende dincken om sijn wonden ghenadeliken.

Virgo dulcis virgo

f. 119' St. 18 O maghet soet, maghet goedertieren,
maria, saechtmoedich in allen manieren,
Aen hoert dat roepen des dieners dijn.

17 Maect die wonden in mij ghewont,
Ende tcruce te draghen in alre stont
Ter liefden vanden sone dijn.

W) goedertieren Rl W, *tweede* maghet = ende Brl Ha, = maeght Hi, guedertieren Brl R T.
St. 18,2 sachtmoedich Brl R T, saechtmoedich = genadich K, alle H Hi O P, in allen = van Ha.
St. 18,3 Aenhoeret H Ha Hi K O P W, Aenhoertet R, anhoert Brl, des = van den K, dienaer Brl, dienere K, dienres T, dienaers H Ha Hi O P R W.
17,1 Maket Brl, die = sijn Brl, = dijn K, in = met H Hi O P R Rl W; in = mit Ha T.
17,2 En Hi, Ende *ontbr.* K, et cruys T, sijn cruce Brl, tcruce = cruce R, te = de R in = tot W, alder Hi.
17,3 lieften Brl, liefte R, minnen K.

14b,1 *ghemeyne:* deelachtig.
14b,2 *cleyne:* gering.
14b,3 Het verlangen naar hulp in uw lijden, het verlangen u in uw lijden te helpen; „onderstant" betekent hier niet: „persoonlijkheid, wezen", zoals Verwijs verklaart.
15,2 *misval:* ellende.
16,3 *ghenadeliken:* heilbrengende (wonden).
Stella 18,2 *in allen manieren:* alleszins.
Stella 18,3 *aenhoert:* aanhoor; *roepen:* klagen. Deze strofe onderbreekt de gepassioneerde smekingen om te mogen medelijden.
17,1 Maak dat de wonden in mij wonden worden.
17,2 En (dat ik) het kruis drage te allen tijde.

18 *Inflammatus et accensus*
Per te, Virgo, sim defensus
In die iudicii.

19 *Fac me cruce custodiri*
Morte Christi praemuniri,
Confoveri gratia.

19a Christe, cum sit hinc exire
Da per matrem me venire
Ad palmam victoriae.

20 *Quando corpus morietur,*
Fac, ut anima *donetur*
Paradisi gloriae.

19a Vgl. vertaling V en 5.
Bij deze strofe hebben wij de latijnse tekst gegeven van de in Duitsland gangbare strofe. De mnl. strofe is evenwel noch de vertaling van deze strofe, noch van de strofe, waarvan het begin boven de vertaling is aangegeven: *Cum hoc, Christe.* Want in beide gevallen wordt Christus aangesproken, terwijl in de vertaling het gebed gericht blijft tot Maria. Men zou kunnen onderstellen, dat de vertaler een variant voor zich heeft gehad, die ongeveer zo kan geweest zijn: „Cum Christo me fac (vis) exire (transire), Da post vitam (mortem) me venire Ad palmam victoriae." Deze suppositie vindt steun in de vertaling, maar ook in de variant die Blume noteert, waar *sit* van vs. 1 vervangen is door *vis.* Dit komt echter niet overeen met het initium boven de vertaling. En dit initium is wel geen verknoeiing van een copiist, daar al de andere initia, behalve boven strofe 14a–13 in K (zie p. 63), met de vertaling overeenkomen. Meer waarschijnlijk lijkt het dan ook, dat de vertaler een variant voor zich had, beginnend met „Cum hoc, Christe", maar dat hij zich zoveel mogelijk houdend aan het latijn, de gedachtengang van het gedicht: van af strofe 9 één doorlopend gebed tot Maria, heeft hersteld.
20, 2–3 Vgl. vertaling VI, 2, 5 en 6.

18,1 Onsteect Brl R, Ontsteict T, Insteect H W, vierichlijc H Ha Hi O P W, vuerichlic T, vuergelick R, mi vierichliken = mijn herte altijt K.
18,2 *maeght* Hi K.
18,3 sijns = des R, ordels T, ordeels H Ha K, oerdels Brl Hi R W, wreet = naect R.
19,1 Duet Brl, Maect O, dattet = dat K, behoedet Hi R, behoede H Ha K O P W, behuede mi = bij mi sij Rl.
19,2 doot dan Hi, bij = mit Brl, bij mi sij = behuede mi Rl.
19,3 mit Brl Ha R T, gracie R, mi *ontbr.* Hi, becleet R.
19a,1 Mit Brl T, duet Brl, mi doch Hi.
19a,2 En Hi K, gijff T, gheeft = doet K, = laet W, te *ontbr.* K W.
19a,3 ten K, totten Hi, liden R W, Te lidene der = Ter ewigher Brl, der = tot W.

Inflammatus

18 Ontsteect mi vierichliken in desen,
Bij dij, o maghet, beschermt te wesen
Inden daghe sijns oerdeels wreet.

19 Doet, dattet cruce behuede mi,
Ende cristus doot bij mi sij,
Ende met gracien maect mi ghecleet.

Cum hoc, criste

19a Met cristo doet mij verscheiden,
Ende gheeft mij te comen nae dit beleyden
Te lidene der victorien.

20 Wanneer dlichaem sal laten dleven,
Doet dat die ziele dan sij ghegheven
Ten paradise der glorien. Amen.

20,1 Als Ha K W, dat l. Brl R T, dit l. W, lijchaem T, tleven Ha R W, dat leven T, dit leven Brl.
20,2 Duet Brl, Doet *ontbr.* K, die = mijn K, siel R T, der sielen Hi, sij =worde Brl, sij = weerde Hi.
20,3 Te H, Den T, Tparadijs Hi, paradisen R, der eeuwigher gl. Hi, Amen *ontbr.* Ha O P.

18,1 *Insteect* H W: ontsteekt; niet in *MnlW; in desen:* daartoe.
18,2 *bij:* door.
19,2 *bij mi sij:* mij bijstaat, beschermt.
19,3 En bekleed mij met uw genade.

19a,2–3 Daniels, *o.c.* p. 51 verklaart vs. 2–3: „en doet mij komen tot de overwinning, nadat gij mij geleerd hebt te lijden." Wij verklaren liever: „en geef mij te komen na dit leven tot de opgang naar de overwinning."
20,2–3 Verwijs noch Daniels verklaren deze verzen. De eenvoudigste verklaring zou zijn, door *dat* op te vatten als *dat 't* en *die siele* als *der siele* (T. A. Le Roux en J. J. Le Roux, *Middelnederlandse Grammatika,* Pretoria, 1935, § 191, B. opm. 1). *Leven* wordt dan wel in twee betekenissen opgevat, maar dat zou heel gewoon zijn voor een middeleeuwse schrijver, vertrouwd met de paradox van het Evangelie: „Wie zijn leven verliest, zal het vinden" (Mt. 10, 39). Maar in prozavertaling 5, die vertaling is van dezelfde latijnse tekst (*wanneer dat lichaem sal sterven, doe dat die siele ghegeven werde der glorien des paradises,* ad) gaat *leven* (vs. 1) niet vooraf, zodat *dat* geen *dat 't* kan zijn, terwijl men daar dezelfde syntactische eigenaardigheid aantreft. Het zou op zich mogelijk zijn dat de prozateksten naar de teksten in verzen gemaakt zijn, en *laten dleven* veranderd werd in *sterven.* Dat is echter niet het geval blijkens de andere en anders geordende strofen en de afwijkende woordkeus (zie p. 32) .De zin zal wel zijn: Maak dat de ziel dan worde gegeven aan de glorie in het paradijs.

VERTALING V

Samenstelling: Str. 1–16, 18, 17a, 19a, 19, 20

D Darmstadt, Grossherz. Bibl. hs. 2274.
Volgens Mone 14e eeuw; herkomst Wesel.

Lit. B N M.
Mone, *Lat. Hymnen*, II, 151–152, waar de tekst is afgedrukt.
Kronenburg, *o.c.* II, 246.

1 *Stabat mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa
Qua *pendebat filius.*

2 *Cuius animam gementem,*
Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti!

4 *Quae maerebat et dolebat*
Et tremebat, cum videbat
Nati poenas incliti.

5 *Quis est homo, qui non fleret,*
Matrem Christi si videret
In tanto supplicio.

1,3 Vgl. p. 43.

1 Maria, spiegel alre vrouwen,
stont bi den cruce mit groeten rouwen,
daer haer live kijnt aen hinc;

2 oer reyne, moederlike herte
mit groeten pinen ende smerte
her Symeons sweert geheel doerginc.

3 Och hoe droevich ende onblide
was die zuete gebenedide
moeder van den enigen kinde;

4 doe si schreyede ende weende zeer
ende zach in liden den zueten heer,
dien si gans van herten minde.

5 Wie en soude sich niet verbarmen
in Marien swaren carmen
ende zoe groter jamerheit?

3,3 *enigen*, vgl. vertaling I, II, IV, 3 en 4.

5,1–2 *verbarmen in:* medelijden hebben met; *carmen:* weeklagen.

6 *Quis non posset contristari,*
Piam matrem contemplari
Dolentem cum Filio.

7 *Pro peccatis suae gentis*
Iesum vidit in tormentis
Et flagellis subditum.

8 *Vidit suum dulcem natum,*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, mater, fons amoris,*
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;

10 *Fac, ut ardeat cor meum*
In amando Christum Deum,
Ut sibi complaceam.

11 *Sancta Mater, illud agas,*
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide;

12 *Tui nati vulnerati,*
Iam dignati pro me pati,
Poenas mecum divide.

13 *Fac me vere tecum flere,*
Crucifixo condolere,
Donec ego vixero.

7,1–2 Het oorspronkelijk rijm was wellicht: *vrende: ende?*

6,3 *swaericheit:* bezwaardheid, hartzeer. Het lapidaire van het origineel in str. 5–6 ging verloren door de synonimiek van *swaren carmen, groter jamerheit, groter swaericheit.*

8,2 *gelaten:* verlaten.
8,3 toen hij de geest gaf.
9,2 *wondet,* vgl. lat. 17,1, p. 41.
10,2 *druncken,* vgl. lat. 17,2, p. 41.

6 wie en soude niet mede rouwen,
die Marien mochte schouwen
in soe groter swaericheit?

7 Om die sunden sijnre vriende
zach si Jhesum daer int eynde
gegeyselt aen dat cruce slaen;

8 si sach droevich uter maten
Jhesum sterven zeer gelaten,
doe hi den geest liet hene gaen.

9 O Maria, fontein der mynnen
wondet mijn herte zeer van bynnen,
dat ic rouwich mit di zi;

10 mijn coude herte doe ontfuncken,
der mynnen Cristi maec mi druncken
ende alre sunden quijt ende vri.

11 O zuete moeder, nu ten stonden
dijns liven kindes zuete wonden
doe becliven int herte mijn.

12 ende want hi voer mi woude liden
in hoeft, in handen, in voete, in ziden,
zoe deilt mit mi zijn bitter pijn.

13 Gif mi mit di een waer aenhangen,
die passie Cristi mijn herte bevangen,
hent ic des levens moet ontberen;

10,3 Hier is het accent verlegd van behagen aan Christus op de vergiffenis van zonden, twee nauwverwante begrippen.
11,1 *nu ten stonden:* op dit ogenblik.
11,3 *becliven:* blijven.
12,1 *ende want:* omdat.
12,2 omschrijving van „vulnerati".
13,1 *een waer aenhangen:* oprechte gehechtheid (aan Christus' lijden).
13,2 (geef mij dat) het lijden van Christus mijn hart aangrijpe.
13,3 tot dat ik het leven laat.

14 *Iuxta crucem tecum stare,*
Te libenter sociare
In planctu desidero.

15 *Virgo virginum praeclara,*
Mihi iam non sis amara,
Fac me tecum plangere.

16 *Fac, ut portem Christi mortem,*
Passionis eius sortem
Et plagas recolere.

18 *Inflammatus et accensus*
Per te, virgo, sim defensus
In die iudicii.

17a Spinis, clavis *vulnerari,*
Cruce, lancea beari
Et cruore *filii.*

15–16 Mone verwijst boven deze strofen naar (de [hele] strofe van) Stella 9,4 (= halfstr. 18,1): *Virgo dulcis, virgo pia,* en naar (de [hele] str. van Stella) 11,2–6 (= halfstr. 15, 2–3; 16, 1–3) *Mihi iam non sis amara, Fac me tecum plangere. – Fac ut portem Christi mortem, Passionis eius sortem, Et plagas recolere.* Deze vrije vertaling V dwingt echter niet om aan te nemen dat 15,1 een vertaling is van Stella 18,1, en dat strofe 15 van de vertaler naar *twee* lat. strofen zou zijn. *Virgo virginum praeclara* (15,1) kan voor deze vrije vertaler voldoende aanleiding geweest zijn voor de tekst: „Hier om genadige, milde, zoete."

17a Hoewel de vertaling geen zuivere weergave is, schijnt de variant van de lat. strofe 17 toch de vertaler geïnspireerd te hebben, daar alle attributen van het lijden: *spinae, clavis, crux, lancea* en *cruor* ook in de vertaling voorkomen, slechts uitgebreid met *geysel.* Vgl. vertaling 2, 4, 5 en 6.

18,3 *sunden,* wsch. verschrijving voor *sonden.*

14 onder tcruce bi di te staen
ende al sijn liden doer te gaen
is al mijns herten gans begeren.

15 Hier om, genadige, milde, zoete
Maria, vrou, toe mijnre boete
zoe laet mi mit di screyen zeer.

16 dijns kindes doet, zijn bitter liden
laet onbescreyt niet voer mi gliden,
mer doe mi wenen ummer meer.

18 Als ic moet nauwe reden geven,
hoe ic geleidt heb al mijn leven
ontschuldicht mi dan van allen sunden;

17a zet voer des strengen richters toern
sijn cruus, speer, nagel, geysel, doern,
sijn duerbaer bloit, sijn heilige wonden.

Die bitter galle, den edic zuer,
sijn leven heilich, sijn doit alduer
brenget voert, om mi tontsculden.

14,2 *doer te gaen:* te doorstaan.
14,3 *gans:* volstrekte, gehele.
15,2 *tot mijnre boete*, tot uitboeting (van mijn zonden). Mone interpungeert o.i. verkeerd, aldus: *Maria, vrou toe mijnre boete, zoe laet* . . . Hier heeft de vertaler weer het zondebesef ingevoegd, evenals in 10,3.
16 Het *screyen* van 15,3 wordt hier tweemaal herhaald, anders dan in het latijn, waar gevraagd wordt om in het lijden van Christus te delen en de wonden te gedenken; *voer mi gliden:* aan mij voorbijgaan.
18,1 *nauwe reden:* nauwkeurige verantwoording.
18,3 *ontschuldicht:* verontschuldig, verdedig.
17a vlgg. In de authentieke tekst van het latijn sluit str. 19 aan bij 18, 2–3: bede tot Maria om bescherming in het oordeel, en wel, en dit drukt str. 19 uit, terwille van Christus' kruis en dood. In de vertaling wordt in drie strofen na 18 heel het lijden opgesomd.
na 17a str. 1,3 *brenget voert:* vermeld, voer aan.

???

19a Christe, cum sit hinc exire,
Da per matrem me venire
Ad palmam victoriae.

19 *Fac me cruce custodiri,*
Morte Christi praemuniri,
Conservari *gratia.*

???

20 *Quando corpus morietur*
Fac, ut animae donetur
Paradisi gloria.

19a Vgl. vertaling IV en 5.
19,3 Vgl. vertaling 2.

De zes str. na 17a. Van de twee strofen na 17a en de eerste na 19 hebben wij geen lat. origineel kunnen vinden. Onder de dertien strofen, die Daniel, *o.c.* II, 152–4 meedeelt na de twintig strofen van de authentieke tekst, worden ze niet aangetroffen, noch onder de geïnterpoleerde strofen 8, 10 en 17 van Stella. Vgl. Daniel, *o.c.*, 131–2.
Mone, *Lat. Hymnen,* II, 151 noteert, dat aan de laatste vier strofen, of een tot nu toe onbekende tekst ten grondslag ligt, of dat zij toevoegsels zijn van de vertaler. Evenwel blijkt het origineel van de eerste twee der laatste vier strofen 19a en 19 te zijn en van de laatste str. 20, al is de vertaling heel vrij.
De vertaling van 19 schijnt meer overeen te komen met de variant, die wij vermeldden, dan met de authentieke tekst. De twee strofen na 17a en na 19 zullen wel van de vertaler zelf zijn. Daarop wijst de vrijheid der vertaling van 19a en 19 en het opvallend ander, wiegend ritme met sterke diaerese.

den bosen geest, der hellen gloet
ende alle pijn veer van mi stoet,
ende laet mi vreuwen dijnre hulden.

19a O Crist an dijnre moeder bede
ende alre heiligen in hemel mede
gif mi zalich henevaren,

19 ende laet mi nummer hier versterven,
ic en moet yerst dijn hulde verwerven,
dine genade ende die bewaren.

Dijn zuete troest, dijn zuete mynne
moeten verluchten al mine synne,
als ic tot di sal weder gaen;

20 laet mi in dijnre scharen sijn
ende doe mi, waerre lieften schijn,
bi di int ewige leven gaen.

---

na 17a str. 2,2 *stoet:* stoot, verwijder.
na 17a str. 2,3 *vreuwen dijnre hulden:* mij verblijden over uw genegenheid, gunst.
19a Behalve dat deze strofe dezelfde gedachte weergeeft als strofe 20 (vgl. vertaling IV) richt zij zich niet tot Maria maar tot Christus, hetgeen zelfs tegen de authentieke tekst in wordt voortgezet tot het einde toe, dus ook in strofe 19 en 20.
19,1 *versterven:* omkomen.
na 19 str. 1,2 *verluchten:* verkwikken.
20,2 *waerre lieften schijn:* Wezen van waarachtige liefde (God). Deze strofe is een parafrase van de vertaler.

VERTALING VI

Str. 1–11, 13, 12, 20.

Bg Brugge, Bibliotheek Bisschoppelijk Seminarie, hs. 72–175, fol. 88–89'.
Perkament; Gebedenboek; c. 1460; Vlaanderen; de verzen onder elkander geschreven.

Lit. B N M.
J. F. Willems, *o.c.* 3 (1839) 447–449. Drukt de tekst af, niet geheel nauwkeurig.
E. Verwijs, *o.c.* III, 2e ed. 1884; 3e ed. 1914; 4e ed. 1924. De spelling door Verdam genormaliseerd.
Karel de Gheldere, *o.c.* p. 100–101, met emendaties van 6,3 en 10,3 zonder de correctie van 12,2; vgl. verbeteringen onder de tekst.
Petit, *o.c.* N°. 798 I; N°. 1657.
Kronenburg, *o.c.* II, p. 245.
J. H. van den Bosch en C. G. N. de Vooys, *Letterkundig Leesboek*, Den Haag, 1919, I, p. 129–130.
Th. E. C. Keuchenius en D. C. Tinbergen, *Nederlandsche Lyriek.* Leiden, 1920, I, p. 216–218.
MnlW 10, *Bouwstoffen*, art. 56, 37, 1°; art. 87, 3, 41°.

Van den Bosch en De Vooys drukken naast de vertaling een latijnse tekst af. Opmerkelijk daarbij is:

1. dat zij nu eens de authentieke tekst van Blume volgen: et tremebat, cum videbat (4,2), Piam matrem (6,2), dan weer varianten: contristatam (2,2), Moriendo .... Dum

(8,2–3), tam (12,2), fac ut anima donetur paradisi gloriae (20,2–3), zonder dat dit door de mnl. tekst gemotiveerd wordt;

2. dat zij bij de twee voorlaatste strofen 13 en 12 resp. de latijnse strofen 12 en 19a plaatsen, die in het geheel geen verband hebben met de betreffende mnl. strofen.

In tegenstelling met de voorafgaande vijf vertalingen èn met de latijnse tekst heeft deze vertaling (hele) strofen met slechts twee rijmen.

De kopie van deze tekst is zeer slordig, blijkens de ontspoorde rijmen: *torment: leet* (5:6), *wee: nemmeer* (9:10), *zielen :heelen* (11:13), en de herhaling van drie verzen na 11,2.

Deze tekst behoort tot de duitse groep, waar het enkelvoud van de persoonlijke gevoelens vervangen is door het meervoud: *ik* door *wij*, *mij* door *ons*, *mijn* door *onze* (13–20), en waar de auteur op het eind zich richt tot Christus i.p.v. tot Maria (20).

1 *Stabat mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius.

2 *Cuius animam gementem*
Contristatam *et dolentem*
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti.

4 O quam moerens tunc *dolebat*
Pia Mater, *cum videbat*
Nati poenam *incliti.*

5 *Quis est homo, qui non fleret*
Matrem Christi,

si videret
In tanto supplicio.

7 *Pro peccatis suae gentis*
Vidit Iesum *in tormentis*
Et flagellis subditum.

---

(6),3 *leet* door Willems verbeterd in *ellent.*

Waar de vertaler zich strenger aan zijn lat. origineel heeft gehouden, blijkt duidelijk, dat hij een tekst heeft gebruikt, die zeer nauw verwant is aan die van Wolfenbüttel, Herzog August. Bibl. N°. 39 (Helmst. 35) en N°. 1536 (Helmst. 1412): Blume ω en ψ. Daarom hebben wij deze tekst naast de vertaling afgedrukt, uitgenomen een paar plaatsen, waar de vertaling met een andere variant overeenkomt.

1,3 Vgl. p. 43.
4,2 Vgl. vertaling IV, 2, 4 en 5.
4,3 Vgl. vertaling 2.

1,2 Willems tekent aan: „*Bewent*, ingewikkeld, van *winden*, waarvan het substantivum zooveel is als het *lot waarin men gewikkeld is.* Volgens den Latijnschen tekst zou hier moeten staan *beweent*, doch dat gaat niet met *goeder trauwe*, ten ware men

fol. 88

1 Maria stont met groten rauwe,
Seere bewent met goeder trauwe,
Biden cruce daer jhesus an hinc.

2 Met drouwer herten moest soene scouwen
Haer lieve kint, dorsteken, dorhouwen;
Tzwert des rouwen haer herte dorghinc.

3 Hoe drouve ende hoe onblide
Was die moeder gods ghebenedide
Om haer kint, den waerden zone,

fol. 88'

4 Doe zoe hem zach die pine liden,
Al dor steken up eene zide,
Ghecroont met eenre felre crone.

5 Wie es die niet wenen en mach
Met marien, ende dit gheclach
Helpen draghen ende dit torment,

(6) Dat zoe scauwede zonder verdrach,
Als up den goeden vrindach
Daer jhezus leet zijn zware leet.

7 Soe sachene vor smenschen zonden
Haer lieve kint den fellen honden
Te leveren ter pine ant hout.

---

veronderstelde dat de schrijver hier zeggen wil *ik zeg het u met goeder trauwe*, en zoo denk ik wel dat men het lezen moet." Van den Bosch-De Vooys verklaart *met goeder trauwe:* voorwaar. Wij vatten dit vers zo op: met betraand gelaat in grote trouwe liefde.

2,2 Heeft de vertaler deze regel van Christus verstaan, en hem laten afhangen van *gementem*, dat evenals *contristatam et dolentem* vrij vertaald werd?

5,1 *mach:* zou.

5–6 De dichter heeft heel de zesde lat. strofe, waarvan vs. 1–2 dezelfde gedachten uitdrukken als 5,1–2, onvertaald gelaten, en de lat. strofe 5 weergegeven in twee strofen.

(6)1, *zonder verdrach:* zonder ophouden.

(6),2 Namelijk op de Goede Vrijdag.

(6),3 *Daer:* toen.

7,2 *haer lieve kint*, uitdrukkelijker herhaling van *-ene*.

7,3 *Te leveren:* overleveren.

8 *Vidit suum dulcem natum*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, mater, fons amoris*
Nos *sentire vim doloris*
Fac, ut tecum lugeamus;

10 Ut *cor* nostrum exardescat
Et in Christo requiescat
Ut ei placeamus.

11 *Sancta mater, illud* age
Crucifixi ut sint plagae
Cordi nostro vivide.

13 *Fac* nos *vere tecum flere,*
Crucifixo condolere,
Quamdiu vixerimus.

12 *Tui nati vulnerati,*
Dignantis pro nobis pati,
Poenas nobis *divide.*

20 *Quando corpus morietur,*
Fac, ut anima *donetur*
Paradisi gloriae. *Amen.*

10,3 Willems emendeerde: *begheren emmeer*, De Gheldere: *begheren emmee.*
11,2 Na dit vs. worden in het hs. met enige wijziging herhaald vs. 10,1–2 en 11,2: „Dat onze herten ontsteke van binn*e* Met gods minne, dat wi*ne* bekinn*e* Ende dat jhesus minne met ons zij."
11,3 *zielen*, verschrijving van *zeelen* blijkens het rijm.
12,2 hs. *oncleet; t* interlineair toegevoegd (door latere hand?).

11,1 Vgl. vertaling 2.
12,2 is een reconstructie uit de varianten van Blume: Iam *dignantis* pro me pati (A F Q R T U φ), en Dignantem *pro nobis pati* (ε, een hs. uit Emmerik).
12, 13 Deze twee strofen zijn wel door de vertaler omgezet, blijkens de rijmen *vivide* (11,3): *divide* (12,3).
20,2–3 Vgl. vertaling IV, 2, 5 en 6.

8 Soe zachene daer zo zere wonden
Dor handen, dor voeten, ter herten gronde,
So dat zijn lechame wert al cout.

9 Hier omme, moeder alre minnen,
Doet ons verdrouven onze zinnen,
Dat wi bekennen dat grote wee,

10 Dat onze herte ontsteke van binnen
Met gods minne, dat wi bekinnen
fol. 89 Gods rike ende beghere nemmeer.

11 Nu, helighe moeder, doet als ghi,
Dat jhesus minne met ons zi,
Dat oerboerlijc es onzer zielen;

13 Ende doet ons wenen zo metti,
Dat jhesus wonden planten in mi,
Ende zi mi gansen ende heelen,

12 Die hi om onzen wille leet
An zijn cruce, naect ontcleet,
Daer hi staerf na smenschen ghelike.

20 Dat hi ons gheve sulc beleet,
Als onze ziele doet ghesceet
Van onzen lechame, zijn hemelrike. Amen.

8,2 Vgl. vertaling V, 12,2; *ter herten gronde:* tot in het diepst van het hart.
9,2 *verdrouven:* bedroefd worden.
9,3 *bekennen:* leren kennen, begrijpen.
10,2 *bekinnen:* belijden.
10,3 Voor de vorm *beghere*, zie verbeteringen 11,2: *binne* en *bekinne; nemmee:* niet anders.
11,1 *doet als ghi:* maak mij zoals gij zijt(?); foutieve vertaling van „illud age". Tinbergen *o.c.* noteert bij 11,1–2 „bewerk dat Jezus' liefde met ons zij, zoals zij met u is (?)".
11,3 *oerboerlijc:* heilzaam.
13,2 Dit vs. is een vrije weergave van 11,2–3; *planten:* gehecht worden. Tinbergen, *o.c.* verklaart: „wortel schieten, indruk maken."
13,3 *gansen:* gezond maken, genezen.
12,1 *Die*, n.l. *jhesus wonden* van 13,2.
12,3 *na smenschen ghelike:* als een mens.
20,1 *beleet:* lot.
20,2 *doet ghesceet:* scheidt.
20,3 *zijn hemelrike:* appositie bij *beleet.*

VERTALING VII

Str. 1–20.

Het Prieel der gheestelycke Melodie is een verzamelbundel, waarin oudere liederen werden opgenomen. Hiertoe behoort een mnl. vertaling van het Stabat Mater, die begint met de woorden: „Het stont een moeder reene".

De bundel werd uitgegeven door de Paters Jesuieten en wel bepaaldelijk door P. Bernard Bauhuysen en niet door Jan de Tollenaere, zoals Roes en B C N I opgeven. V. Verstegen O.F.M. neemt met de uitgevers van de *Bibliotheca Belgica* aan, dat de uitgave van 1609 te Brugge de eerste uitgave is, ondanks dat er in de voorrede gezegd wordt „nu op een nieu, ende derde reyse . . . gedruct" (*T T L* l.c., blz. 246).

Reeds H. Roes, pastoor te Deurne in Noordbrabant en bekend verzamelaar van kerkelijke liederbundels uit het verleden, stelde in *Rust Roest* Nov. 1916 (vervolg I) de vraag: „zijn dan de eerste en tweede druk onder anderen titel verschenen?" Wij geloven, dat hier hetzelfde zou kunnen gebeurd zijn als met het *Catholyck Sanckboeck*, dat in de derde editie (1633) de titel veranderde in *Gheestelijcke Harmonie*. De *Bibliotheca Belgica* wijst op verband met *Het Hofken der gheestelijcke Liedekens . . . Nu van nieus ghecorrigeert ende vermeerdert.* Loven, Rutgeert Velpius, 1577. Daar de approbatie van 1570 is, is te vermoeden, dat de eerste druk van 1570 of 1571 is. Er komen van de 140 liederen van *Het Hofken* slechts een tiental voor in *Het Prieel.* Verstegen besluit daaruit, dat *Het Prieel* onmogelijk kan beschouwd worden als een bewerking van *Het Hofken*, en er zelfs niet van afhangt, daar ze haast alle in vroegere boekjes voorkomen. Is het echter niet mogelijk, dat de verzamelaar van *Het Prieel* begonnen is met gedichten aan *Het Hofken* te ontlenen en al verzamelend er

nog een veel groter aantal heeft bijgevoegd, terwijl hem zijn uitgangspunt voor de geest bleef zweven en hij alzo sprak van een derde druk? De woorden „nu op een nieu ende derde reyse ... gedruct" zouden ook disjunctief kunnen worden opgevat: een groot aantal werden „op een nieu", een ander aantal werden de „derde reyse gedruct." Dit laatste zou dan slaan op de ontleningen aan *Het Hofken*. Er zat ook reclamewaarde voor Bauhuysen in die „derde reyse". Hoe het zij, het verdient naar onze mening de voorkeur naar een redelijke verklaring te zoeken van de derde druk, en deze vermelding niet als een vroom bedrog te beschouwen.

De vertaling van het Stabat Mater komt niet voor onder het tiental liederen, dat aan *Het Hofken* kan ontleend zijn. Het is ook geen vertaling van de samenstellers van de bundel. De vertaling vertoont alle eigenschappen van een rederijkersgedicht: strofen van acht verzen, rijmschema a b b a b c b c, alleen volrijmen, geen herhaald rijm, taaleigenaardigheden als adjectief achter substantief, voor de zeventiende eeuw verouderde woorden en uitdrukkingen. Op oudere datum wijst ook de melodie van de vertaling, waarin klaarblijkelijk enige fouten zijn geslopen, die verbetering behoeven (zie transcriptie). Hiermee, geloven wij, hebben wij voldoende gemotiveerd, waarom deze vertaling uit een boekje van 1609 werd opgenomen onder de Mnl. vertalingen.

De tekst, zoals die door *Het Prieel* is overgeleverd, is omgewerkt. De „Rhetorijcke" werd gebracht op „den Franchoysen ende Italiaenschen voet", dat is de strakke jambische maat met getelde lettergrepen. Het vrij-ritmisch volkslied werd veranderd tot een homogeen maatlied.

In tegenstelling met de vorige teksten is deze vertaling gemaakt om gezongen te worden. Wij drukken hierbij een fotocopie af van de melodie uit het Gentse exemplaar van *Het Prieel der Gheestelycke Melodie* (vgl. p. 104), plus de transscriptie van P. Eliseus Bruning O.F.M.[1]. De melodie komt in meerdere

[1] Ook hetgeen hier volgt over de melodie is naar de schriftelijke mededelingen van P. Bruning, waarvoor wij hem hartelijk dank zeggen.

bundels van de 17e eeuw voor. Bij Stalpart in zijn *Gulde Iaers Feest-dagen* (1635) voor het lied „Vriendinne Goods" (S. Coleta) met als „stem" aangegeven: „Jesu ons liefd' ons wenschen"; ook bij Theodotus, *Het Paradijs der gheestelycke . . . lofsanghen* (1621) (vgl. p. 101) voor het lied: „Jesu ons liefd' ons wenschen", zonder dat er bij vermeld staat waaraan de melodie is ontleend. In *Het Prieel* draagt de melodie het opschrift: „Op de Wijse: alsoot beghint," meestal een aanwijzing dat we met een oorspronkelijk lied te doen hebben, niet met een contrafact, d.i. met een van een wereldlijk lied overgenomen melodie. Evenwel is de melodie van de Stabat Mater-vertaling een min of meer regelrechte afstamming van het laat-middeleeuwse, vroeger vaak geciteerde, maar toch zeer sporadisch overgeleverde Hildebrandslied: „Ick wil te land uitrijden." [1]. De melodische en ritmische lezing van *Het Prieel* kan reiken tot in het midden der 15e eeuw. Om de verwantschap van beide melodieën te tonen, is als tweede balk onder de transscriptie van „Het stont een Moeder reene", de wijze van het Hildebrandslied geplaatst. De melodie is eveneens sterk verwant met die van „Van liefden comt groot liden" [2]; opvallend is, dat ook de tekst van dit lied van hetzelfde genre is als „Het stont een Moeder reene". Het opschrift: „Op de Wijse: alsoot beghint" zou dus niet betekenen dat de melodie geheel oorspronkelijk is, maar wel dat de melodie voor deze vertaling van het Stabat Mater gemaakt is.

De melodische en ritmische lezing van *Het Prieel* is zeer nauwkeurig overgenomen door Stalpart en Theodotus; maar niet door Flor. van Duyse in *Het oude Nederlandsche Lied* III, 2160, 's-Gravenhage, Antwerpen, 1907; immers Van Duyse heeft het gehele lied in 6/4 maat gezet, waardoor het zwierige, steeds wisselend (en oorspronkelijk?) ritme geheel en al wordt kapot gemaakt.

---

[1] John Meier, *Deutsche Volkslieder* I, Balladen I, 1–21. Berlin-Leipzig, 1935. Hier in een overlevering van de 16e eeuw, maar met enkele kenmerken van zeer hoge ouderdom.

[2] Zie E. Bruning, *Het geestelijk Lied*, n. 69.

Het is een zeer fraaie melodie, die echter iets bedorven is door twee accidenten (*gis* in *druckelick* en *cis* in *eerbaer;* zie emendatie 1 en 3). Ook de lange noot en volle slag rust bij *vercout* en *eerbaer* zijn zeker niet origineel. De ouden zongen van zin tot zin; wanneer de zin uit was, werd in de notatie een streep gezet: daar kon men ademhalen, en begon dan met de volgende zin. Later, toen men maatstrepen ging zetten, moest ook de lange slotnoot en de adempauze in het metrisch schema worden ingepast, en dikwijls ingewrongen. Met de lengte van de slotnoot tot op de helft in te korten, komt alles goed; zie emendatie 2 en 3.

Uitgaven.

Het behoeft nauwelijks vermelding, dat onderstaande bibliografische gegevens geen aanspraak maken op volledigheid.

1. 1/ 1609, derde druk. *Het Prieel der Gheestelijcke Melodie. Inhoudende veel schoone Leysenen, ende Gheestelicke Liedekens van diveersche devote materien, ende op de principale Hoochtijden des Jaers dienende.*
   Brugge. Pieter Soetaert, 1609, blz. 111.
   In de voorrede wordt gesproken van „nu op een nieu, ende derde reyse . . . . . gedruct."

   Lit. Van Duyse, *o.c.*, 3, 2160–2162, waar de vertaling is afgedrukt.

   T T L 28 (1940) 245—264.
   Bibliotheca Catholica Neerlandica Impressa, 1500—1727, (B C N I), Den Haag, 1954, n°. 5519.
   MnlW 10, *Bouwstoffen*, art. 56, 37, 3° tekent aan: „Volgens Flor. van Duyse, Het oude Nederlandsche Lied, dl. 3, blz. 2161, reeds in de uitgave van 1607."
   Van Duyse vermeldt evenwel als oudste editie die van 1609.

Vindpl. Gent U B, B L 6581.
Leuven, U B, A 41087.
Trier, Stadsbibliotheek.

2/ 1614. *Idem.*
Antwerpen. Hieronymus Verdussen, 1614.
Herdruk van vorige uitgave.

Lit. B C N I, n°. 6090.

Vindpl. Gent, Kon. Vl. Academie.
Mainz. Stadsbibliotheek.

3/ 1617. *Idem*, vierde druk.
Antwerpen, Hieronymus Verdussen, 1617.
Deze uitgave is verbeterd en opnieuw bewerkt en ligt ten grondslag aan de andere drukken.

Lit. B C N I, n°. 6451.
D. F. Scheurleer, *Nederlandsche Liedboeken*, Den Haag, 1912.

Vindpl. Gent, U B.
Den Haag. K B, 809 G 31.

4/ 1620. *Idem.*
Antwerpen. Hieronymus Verdussen, 1620. blz. 105.

Lit. *Belgisch Museum* 3 (1839) 455.
Kronenburg, *o.c.*, 2, 247.
J. A. N. Knuttel, *o.c.*, p. 80–81.
B C N I n°. 6848.

Vindpl. Gent, U B.
Leiden. Mij Ndl. Lett., I 52.
Boxmeer, Paters Carmelieten.

5/ 1630. *Idem*, vijfde druk.
Antwerpen, Hieronymus Verdussen, 1630, blz. 105.

Lit. B C N I, n°. 8290.

6/ 1642. *Idem*, vijfde druk.
Antwerpen, Hendrik Aertssens, 1642.

Lit. B C N I n°. 9606.

Vindpl. Gent, U B.
Den Haag, Bibl. Scheurleer, 400.

2. 1617. *Het Paradijs der gheestelyker vreuchden, verciert met uytghelesen gheestelyke liedekens.*
Antwerpen, J. Trogenius, 1617, blz. 37.
Approbatie van 12 Mey 1618, waarin staat „vergadert door den eersamen O.V.E."

Lit. *Belgisch Museum* 3 (1839) 454—455, waar de tekst is afgedrukt. Deze heeft op een paar tekstvarianten na slechts enige spellingverschillen.
B C N I n°. 6417.

3. 1619. G. de Pretere. S.J., *Gheestelijck paradijsken der wellusticheden, vol ghenuchelijcke ende gheestelijcke liedekens. Het derde deel ... Inhoudende 't Levende Fonteynken blijdde liedekens.*
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1619, blz. 14.
Aan deze tekst ontbreekt de laatste strofe: *Maect mi deur u doch vierich ....*

Lit. *Ts. voor boek- en bibliotheekwezen*, (1907).
B C N I, n°. 6682.

Vindpl. Gent, U B.
Amsterdam, Bibl. Vereen. Muziekgesch. 79.

4. 1/ 1620. *Catholyck sanckboeck, daer in vergadert sijn veel schone hymni, lofgesangen, leijsenen und lydekens op die principaelste festen und getijden des jaers, die men im voerstendom van Cleff bij den catechismo singht. Nu met grootem vlijt verbetert und met veel Lydekens und Himnis op het niew componeert und overgesatt, vermeert. Door een Catholischen priester.*
Embrick, 1620.

Lit. B C N I, n°. 6771, waar foutief vermeld staat: Boxmeer, P. Carmelieten.

Vindpl. Amsterdam, Archief voor het Nederlandse Volkslied.

2/ 1628. *Idem.*
Embrick, 1628.

Lit. B C N I, n°. 7950.

Vindpl. Den Haag, Bibl. Scheurleer, 402.

3/ [1628]. *Idem.*
Embrick, z.d. en z.j.

Lit. Scheurleer, *o.c.*, blz. 46.

Vindpl. Boxmeer, P. Carmelieten.

4/ 1628. *Idem.*
Embrick, Wed. van Evert Wessels, 1628.

Lit. Scheurleer, *o.c.* blz. 46.

Vindpl. Amsterdam, Fred. Muller (aldus in *Rust Roest* 1916 vlg., vervolg V).

Deze liederbundel verscheen hierna als:

5/ 1633. *Geestelycke Harmonie van veelderley ende uytgelesene, soo oude als nieuwe Catholycke, Kerkelycke Lofsanghen, Leysenen ende Liedekens op die principaelste Feesten en getijden des Jaers.*
Embrick, Samuel Arnsen, 1633, p. 78.

Lit. *Dietsche Warande*, 1898.
Van Duyse, *o.c.*, p. 2161.
B C N I, n°. 8606.

Vindpl. Emmerich, Gymnasial Bibl.

6/ 1637. *Idem.*
Emmerick, Samuel Arntzen, 1637, blz. 78.

Lit. *Belgisch Museum*, *l.c.*, p. 455.
Knuttel, *o.c.*, p. 82–83.
B C N I, n°. 9026.

Vindpl. Den Haag, Bibl. Scheurleer, I 197.
St. Nicolaas, Janssens (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg., vervolg V).

7/ 1643. *Idem.*
Emmerick, Samuel Arntsen, 1643.
Lit. *T T L*, 26 (1938) 32–38.
B C N I, n°. 9651.

Vindpl. Heerlen, Willem Bouwman (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg., vervolg V).

8/ 1678. *Idem.*
Utrecht, Arnoldus van den Eijnden, (Emmerich bij de Wed. Gerrit de Lange) 1678.
Lit. B C N I, n°. 13699.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Doopsgez. Gemeente I 407.
Nijmegen, U B, Collectie Roes, Ar 591[1].
Boxmeer, P. Carmelieten.

9/ 1685. *Idem.*
Kevelaer, 1685.
Lit. B C N I, n°. 14464.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Vereen. Muziekgesch., 52.

10/ [1685]. *Idem.*
Amsterdam, Joannes Stichter z.j., blz. 105—107.
Lit. B C N I, n°. 14465.

Vindpl. Den Haag, K B, 174 C 7.
Amsterdam, U B.

11/ [1685]. *Idem.*
door H. P. Pr.
Kevelaer, z.j.
Lit. B C N I, n°. 14466. Hier worden ten onrechte alle voorgaande edities gezet op naam van H. P. Pr.

Vindpl. Den Haag, K B, 174 J 33a.
Den Haag, Bibl. Scheurleer.
Boxmeer, Trix (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg., vervolg V).
Deurne, Collectie Roes (niet meer in dezelfde Collectie Nijmegen U B).

12/ 1687. *Idem.*
Emmerick, Gerrit de Lange, 1687.

Lit. B C N I, n°. 14691.

Vindpl. Boxmeer, P. Carmelieten.

13/ [1705]. *Idem.*
Kevelaer, Antoni Smits, z.j., blz. 105—107.

Lit. B C N I, n°. 16381.

Vindpl. Den Haag, K B.
Gent, U B.

14/ 1722. *Idem.*
Antwerpen, Franciscus van Soest, 1722.

Lit. B C N I, n°. 17860.

Vindpl. Den Haag, K B, 174 J 33.
Gent, U B.

15/ 1734. *Idem.*

Kevelaer, Peeter Holtappels, 1734.

Lit. Scheurleer, *o.c.*, n°. 4132.

Vindpl. Leiden, Mij Ndl. Lett., I 264.
Den Haag, K B.

16/ 1762. *Idem.*
Antwerpen, Henricus van Soest, 1762.

Lit. J. A. N. Knuttel, *o.c.*, blz. 83.
Scheurleer, *o.c.*, n°. 4133.

Vindpl. Leiden, Mij Ndl. Lett., I 650.

5. 1/ 1621.
Aegidius Haefacker, *Het Paradijs der gheestelycke en kerkelijke lofzangen op de principaelste feestdaghen des geheelen jaers geplant door Salomonum Theodotum.*
Hertogenbosch, Jan Jansz. Scheffer, 1621.

Lit. *Dietsche Warande* 1896, blz. 209.
Knuttel, *o.c.*, blz. 81—82.
B C N I, n°. 6910.

Vindpl. 's Hertogenbosch, Prov. Genoots. N. Brabant, n°. 1113.
Leiden, Mij Ndl. Lett. 396.
Den Haag, Pastoor W. Jansen (volgens *Rust Roest*, 1916, vgl. Vervolg V).

N.B. *Hierin komt geen vertaling van het Stabat Mater voor; wel in de volgende uitgaven.*

2/ 1627. *Idem*, tweede druk.
Hertogenbosch, Jan Jansz. Scheffer, 1627, blz. 135—138.

Lit. Knuttel, *o.c.*, 81–82.
B C N I, n°. 7817.

Vindpl. Den Haag, Bibl. Scheurleer, 401.
Amsterdam, U B.
Gent, P. Minderbroeders.
Hem, H. J. Appelman (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg. Vervolg. V).

N.B. Haefacker heeft in de tekst nog al enige veranderingen aangebracht om hem voor zijn lezers begrijpelijker te maken. Wij noteren die varianten onder de tekst.

3/ 1631. *Idem*, derde druk.
Antwerpen, Jan Cnobbaert, 1631.

Lit. B C N I, n°. 8351.

Vindpl. Antwerpen, Ruusbroec-genootschap.
Huybergen, Kerssemakers.
Cothen (U), Le Blanc, pr. (beide laatste volgens *Rust Roest* 1916 vlg., Vervolg VI).

4/ 1632. *Idem*, derde druk.
Antwerpen, Jan Cnobbaert, 1632.

Lit. B C N I, n°. 8479.

Vindpl. Den Haag, K B, 174 I 32.
Deurne, Collectie Roes (niet meer in dezelfde Collectie Nijmegen U B).

5/ 1638. *Idem*, vierde druk.
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1638.

Lit. B C N I, n°. 9125.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Ver. Muz., s 26.
Deurne, Collectie Roes (niet meer in dezelfde Collectie Nijmegen U B).

6/ 1646. *Idem*, vijfde druk.
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1646.

Lit. B C N I, n°. 10003.

Vindpl. Den Haag, Bibl. Scheurleer, 401.
Amsterdam, Collectie J. W. Enschedé (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg., Vervolg. VI).

7/ 1648. *Idem*, vijfde druk.
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1648, blz. 156.

Lit. Van Duyse, *o.c.*, 3, 2161.
B C N I, n°. 10209.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Ver. Muz., s. 26.
Huissen (Gld), P. Dominicanen.
Groningen, Fr. Eppink, pr. (volgens *Rust Roest*, 1916, vlg., Vervolg VI).

8/ 1653. *Idem*, zesde druk.
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1653.

Lit. B C N I, n°. 10974.

Vindpl. Amsterdam, Collectie J. W. Enschedé (aldus Scheurleer, *o.c.*, blz. 43).

9/ 1665. *Idem*, zesde druk.
Antwerpen, Hendrick Aertssens, 1665.

Lit. B C N I, n°. 12202.

Vindpl. Weert, P. Minderbroeders.
Gent, U B.
Deurne, Collectie Roes (niet meer in dezelfde collectie, Nijmegen U B).
Groningen, Fr. Eppink, pr.
Cothen (U), Le Blanc, pr. (deze laatste twee volgens *Rust Roest*, 1916, vlg., vervolg VI).

10/ 1679. *Idem*, zevende druk.
Amsteldam, Wed. van J. van Metelen, 1679.

Lit. B C N I, n°. 13797.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Ver. Muz., 95.
Deurne, Collectie Roes (niet meer in dezelfde collectie, Nijmegen, U B).

11/ *Idem*, achtste druk.
Amsterdam, Joh. Stichter, z.j.

Lit. B C N I, n°. 18465.

Vindpl. Amsterdam, Bibl. Ver. Muz., 95.
Maastricht, P. Jesuiten.
Amsterdam, P. W. Bemelman.
Den Haag, W. Jansen, pr. (de twee laatste volgens *Rust Roest* 1916, vlg., Vervolg VI).

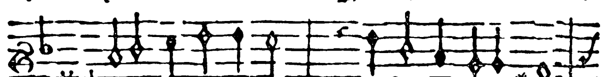
Een ander, Op de vvijse:
alsoot beghint.

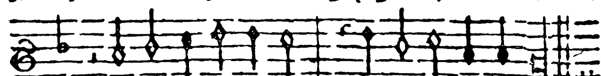
Het stont eē moeder reene Neffens dat cruyceu hout

Seer druckelick in weene/ In liefde met deercoue/

Met pijne menichfout Sach sy haer Soon eerbaer

Hāgē als puer reyn gout In: duer des lydēs zwaer.

HEt stont een Moeder reene
Neffens dat cruyceen hout/
Seer druckelick in weene
In liefde niet deeerout:
Met pyne menichfont
Sach sy haer Soon eerbaer
Hanghen als puer reyn gout
Int duer des lydens zwaer.

Met/ rc.

Wiens melijdend' herte
T'Sweert druckelick doorsneet/
Och hoe was dan in smerte/
Bedruct/ benaut/ deszweer
Godts moeder / als groot leet:
Haer Soon ghebenedijt

Weert

Het Prieel der Gheestelycke Melodie (1609), p. 111.

HET STONT EEN MOEDER REENE

Hildebrantslied naar een lezing van 1545

Het stont een Moe-der ree - ne Nef-fens dat cruy - cen hout Seer

Ick wil te land wt - rij-den

druc - ke-lick in wee - ne In lief - de niet ver - cout

Met pij - ne me - nich - fout Sach sy haer Soon eer - baer

Han - ghen als puer reyn gout Int vier des lij dens zwaer.

Emendaties

cout Met -baer Hangen

Transcriptie van de melodie.

6. 1/ 1628. Aug. van Teylingen S.J., *Devote oeffeninghe op de vijf letteren van de soete ende alderheylichste namen Jesus ende Maria . . . door P. V. T.* Leuven, Bernardijn Maes, 1628, p. 337.

Lit. *Ons geestelijk Erf* 22 (1948) 367—368.
B C N I, n°. 8016.

Vindpl. Nijmegen, Sint Canisius College.
Groningen, Fr. Eppink, pr. (volgens *Rust Roest*, 1916 vlg., vervolg VI).

N.B. Hierin de tekst van het *Prieel der gheest. Melodie* (1609), en niet die van *Het Paradijs der gheest. . . . lofsanghen* (1627). De eerste bundel was ook een uitgave van de P. Jesuiten.

2/ 1649. *Idem.*
Antwerpen, Guliam Lesteens, voor Jacob Willebouts van Heyloo, 1649.

Lit. O G E, 22 (1948) 237—258.
B C N I, n°. 10383.

Vindpl. Antwerpen, Ruusbroec-genootschap.

1 Het stont een moeder reene
Neffens dat cruycen hout,
Seer druckelick in weene,
In liefde niet vercout;
Met pijne menichfout
Sach sy haer Soon eerbaer
Hangen, als puer reyn gout,
Int vier des lijdens zwaer.

2 Wiens melijdend' herte
T' Sweert druckelick doorsneet,
3 Och, hoe was dan in smerte
Bedruct, benaut, bezweet,
4 Godts moeder, als groot leet
Haer Soon ghebenedijt
Wiert aenghedaen seer wreedt!
Voor haer noyt drouver tijt.

5 Wie isser doch in wesen,
Die niet bedroeft sou zijn,
Dat hy saghe ten desen
Christi Moeder divijn
In sulck' een zwaere pijn?
6 Wien sout aen hebben niet,
Die saegh' op elck termijn
Haer lijden en verdriet?

Varianten Haefacker.

1,2 neffens = nevens.
3,1 dan = dat.
4,1 wanneer soo grooten leedt.
5,1 Wie is toch op aerden.
5,3 Dat hy sagh vol mee-waerden.
5,4 Des Heeren Moeder syn.
6,1 Wien soud'het deeren niet.

1,1 *Het stont:* er stond.
1,2 *neffens:* naast.
1,3 *druckelick:* bedrukt.
1,4 *niet vercout:* niet verkoeld (litotes).
1,5 in veelvuldige pijnen.
1,6 *eerbaer:* eerbiedwaardig.
1,7–8 zoals zuiver goud in het vuur van zwaar lijden.
2,1 *wiens:* wier.
2,2 *druckelick:* smartelijk.
5,1 Wie bestaat er toch, wie is er.
5,3 Als hij hier zag.
5,4 *moeder divijn:* goddelijke moeder, moeder Gods.
6,1 Wie zou het (*sout* = sou't) niet deren.
6,2 *op elk termijn:* onbeperkt, grenzeloos.

7 Om de schult en misdaden
Van al zijn volck onvroet,
Sach sy, met druck beladen,
Van hoofde tot den voet
Jesum, deurwont, bebloet:
8 Sy sach in s'drucx foreest
Sterven haer Sone soet,
Als hy ghaf zijnen gheest.

9 O fonteyne der liefde,
Moeder getrouwe, jont
Dat ick, als de gheriefde,
Mach inder herten gront
Smaken de cracht terstont
Van zijn lijden en gru;
Dat ick alsoo deurwont
Mach weenen hier met u.

10–12 Doet toch mijn herte branden
Tot Godt nacht ende dach;
Bindt met der liefden banden
In t'hert' al zijn verdrach,
Dat ick behaghen mach
Hem, soo doorwont voor my;
Sijn pijne met beclach
In my bedeelt doch ghy.

7,1 Om die.
9,1–7 Maria schoon fonteyne,
Vloeydt in mijns zielen wondt.
Met sulcken liefde reyne,
Dat ick magh oock terstondt
Smaken in 's herten gront
Dat lyden swaer en gru:
Op dat ick soo door-wondt.

7,2 *onvroet:* verdwaasd.
8,1 *in 's drucx foreest:* in het woud van smart; vgl. een zee van smarten.
9,2 *getrouwe:* trouwhartige; *jont:* gun, verleen, maak.
9,3 *als de gheriefde:* (door u) geriefd, geholpen, zijn wens verkregen hebbend; tot mijn voldoening.
9,4 kan tot in het diepst van mijn gemoed.
9,6 *gru:* gruwzaamheid, gruwelijk leed.
10–12,2 *nacht ende dach:* steeds. Stereotiepe uitdrukking: vgl. *Mnl W* 4, 2065.
10–12,4 *al zijn verdrach:* al hetgeen hij (Christus) te verdragen, te lijden heeft.

13 Beweecht mijn herte binnen,
Soo langh' ick leve cranck,
Om met u te versinnen
Des cruyce lijden stranck:
14 Tis doch al mijn verlanck
Met een druckich vermaen
Met u nemen den ganck,
Om neffens t' cruys te staen.

15 Maecht der maechden verheven,
16–17 Doet my hier Christus doot,
Syn passi', bitter leven,
Draghen in t'herte bloot;
T'sy in vreucht, oft in noot
Deur een liefd' onbevlect,
Ghedincken al d' aenstoot
Van God mensche perfect.

18 Maect my deur u doch vierich,
Moeder en Maecht bekent,
Bevrijt my vant dangierich
Vier en d' eeuwich torment;
19 Deur Christus cruyce wendt
Van my t'sondich ghetreur;
20 Jont in mijn lesten endt
Des blijscaps soeten geur.

---

15 Der Maeghden Maeghd verheven.
16–17,7 Van Godt en mensch perfect.
18,2 Maeghd'-Moeder excellent.
19–20 In mynen lesten endt
Met Christus Cruyce schoon
Weest my (bid ick) omtrent,
En voert na 's Hemels throon.

13,2 *cranck:* ellendig.
13,3 *versinnen:* zinnen op, overwegen.
13,4 *stranck:* hevig.
14,1 *verlanck:* verlangen.
14,2 met droevige gevoelens.
14,3 u te vergezellen.
16–17,3 *bloot:* geheel en al.
16–17,5 uit zuivere liefde.
16–17,6 *aenstoot:* gruwelijke behandeling.
16–17,7 van de volmaakte (onschuldige) Godmens.
18,2 *bekent:* roemrijke.
18,3 *dangierich:* geweldig, vreselijk.
19,1 *wendt:* keer af.
19,2 *sondich ghetreur:* het kwaad der zonde.
20,1 *jont:* geef.
20,2 *blijscaps*, vgl. vertaling II, III en 4.

B. VERTALINGEN IN PROZA

(I) *Romaanse groep*

VERTALING 1

str. 1–20

1 hl Haarlem, Bisschoppelijk Museum, hs. 62, fol. 112–113. Perkament; Getijden- en Gebedenboek; 15^{e} eeuw; Oostgrens van Overijsel; zonder enige interpunctie. fol. 1: „Wil. Leerens 1809". Daaronder: „Gekocht uit de Bibliotheek van Isaac Meulman te Amsterdam: 24 November 1869 en geschonken aan het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. L. Gompertz Sac[erdos] ad S[anctum] Nicol[aum] int[ra] m[uros].

Lit. B N M.
B. Kruitwagen, *Catalogus van de handschriften en boeken van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem*, Amsterdam 1913. N°. 62.

2 l Leipzig, hs. Von Soltau in -12°, 218 fol., fol. 176' vlgg. Perkament; Gebedenboek; midden 15^{e} eeuw; Oostgrens Overijsel.

Lit. B N M.
F. J. Mone, *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit*, 4 (1835) 193–198, waar deze tekst is afgedrukt.

In strofe 20 heeft hl *glorie en* 1 *bliscap*. Daar in het latijn „gaudia" voorkomt naast „gloria", zou het kunnen schijnen,

dat hl en l twee verschillende latijnse teksten vertaalden. Evenwel zijn de overeenkomsten in de beide mnl. teksten zo treffend, dat de verschillen op rekening van een copiist moeten gesteld worden.

Hs. Haarlem

fol. 112 1 De moder vol rouwen stont by den cruce vul tranen, do oer sone daer anhenck,

2 wes suchtende, drovighe unde seryghe sele dat sweert des rouwen doer genck.

3 Och, wo drovich unde vul pynen was de ghebenedide moder des eengheboren sones;

4 De drovich was unde rouwich unde bevede, do se sach de pine hoers leven soens.

5 Welc mensche en solde nicht screyen, de de moder cristi seghe in so groten wemode.

6 we en mochte em nicht mede bedroven anseende de goddeenstighe moder, so drovich voer eren sone.

7 Om de sunden synes volkes sach se jhesum in tormenten unde den gheyselen ondergheworpen.

fol. 112' 8 Se sach / / eren sueten sone sterven unde ungetroest, do he uitgaf sinen gheest.

---

1 vul, by = under; oer = er, leve sone hl.
2 welker, serighe = edele, swerd.
3 wu, unde wu gepynt, benedide, eengebornen, sons.
4 So was drovich, unde *ontbr.*, se bevede, hoers = eres, leven = edelen, sones.
5 Welc mensche = we; de de = als he de, cristi *ontbr.* hl.
6 mochte em = solde sick, anseende = alz he sege, goddeenstighe = milde sote edele, also, sone staen.
7 Se sach jhesum in groter bangicheit unde noden umme de sunde synes volkes.
8 soeten: onghetroestet.

---

1 *do:* toen; *oer, er:* haar.
2 *seryghe:* bedroefde.
3 *wo, wu:* hoe.
4 *se:* zij.
5 *de de:* die de; *he:* hij; *seghe:* zag.
6 *we:* wie.

9 Eya moder, fonteyne der lieften, do my ghevolen de groetheyt dynes rouwen, op dat ic mit di screye.

10 Ghif dat myn herte moghe bernen in cristum god lief to hebben, op dat ick em behaghe.

11 do dit, hillighe moder, anhechte mynen herten de blodighe wonden dijns ghecruesten.

12 O maria, deyle myt my de pyne dyns ghewonden sones, de he em gheweerdighet heft to lyden vor my.

13 Do my waerlike myt dy screyen unde myt den ghecruesten medeliden to hebben, so langhe als ic leve.

14 By den cruce mit dy to staen unde my willichliken dy to versellen in screyen dat ic to male seer begheer.

15 O joncfrouwe, claer boven allen joncfrouwen, en wes my nu nicht bitter, mer ghif my dat ic mit di screye.

fol. 113 16 Do // my draghen den doet cristi unde deel to hebben synre passien unde to gedencken syner wonden.

---

15 in hl *en* verschreven als *een*, *mer* als *men*.

---

9 fonteyne *ontbr.* hl, mynne, gif my dat ick gevolen of tasten mach, up.
10 Gif my, in cristum . . . . to hebben = to cristum dat ick ene mach leifhebben, opdat . . . . behaghe = unde dat ick em behaghen mach.
11 do dit = o, an myn herte, wunden, dynes ghecrucegheden sones.
12 deele, dynes, ghewonden = gecrucegheden, de he . . . vor my = de he umme mynen willen heft gheleden.
13 Do . . . screyen = ghif my soete maria dat ick warachtlike myt di screye, ghecrucigheden jhesum, to hebben = hebbe.
14 stane, my *ontbr.*, willichliken dy = willichlike myt di, seer *ontbr.*
15 O juncfrouwe, junferen.
16 Do my draghen = unde dat ick draghe, unde . . . hebben = dat ick een deel hebbe in, unde . . . . wonden = dat ick ghedencke syner wonden, dencken hl.

---

9 *do:* doe.
10 *ene:* hem.
14 *my versellen:* zich voegen bij; *to male:* geheel en al.

17 Laet my ghewondet weerden van synre sericheyt
unde in dessen cruce droncken to weerden om de
liefte dyns sones,

18 op dat ic in lieften bernende unde ontsteken weerde
overmits di, hillighe joncfrouwe, in den daghe des
ordels beschermet weerde.

19 Ghijf my so bewaert to weerden myt den cruce
cristi unde so ghewapent myt den dode cristi unde
myt gracien also ghesterket,

20 op dat, wanneer myn lycham sal sterven, mynre
selen weerde ghegheven de glorie des paradises.
Amen.

---

18 Ofwel schrap het eerste *weerde*, ofwel vul aan: *weerde unde.*
20 in 1 *lesten* verschreven als *besten.*

---

17 ghewundet werden, druncken, to weerden = werden, om de liefte dyns sones = umme de mynne dynes kyndes.
18 op dat . . . di = dat ick in mynnen bernen mote unde dat ick van dy, juncfer, werde beschermet.
19 so . . . weerden = dat ick so bewaert sy, cristi *ontbr.*, *tweede* so *ontbr.*, gracien = ghenaden, also = so, ghesterket sy.
20 dat ick in myner besten ure de bliscap des paradises moghe verkrighen. Amen.

---

17 *sericheyt:* smart; *dessen:* dit.
18 *overmits:* door.

Vertaling 2

Str. 1–12, 14–20.

lz Leipzig, hs. Von Soltau, in -kl. 8°, 177 fol.; fol. 75 vlgg. Perkament; Gebedenboek; midden 15e eeuw; Oost-Overijsel.

Lit. B N M.
Mone, *Anzeiger*, l.c. 193 vlg., waaraan deze tekst is ontleend.

1 *Stabat Mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius.

2 *Cuius animam gementem,*
Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti.

4 *Quae maerebat et dolebat,*
Pia Mater, *cum videbat*
Nati poenam *incliti.*

5 *Quis est homo, qui non fleret*
Christi matrem *si videret*
In tanto supplicio.

De latijnse tekst van deze vertaling blijkt nauw verwant aan de tekst van Cursus de Domina secundum Ecclesiam Hamburgensem, gedrukt te Rostock in 1522 (Blume, hh). Wij hebben deze tekst dan ook afgedrukt op een paar plaatsen na, waar de vertaling een andere lezing had of althans suggereert.
4,2 Vgl. vertaling, IV, VI, 4 en 5.

1 De hillige juncfer maria moder jhesu cristi stont by den cruce vul bedrofnisse und trene, do ere milde sone henc in den cruce.

2 En swert genck dor ere bedrovede, suchtende sele unde herte.

3 O wu bedrovet unde bedrucket was des enigen gheborne benedide moder.

4 wo bedrovet was de milde moder, do se sach eres edelen sones pyne.

5 We is de mensche, de nicht en schrege, also he seghe de moder Jhesu criste in sulker groter pyne.

---

1 *trene:* tranen; *do:* toen; *milde:* liefderijke; *henc:* hing.
2 *genck:* ging; *ere:* haar; *sele:* ziel.
3 *wu:* hoe; *enigen gheborne:* eengeborene.
4 *wo:* hoe; *edelen:* roemrijke.
5 *we:* wie; *schrege:* zou schreien; *also:* als; *seghe:* zag.

6 *Quis non* possit *contristari,*
Piam matrem contemplari,
Condolentem *Filio?*

7 *Pro peccatis suae gentis*
Vidit Iesum *in tormentis*
Et flagellis subditum.

8 *Vidit suum dulcem natum*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, mater, fons amoris,*
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam.

10 *Fac, ut ardeat cor meum*
In amando Christum Deum,
Ut sibi complaceam.

11 *Sancta mater, illud* age
Ut sint fixae Christi plagae
Cordi meo vivide.

12 *Tui nati vulnerati,*
Iam dignati pro me pati,
Poenas mecum divide.

14 *Iuxta crucem tecum stare*
Et *libenter sociare*
In planctu desidero.

---

7 *underdan,* wsch. drukfout voor *underdaen.*
8 *ghegeven,* verschrijving of drukfout van *gheven?*
10 Het eerste vers werd door de copiist overgeslagen. Er zal ongeveer dit gestaan hebben: *gif dat myn herte bernen mote.*
Dit vers viel dan uit door haplografie.
12 *lidende,* verschrijving (of drukfout?) van *lidene.*

6 we en mach sick nicht bedroven, als hi suet de moder liden mit eren sone.

7 Se sach Jhesum vor de sunde sines volkes in den pinen unde underdan den gheselen.

8 Se sach eren soten sone sterven unde sunder troest op ghegeven synen gheist.

9 Eya, moder enigheboren der leve, do my vulle macht der bedrofnisse; gif my dat ick de pine bescreyen mote

10 in der leve jhesu cristi unde eme behaghe.

11 Hillighe moder, gif my, dat de levendighen plaghe Jhesu criste sin in myn herte ghevestighet.

12 dele myt my de pine dynes ghewundeden sones, de sick to lidende vor my werdich ghemaket hevet.

14 Gif my myt dy by den cruce to stane unde dyn ghe-selle wesen in der bedrofnisse, de ick beghere.

---

6 *mach:* kan; *suet:* ziet.
7 *underdan:* onderworpen.
9 *enigheboren* (*enighe boren*) *der leve:* enige bron der liefde. Wsch. heeft een afschrijver *boren* = bron opgevat als *boren* = geboren, toen gemeend dat in zijn legger *enigh* was overgeslagen en deze fout willen herstellen. Mone of zijn hs. vatte *boren* op als geboren, daar de twee woorden zijn aaneengedrukt.
10 *eme:* hem.
11 *sin:* zijn.
14 *de:* die.

15 Virginum virgo *praeclara,*
Mihi iam non sis amara,
Fac me tecum plangere.

16 *Fac,* quod *portem Christi mortem,*
Passionem *eius* fortem,
Et plagas recolere.

17 *Fac me plagis vulnerari,*
Cruce fac *inebriari*
Et cruore *filii.*

18 *Inflammatus et accensus*
Per te matrem *sim defensus*
In die iudicii.

19 *Fac me,* Christe, *custodiri*
Matre *Christi* praeveniri
Conservari *gratia.*

20 *Quando corpus morietur,*
Fac, ut anima *donetur*
Paradisi gloriae. *Amen.*

---

15 Mone laat na *Alder* de plaats voor een woord open en tekent daarbij aan: „Das Wort ist ausgelöscht." Er heeft wsch. gestaan: *verclaerde;* vgl. vertaling 5 ad, ld, r en wt.
18 *ontfenget,* verschrijving of drukfout van *entsenget.*

16,2 Vgl. vertaling III, IV, 3, 4 en 6.
17,3 Vgl. vertaling V, 4, 5 en 6.
18,2 „Matrem" bij Mone, *Lat. Hymnen,* III 148. Vgl. vertaling 5.
19 De varianten, die aan de vertaling ten grondslag moeten hebben gelegen, hebben wij nergens aangetroffen. Maar als wij de vertaling terugvertalen krijgen wij deze strofe:

Fac me, Christe, custodiri,
Matre Christi praeveniri,
Conservari gratia.

Een paar hss. van de K B te Brussel wijzen in dezelfde richting met de volgende verknoeide lezingen.
Hs. 10528, fol. 110 luidt:

Fac me cristi custodire,
matrem cristi pervenire
conserva me gratiam.

15 Alder <verclaerde> juncfer maria aller juncferen, wes my nicht bitter; gif my, sote maria, dat ick my mit dy bedroven mote.

16 gif my, dat ic den doet Jhesu criste mote in mynen herten dreghen, unde sin starcke liden unde plaghe over dencken unde eeren.

17 Gif my, dat ick van den plagen werde ghewundet unde van den blode werde ghedrencket unde vormiddes den cruce dynes sone werde ghegheyselt.

18 milde moder, Gif my, dat ick vormiddes dy werde ontfenget unde in den daghe des gherichtes van dy, milde maria, werde bescermet.

19 Gyf my, Jhesu criste, dat ick werde behot, van dynen moder vorghekomen, unde in der ghenade werde bewaret.

20 gif, als myn licham stervet, dat de sele werde ghegheven der paradisi glorien. Amen.

En hs. 19588, fol. 158':

Fac me cruce custodiri,
mortem cristi per muneri
conservari gracia.

20,2–3 Vgl. vertaling IV, VI, 5 en 6.

---

17 *vormiddes* (*overmiddes*)*:* overmits, door. Deze vorm niet in *Mnl W.*
18 *entsenget:* ontstoken; zie *Emend.*
19 *behot:* behoed; *vorghekomen:* tegemoet gekomen, geholpen.

VERTALING 3

Str. 1–20

a Antwerpen. Plantijn-Museum, hs. 182, fol. 226–227. Getijden- en Gebedenboek, begin 16e eeuw (door een veel jongere hand geschreven, 17e of 18e eeuw), Zuid-Holland; geschreven met enkele komma's en achter elke strofe een punt.

Lit. B N M.
J. Denucé, *Catalogus der handschriften, Museum Plantin Moretus*, Antwerpen 1927, p. 141. Het hs. draagt er bij vergissing het nummer 72, Zaal III.
Meertens, *o.c.* VI, 6 sub 27.

fol. 226 1 Maria, de moeder Jesu, stont byden cruyce vol droefheyts ende bittere tranen als hueren beminden sone was hangende aenden cruyce.

2 Wiens siele versuchtende, bedroeft wesende ende grooten rouwe makende, een sweert doersneedt.

3 O hoe droevich ende gepynicht was de moeder Maria om hueren eenigen sone,

4 Die van droefheyt ende pynen beefde, als sy de groote ende menichfuldighe pynen van hueren vermaerden sone was aenschouwende.

De participia-omschrijvingen als: *was hangende:* hing e.d. zijn kenmerkend voor het idioom der rederijkers, evenals de vreemde woorden: *contempleren* (6), *compaigne* (14).

3 *eenigen*, vgl. vertaling I, II, IV, V.

5 Wie is den mensche, die nyet weenen en soude, waert dat hy Maria, de moeder Christi, aensaeghe in alsulcken sware pynen.

6 Wie en soude toch nyet bedroeft syn, die innichlyck contempleerde de godtvruchtighe moeder, alsoe be-
fol. 226' druckt // wesende met hueren lieven sone Jesum,

7 die om de sonden van synen volcke soo gepynicht ende de geesselen onderworpen was.

8 Sy heeft gesien hueren lieven sone sterven, die verlaeten was van alle menschen, als hy synen gheest gaff.

9 Wel aen, o moeder, fonteyne der liefden, doet my gevoelen de crachten uwer droefheyt, op dat ick bedroeft wesende met u mach schreyen.

10 Onsteckt myn hertte met liefden tot Christum, op dat ick behaghen mach.

11 O heylighe moeder, brenght crachtelyck de wonden vanden gecruysten in myn hertte.

12 Deylt in my de groote pynen van uwen sone, die hem nu geweerdicht heeft soo gewondt voer my te lyden.

13 Maeckt dat ick waerachtelyck met u weenen mach, ende alsoo lange als ick sal leven in dit dal der tranen metten gecruysten bedroeft te syne.

---

10 Wsch.: *opdat ick hem behaghen mach.*

fol. 227 14 Ick begere met u // te staen neffens tcruyce, ende my te vuegen by u voer een compaigne in desen uwen grooten rouwe.

15 O uitnemende Maegt der Maeghden, en weest op my nyet verbittert, maer maeckt dat ick met u weenen mach.

16 Maeckt dat ick draghen ende overdencken mach die bittere passie wonden ende doot Christi uwen sone.

17 Maeckt dat ick met syn wonden gewondt worden, ende metten cruyce droncken worden mach ter liefden van uwen sone.

18 Laet my doer u, o Maeght, geheel brandich ende onsteken syn, dat ick bevrydt mach wesen inden dach des oordeels.

19 Maeckt dat ick doer het cruys Christi bewaert sy, doer de doot Christi versterckt sy, doer de gratie Christi verwermt sy.

20 Ende als myn lichaem sal sterven, maeckt dat myn siele geniete des eewighen paradys. Amen.

---

16 Wsch.: *de doot*, door haplografie.

14,2 Me tibi consociare. Deze variant ook in Brussel K B 10528 en 10769—10770; „Me tibi associare" in Plantijn-Museum N°. 182.
16,2 Passionem eius fortem. Vgl. vertaling III, IV, 2, 4 en 6.

---

18 ***brandich:*** brandend.

VERTALING 4

Str. 1–4; 5,1–2; 6,3; 7,2–3; 8–13; 14,1; 15–17; 18,2; 19,1; 18,2–3; 20.

w Wittem, Bibliotheek der Paters Redemptoristen, hs. 23, fol. 218–219'.
Gebedenboek; 1553, Oostelijk Nederland; zonder interpunctie.

Lit. B N M.

fol. 218 1 Een moeder vol rouwen stont wenende biden cruce, daer hoer lief kijnt aen hinck;

2 wes suchtende ziele in droefheit van groten medoghen dat sweert des rouwen doerginck.

3 Och hoe rouwich ende hoe droevich was die gebenediden moeder des ewigen soens;

fol. 218' 4 die soe zeer weenden ende droevich was, Die goedertieren moeder, als si sach die grote pijn hoers lieven soens.

---

3 hs. *gebenedide̅*, met verschreven abbreviatuur; *ewigen*, verschreven voor *enigen;* vgl. vertaling I, II, IV, V en 3.

1,3 Vgl. p. 43.
4,2 Et tremebat = Pia Mater. Vgl. vertaling IV, VI, 2 en 5.

---

2 *wes:* wier.

5,1–2 wie solde die mensche wesen, die niet ende solde screyen, als si sagen die moeder gods

6,3 soe droevich om horen soen jhesum cristi,

7,2–3 in soe groten tormenten ende soe yamerlic gegheyselt.

8 Soe sach si horen soen soe yamerlic ende elleyndelic steven ende sijnen gheest opgheven.

9 O maria, moeder gods, want ghi sijt een fonteyne der godliker mynnen, doet dat ic mit di screye ende dat ic mit di medeliden moet hebben,

13,3 alsoe lange als ic leve.

10 O moeder gods, doet dat mijn harte berne in die mijne ons lieven heren jhesu cristi, alsoe dat ic hem behaghelic si ende ic hem vrolic moghe bescouwen.

11 O heilige moeder ons heren jhesu cristi, doet dat mijn harte ghecruust warde ende gepijnt mit di.

---

5 hs. *en̄*, met verschreven abbreviatuur.
8 *steven* = *sterven.*
10 *mijne*, wsch. abbreviatuur vergeten boven de *ij.*

5,2 Christi = Dei. Vgl. de vertalingen I en 5.
6,3 pro Filio. Vgl. vertaling 5.

---

5 *si sagen*, constructie ad sensum.
5,3–6,1–2 is misschien reeds overgeslagen in het latijns origineel. Vgl. vertaling III, waar hetzelfde gebeurd is, echter daar niet door een copiist van de latijnse, maar van de vertaalde tekst; zie p. 52 en 54.
9 *want:* omdat; *mit di medeliden moet hebben:* samen met u moge deelnemen in het leed (van Christus). Dit althans is de zin van het latijn. Het is evenwel de vraag of de copiist het zo verstaan heeft. Vers 13,3 na 9,3 is wel door de copiist ingevoegd. Vgl. vs. 17,1 vóór str. 15.
10 *ic hem vrolic maghe bescouwen*, uitbreiding van de copiist; *vrolic:* vol van geestelijke vreugde; vgl. vertaling II 9,3 en 15,3.

fol. 219 12 O milde moeder, // deylt dijn lijden mit mi, ende dat ic weerdich warde der wonden dijns lieven soens, die hi ontfinc voer mi.

13 Oec soe doet mi ynniclic mit di screyen ende medeliden mit dijnen soen hebben. Alle soe lange als ic leve

14,1 doet mi bi u staen onder den cruce

17,1 ende dat ic gewont warde mit sijnre pijnen.

15 O reyne maget maria, weest mi niet te wreet, mer helpt mi, dat ic mit di screye,

16 ende mede drage Den doet ons heren ende altoes overdencke die pijne ende die passie dijns lieven soens.

17 O weerde moeder gods, doet dat ic mitti ghewont warde mitter pijnen ons heren ende dat ic ghesalicht werde mitten heiligen cruce ende bloede dijns lieven soens.

18,2 O suete moeder ende maget maria,

19,1 doet, dat ic bescermt warde overmits den teyken des heiligen cruce in mijnen leven,

---

12,2 dignanti. Zie Aantekeningen.
13,1 Fac me tecum pie flere.
16,2 passionem eius fortem. Vgl. de vertalingen III, IV, 2, 3 en 6.
17,2 Cruceque me fac beari. Vgl. de vertalingen 5 en 6.
17,3 Et cruore filii. Vgl. de vertalingen V, 2, 5 en 6.

---

12 Door de variant „dignanti" was de strofe onvertaalbaar verknoeid. De vertaler heeft getracht er toch nog een zin van te maken: *deylt dijn liden mit mi* (poenas mecum divide), *ende dat ic weerdich warde* (iam dignanti) *der wonden dijns lieven soens* (tui nati vulnerati), *die hi ontfinc voer mi* (pro me pati). Varianten die een andere, betere verklaring van deze vertaling konden geven hebben wij nergens gevonden.
13 Volgens de punt na *hebben* en de hoofdletter van *Alle* heeft de copiist *Alle soe lange als ic leve* bij de volgende strofe getrokken.
18,2 Parafrase van „virgo"?
19,1 *overmits:* door.

fol. 219' 18,2-3 Alsoe dat ic kuenlic verbeiden mach dat stren // ge oerdel gods inden jonxten daghe.

20 O coninghinne der hemelen, wanneer mijn lichaem sal sterven, soe doet mi verwerven die vroude des paradijs. Amen.

20,3 Paradisi gaudia? Vgl. vertaling II, III en VII.

18,2–3 *kuenlic:* moedig, onbevreesd.
20 *vroude*, vgl. latijnse variant.

Vertaling 5

(II) Duitse groep

str. 1–6, (6a), 7–18, 19a, 20 (zie p. 129)

1. ad Amsterdam, G U B, hs. I F 14 (oud: Moll N°. 3), fol. 112'–113'.
   Papier; Getijden- en gebedenboek; einde 15e eeuw; Zuid-Nederland; geen interpunctie.
   In 1519 Zusters van het Maria-convent Hoorn; in de 19e eeuw W. Moll.

   Lit. B N M.
   Catalogus der Handschriften G U B Amsterdam, N°. 570.
   Franciscaans Leven 39 (1956) 58-59.

2. k Kopenhagen, Kon. Bibliotheek, N K S 43, fol. 246'–248'.
   Gebedenboek; c. 1450; Holland; elke strofe begint met een hoofdletter en heeft op het eind een punt.

   Lit. B N M.

3. ld Leiden, U B (Maatsch. der Nederl. Letterkunde), hs. Lett. 323, fol. 165'–167.
   Papier en perkament; Gebedenboek; Oostelijk Gelderland; meestal beginnen de strofen met een hoofdletter, zonder interpunctie.
   Cat. J. J. Schultens 1780. Gekocht door Mij. Ndl. Lett. 1780.

Lit. B N M.
G. I. Lieftinck, *Codices Manuscripti* V, Pars I, Lugduni Batavorum, 1948, p. 159. Hier wordt verwezen naar Brussel K B 15085. Dit is ook een prozavertaling, maar een andere. Zie p. 142.
Franciscaans Leven 31 (1948) 172.

4. ms Münster, Schloss Westerwinkel, Gräfl. Merveldtsche Biblioth., bij Münster, B^{12} 281, fol. 66'–69'.
Gebedenboek; 15e eeuw; Holland; alle strofen beginnen met een hoofdletter, althans in de tekst afgedrukt in OGE, zonder interpunctie.

Lit. B N M.
Ons Geestelijk Erf, 9 (1935) 312—314, waar de tekst is gepubliceerd.
W. Schmitz O.F.M., *Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse Literatuur*, Nijmegen-Utrecht [1936], p. 135—136.

5. r Rotterdam, Gemeentebibl. hs. 96 E 12 (oud: 14 G 17), fol. 129–130'.
Perkament; Gebedenboek; c. 1520; Vlaanderen; de strofen beginnen meestal met een hoofdletter en eindigen meestal met een punt of dubbelpunt.
Op fol. 1': Marietje Moerendael. Deze is wellicht de laatste bezitster.

Lit. B N M.
D. van Heel O.F.M., *o.c.* p. 90, N°. 89. Van Heel zegt ten onrechte, dat deze vertaling dezelfde is als die van Brussel K B 15085 en 21953 en Den Haag K B 72 I 8. Zie p. 142 en 143.

6. wt Wittem, Bibliotheek der Paters Redemptoristen, hs. 13, fol. 241—242'.
Papier; Tractaten en gebeden; 15e eeuw; Holland; bijna

alle strofen beginnen met een hoofdletter en eindigen met een punt of dubbelpunt.

Reguliere Zusters van St. Agnes te Rhenen.

Lit. B N M.

Van strofe 6a is het latijns origineel nog niet gevonden. P. Aubert Stroick beweert in *O G E.* l.c., p. 313: „Volgens de inhoud is deze [strofe 6a] naar de voorafgaande zesde strofe gemaakt met de verandering ‚contristare' in ‚laetificare matrem Christi'. Hoe de latijnse tekst van het origineel er uit gezien mag hebben, zal met zekerheid wel niet kunnen achterhaald worden." Wij merken hierbij op, dat Blume slechts een deel verwerkt heeft van de varianten die hij in hss., incunabelen en postincunabelen heeft gevonden. In dat verwerkte materiaal komt ze inderdaad niet voor. Ook in de door ons geraadpleegde hss. (vgl. p. 19) hebben wij ze niet aangetroffen. Maar wellicht schuilt ze nog hier of daar.

Vervolgens geloven wij niet, dat de voorgestelde veranderingen van P. Stroick waarschijnlijk de oorspronkelijke lezing geven. De critische tekst van strofe 6 heeft niet „contristare" maar „contristari" rijmend op „contemplari"; het voorgestelde „laetificare" zou dus „laetificari" moeten zijn, maar dat woord past niet in het ritme van het vers. Wanneer wij de twee vertaalde strofen 6 en 6a vergelijken, blijkt dat zij op vier punten verschillen: strofe 6a heeft *verbliden* voor *droevich worden*, *saghe* en *ons heren* zijn vervallen, met enige verandering der constructie, en *uit* is *om* geworden. Daarom is eer te verwachten dat het latijn van 6a aldus geweest is:

Quis non posset *consolari*
Hancque matrem contemplari
Dolentem *pro* filio.

„Contemplari" bleef dan wel onvertaald, maar misschien wilde de vertaler alleen 6a vertalen, voor zover ze afweek van 6, en hetzelfde niet vlak daarna herhalen.

De variant van vs. 2 komt voor bij Daniel, *o.c.* II, 152–4, die van vs. 3 bij Blume, die van vs. 1 is een suppositie.

Overeenkomst en verschil der zes redacties.

Voor een goed overzicht der verschillende redacties laten wij hier de lijst der vertaalde strofen volgen:

k en ms	*ad en ld*		*wt en r*	
1 – 4	1 – 4		1 – 4	
5 – 6	5		7 – 8	
6a	6a			
7 – 8	7 – 8		5– 6	5– 6 × 6a
9 –18	9–18	9–15, 1–2	9–18	12,2
		16,1		13–16
		15,3		
		16,2–3		
		17–18		17,2–3
				18
19a–20	19a–20		19a–20	

In deze zes redacties zijn drie verwantschappen te onderscheiden. De oorspronkelijke vertaling had naast strofe 6 nog een variërende strofe, die wij met 6a hebben aangeduid. Zij komen beide voor in k en ms. Daar ze echter slechts voornamelijk verschillen in *droevig worden om de moeder* (6) en *de moeder vertroosten* (6a) deden andere copiisten een keus uit beide. In de redactie van ad en ld liet men strofe 6 vervallen, in de redactie van wt werd 6a geëlimineerd, de copiist van r of een vroegere copiist schreef strofe 6 af, maar ontleende toch nog een gedeelte aan strofe 6a. Immers in de vertaling „Wie en mocht hem niet bedroeven, als hy die moeder christi saghe *die soe rouwich was* met hoeren soen", is het niet gecursiveerde de tekst van strofe 6, het gecursiveerde echter ontleend aan de vertaling van strofe 6a, een variant van *so droevich wesen* uit strofe 6. De verwant-

schap van de beide redacties uit elk der drie groepen blijkt niet alleen uit de strofen, maar openbaart zich ook in de overige tekst. De redacties van k en ms hebben dezelfde van de andere redacties afwijkende overeenkomsten in de vertalingen *niet droevich* (6,1), *onder die gheselen gedruct* (7,3), *gaf* (8,3), *gevoelen* (9,2), *overclaer* (15,1), *o goddienstighe maghet* (18,1). De teksten van r en wt alleen hebben *hem niet bedroeven* (6), *dier* (16).

Toch is niet een der zes redacties een afschrift van een verwante redactie, daar zij soms van elkaar afwijken, terwijl zij met een andere groep overeenkomen. Zo hebben alleen k en r *moeder gods* (1), k heeft alleen *haren lieven soen* (7) in tegenstelling met *jhesus* van de andere redacties; evenzo heeft ad *ghebenedide* en *eerbaren* (3), maar ld *goddienstighe* en *eengeborenen* (3), ad *sterven* (13), maar ld *screyen*, enz.

Blijkens afwijkende, niet begrepen of overgeslagen woorden in ad: eerbaren (3), waerliken *ontbr.* (13), sterven (13); in ld: goddienstighe (3), opdat ic dy behagelic werde (11); in ms: gecruusten (11), te ghedenken *ontbr.* (16); in r: moederlike (2), strofe 9–11 *ontbr.*, strofe 17,1 *ontbr.;* in wt: moeder *ontbr.* (3), gebenediden (11) zijn al deze vijf redacties genealogisch posterieur aan k.

Opvallend is dat men in 5,2 k en ms *cristi* aantreft tegenover *gods* in ad ld r wt, in 15,2 *bitter* k ms ad tegenover *vremt* ld r wt, in 17,2 *versadet* ld tegenover *salich* r, *gesalicht* k ms wt, en *saliget* ad, in 18,2 *maghet* k ms tegenover *moeder* ld r wt. Omdat de varianten *cristi: gods, bitter: vremt, versadet: gesalicht, maghet: moeder* ook in het latijn voorkomen, zou het kunnen schijnen, dat deze zes teksten twee verschillende vertalingen zijn, naar twee verschillende latijnse teksten. Want al zou *cristi* door een copiist vervangen kunnen zijn door *gods*, en *maghet* door *moeder*, het is niet aan te nemen dat *bitter* zo maar zou veranderd zijn in *vremt*, en dat *gesalicht, saliget, salich* zou verschreven zijn tot *versadet*, nu in het latijn „amara” naast „rara”, en „inebriari” naast „beari” voorkomen. Eveneens schijnen in 20, 2–3 k en r naar de authentieke tekst „animae . . . . gloria” en ad ld ms naar de variant „anima . . . gloriae” vertaald te zijn.

Voor een duidelijk overzicht plaatsen we de verschillen naast elkaar:

k	ms	ad	ld	r	wt
5,2 *cristi*	*christi*	goeds	gads	goeds	gods
15,2 *bitter*	*bitter*	*bitter*	vremt	vreemde	vreemde
17,2 *ghesalicht*	*gesalicht*	*saliget*	versaedet	*salich*	*ghesalicht*
18,2 *maghet*	*maget*	*ontbr.*	moder	moeder	moeder
20,2 *die glorie*	der glorien	der glorie	der glorien	*die glorie*	?

Ondanks deze verschilpunten wijst heel de overige tekst op één vertaling. De vergelijking van slechts strofe 2, 3 en 4 zal dat onmiddellijk tonen. Wij geloven de verschillen zo te mogen verklaren, dat een copiist bij het afschrijven de tekst veranderd heeft naar een andere latijnse tekst dan die waarvan hij de vertaling voor zich had (vgl. p. 55 en 64), waardoor een tekst ontstond als die van ld. De redacties van ad r en wt zijn een mengeling van de oorspronkelijke en de gewijzigde vertaling, waarvoor een of meer copiisten willekeurig uit beide redacties overschreven.

Wye is die mensche die niet screyen en soude
die die moeder godes in so groten verdriet
saech. Wie en mochte hem niet bedroeuē als
hij die moeder christi saghe die soe rouwich
was met horen soen. Hy die voer my heeft
ghewerdicht te lijden doet my waerlick mitty
steruen ende medeliden hebben metten ghe
cruysten alsoe langhe als ick leue. Ich be
gheer mitty byden cruce te staen ende mē
schreiden mitty versellt te worden. O ver
claerde ioncfrouwe en weest my nu niet
vreemde doet my mitty screyen. Doet
my mitty draghen den doot xpi: ende
maect my deelachtich der passien ende
dier pijnen te dencken. Doet dat ick wer
de salich ouermits den cruce enden bloede
dijns soens. O goddienstighe moeder ouer
mits dy soe moet ick beschaemt werden indē
daghe des oordels op dat ick onstekē met
een berne mitter vlāme. O xpe wāneer
ick van hier sal gaen soe doet my comē
ouermits dijnre moeder totter palmen
der verwijnnghe. Wanneer mijn steruet

Rotterdam. Gemeentebibliotheek. hs. 96 E 12 (oud 14 G 17), fol. 129', Strofe 5–6 × 6a; 12,2; 13–16; 17,2–3, 18, 19a.

1 *Stabat mater dolorosa*
Iuxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius;

2 *Cuius animam gementem,*
Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.

3 *O quam tristis et afflicta*
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti.

4 *Quae maerebat et dolebat*
Pia Mater, *cum videbat*
Nati poenas incliti.

5 *Quis est homo qui non fieret,*
Matrem Christi (Dei) *si videret*
In tanto supplicio?

6 *Quis non posset contristari,*
Christi *matrem contemplari,*
Dolentem cum filio.

---

1 *sreyende* ms, drukfout of verschrijving? vgl. ms vs. 5, 9, 13 en 15.
3 *ghebenidide* ms, drukfout of verschrijving.
5 *en*, in ld verschreven *ē; sreyen* ms, drukfout of verschrijving? vgl. vs. 1.

1,3 Vgl. p. 43.
4,2 Vgl. de vertalingen IV, VI, 2 en 4.
5,2 Matrem Dei ad ld r wt. Zie p. 132. Vgl. vertaling I en 4.
6,2 Vgl. vertaling 6.

---

1 moder ld ms, gods *ontbr.* ad ld wt, volle ms, vol van ld r wt, sreyende ms, oir ld, hoer r wt, lief kint ld, soen ad r wt, hinck ld ms r.
2 sweert ad ms wt, ghinc (= sneet wt) *achter* siel(e) ad ld r, oir ld, hoer r wt, moederlike ***vóór*** suchtende r, drovige ad ld, ende rouwige *ontbr.* ld r, siel ld ms r.

Hs. Kopenhagen.

fol. 246' 1 Die moeder gods vol rouwen stont screiende bi den cruce, daer haer lieve sone aen henc.

2 Dat swaert des rouwen ghinc doer haer suchtende, droevighe ende rouwige siele.

3 Och, hoe droevich ende ghequelt was die ghebenedide moeder des eengheboren soens.

4 Die goddienstighe moeder was rouwich ende droevich, doe si die pijn haers edelen soens aen sach.

5 Wie is die mensche, die niet screyen en soude, die die moeder cristi in so groten verdryet saghe.

fol. 247 6 Wie en soude // niet droevich worden, die saghe die moeder ons heren so droevich wesen mit haren soon.

---

3 drovich ld, quelende ad, ghebenedide (ghebenidide ms) = goddienstige ld, moder ld, moeder *ontbr.* wt, eengeborenen ld ms, eengheboren = eerbaren ad.

4 goddienstighe = goedertieren ms, moder ld, drovich ld, doen r, pin ld, pine ad wt, oers ld, hoers r, ansach ad ld.

5 sreyen ms, niet ende solde screyen ld, die die = ende hi die ad, moder ms, suete moder ld, cristi = gods wt, = goeds ad r, = gads ld, grote ad, bedrucke ad, saech r, sege *na* gads ld.

6 worden = wesen ms, sage *na* ons heren ms, moder ms, so *ontbr.* ms, Wie en mocht hem niet bedroeven als hy die moeder christi saghe die soe rouwich was met hoeren soen r, En wie en soude hem niet bedroeve die die moeder gods in so groten liden sage mit horen lieven soen wt. *Zie voor r en wt p.* 130. *Strofe* 6 *ontbr.* ad ld; *strofe* 5–6 *na* 7–8 r wt.

---

3 *quelende* ad: treurende.

4 *goddienstighe:* godvruchtige; *edele:* voortreffelijke.

5 *bedrucke* ad: bedruktheid.

6a *Quis non posset* consolari,
Hancque *matrem contemplari,*
Dolentem pro *filio.*

7 *Pro peccatis suae gentis*
Iesum vidit in tormentis
Et fiagellis subditum.

8 *Vidit suum dulcem natum*
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.

9 *Eia, mater, fons amoris,*
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;

10 *Fac, ut ardeat cor meum*
In amando Christum Deum,
Ut sibi complaceam.

11 *Sancta mater, illud agas,*
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide.

12 *Tui nati vulnerati,*
Iam dignati pro me pati,
Poenas mecum divide.

---

8 *gaft* ms, drukfout of verschrijving.
9–10 *opdat ic screyende* [*warde met u, doe dat*] *ontfonct warde* . . . ad. De tekst tussen [ ] door copiist overgeslagen.

6a so *ontbr.* ad ld ms, mocht ld ms, moder ad ld, oiren ld, lieven soen ld. *Zie voor* r *en* wt *p.* 130.
7 sunden ld r, sunde wt, sins ld, volkes ad, jhesus ad, jhesum = haren lieven soen k, geiselen ld, ondergedaen ad wt, onderdanich r, onder die gheselen ghedruct k ms.
8 hare wt, horen ad ld r, soete wt, sueten ad ld ms, so sterven k ms, gaf k, gaft ms. *Strofe* 9–11 *ontbr.* r.
9 moder ld, fonteyne ad wt, doet ms, voelen ad ld wt, pin ld, pine wt, pinen ad, dins ld, screye mitti ms, moge screyen ld, mit di screye = screyende ad.
10 ontfunct ms, ontfenct ld, ontfange wt, ontfonct warde ad, hart ms, mach behagen ms.
11 helighe ad, moder ld, o heylige moeder *ontbr.* wt, aenvest ms, aenvestet ld, bloedighe

6a Wie so mochte die moeder verbliden, die so rouwich was om haren soen.

7 Om die sonden sijns volcs sach si jhesum in pynen ende den gheselen onderdaen.

8 Si sach haren soeten soen sterven ongetroest, doe hi sinen geest opgaf.

9 Eya moeder, fonteyn der minnen, Doe mi gevoelen die pijn dijns rouwen, op dat ic mit di screye.

10 Ontfonke mijn herte inder minnen cristi, op dat ic hem behaghe.

fol. 247' 11 O heylige moe // der, aen veste die wonden des gecruusten in mijn herte.

12 O maria, deyle mit mi die pine dijns ghewonden soens, die hi ghewaerdicht heeft voor mi te liden.

(blodige ld) wonden wt, gecruceden ad, gecrustenl d, des gecruusten = dijns ghebenediden soens wt, mijnre herten wt, hart ms, mynen sundigen herten ld; – opdat ic dy behagelic werde *toegevoegd uit* 10,3 ld.
12 deel ad, deilt ld ms, pinen ad, pijn ms, pin ld, ghewonden = ghecruusten ms, = ghebenediden wt, hi *ontbr.* ms, geweerdicht ld ms wt, gheweerdighet ad, heft ld, hevet ms, te liden voer my arme sunder ld, hy die voer my heeft ghewerdicht te lyden r. 12,1 *en* 3 *ontbr.* r.

6a Wie zou de moeder kunnen opbeuren, vertroosten. Vgl. vertaling II vs. 15,3.
7 *onderdaen*, *ondergedaen* ad wt, *onderdanich* r: onderworpen.
8 *ongetroest:* troosteloos; *opgaf:* gaf.
10 *ontfenct* ld, *ontfange* wt. Door sommige overeenkomsten van het Oost-mnl. *ontfengen* en het algemene *ontvaen* (ontvangen) zijn die twee werkwoorden verward. Vgl. *MnlW* 5, 1364–1365.
11 *aen veste:* bevestig, prent.

13 *Fac me vere tecum flere,*
Crucifixo condolere,
Donec ego vixero.

14 *Iuxta crucem tecum stare,*
Te libenter sociare
In planctu desidero.

15 *Virgo virginum praeclara,*
Mihi iam non (numquam?) *sis amara* (rara),
Fac me tecum plangere.

16 *Fac, ut portem Christi mortem,*
Passionis eius sortem,
Et plagas recolere.

17 *Fac me plagis vulnerari,*
Cruceque me fac beari
(*Cruce hac inebriari*)
Et cruore *filii.*

18 Flammis ne urar succensus
Per te, virgo (matrem), *sim defensus*
In die iudicii

---

15 *en*, in ld verschreven *ēn*.
18 *bescermt*, in ad verschreven: *besrermt*, in k *bescrermet*; *en*, in ad verschreven *ēn*.

17,2 Cruceque me fac beari [alle behalve ld]. Vgl. de vertalingen 4 en 6.
17,3 Vgl. de vertalingen V, 2, 4 en 6.
18,2 Per te Matrem ld r wt. Vgl. vertaling 2.

---

13 Doet ms r, waerlike wt, waerlick ld ms r, waerliken *ontbr.* ad, screyen = sterven r, = te sterven ad, mitti hebben ende ms, metten r, mitten = mit dijnen ms, ghecruceden ad, ghecruusten soen ms.
14 screyen = schreiden r, = cruce ms, verselt ld ms r, worden = werden ld wt, = wesen ad, = sijn ms.
15 o *ontbr.* ms, verclaerde ad ld r wt, joncfrou ms, joffrou wt, joffrouwen wt, der joncfrouwen *ontbr.* ms r, en *ontbr.* ad, en = ende ld, west ld ms, weest r, nu *ontbr.* ld ms, bitter = vremt ld, = vreemde r wt, doet ms r, maer doe wt, mi screyen mitten screyenden ms. doe . . . screyen = opdat ic mitty screyen moge *verplaatst na* 16,1 ld.
16 Doet ms r, mer duet ld, mitty draghen r, maect ms, ende maect r, make ad, ende make wt, deleftich ld, passien cristi k, sijnre = der ad ld ms, = dier r wt, pinen cristi ld, te *ontbr.* wt, dencken r, te ghedenken *ontbr.* ms.

13 Doe mi waerliken mitti screyen ende medeliden hebben mitten ghecruusten, also langhe als ic leve.

14 Ic begheer mit di biden cruce te staen ende inden screyen mitti versellet te worden.

15 O overclaer joncfrouwe der joncfrouwen, en wes mi nu niet bitter; doe mi mitti screyen.

16 Doe mi draghen den doot cristi; maket mi deel-
fol. 248 achtich der passien, ende // sijnre pinen te ghedenken.

17 Doe mi wonden mit sinen wonden; Make dat ic worde ghesalicht overmits den cruce ende den bloede dijns soens.

18 O goddienstighe maghet, overmits di so moet ic bescermt worden in den daghe des oerdels, Op dat ic niet en berne ontsteken mitter vlammen.

---

17 doe = doet ms, = make wt, = ende maket ld, *eerste* wonden = gewont ld wt, sinen = den ad ld ms, *tweede* wonden = gewonden ld ms, mit sinen wonden = van den pinen wt, doe . . . sinen wonden *ontbr.* r, make = maect my ms, = doet r, = ende duet ld, = doch wt, warde ad, werde ld ms r wt, saliget ad, salich r, versaedet ld, vermits ld, den = dinen ad, den cruce = den bloede wt, ende den bloede = enden bloede r, den bloede = dinen bloede ad, den *vóór* bloede *ontbr.* ms, blode ad, bloede = cruce wt, gebenediden soens wt.
18 maghet = moder ld, = moeder r wt, = *ontbr.* ad, maghet maria ms, vermids ld, so *ontbr.* ad ld ms wt, bescermet k, warden ad, werden ld ms r wt, oirdels ad, ordels ld wt, barne ad, ic ontsteken niet ende werde verbrand ld, ic niet werde onsteken ms, ic onsteken (ontsteken wt) niet en (een r) berne r wt, mitten ad, vlamen ms, vlamme r wt.

---

14 *mitti versellet te worden:* u te vergezellen; *schreiden* r: schreien; epenthesis, vgl. W. L. van Helten, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, Groningen, 1887, § 133.
15 *Overclaer:* luisterrijke.
16 *ende synre pinen te ghedenken:* en doe mij zijn pijnen gedenken; *deleftich* ld: deelachtig.
17 *doe mi wonden:* maak mij gewond; *overmits*, *vermits* ld: door.

19a Christe, cum sit hinc exire,
Da per matrem me venire
Ad palmam victoriae,

20 *Quando corpus morietur,*
Fac, ut animae (anima) *donetur*
Paradisi gloria (gloriae). *Amen.*

20,2–3 anima . . . . gloriae ad ld ms wt. Zie p. 132. Vgl. vertaling IV, VI, 2 en 6.

19a cristy ld, hier uit = van hier r, sal ad ld ms r, so *ontbr.* wt, doet ms r, duet ld, doch wt, vermids ld, dijner ms, lieven (liever wt) moeder ms, moder beden ld, comen *ontbr.* ad, comen *vóór* overmits r, totten ad wt, palmen ad ld ms r, palmen = sege wt, verwininge ms, victorien k.

19a O criste, wanneer ic hier uit sel gaen, so doe my overmits dijnre moeder comen totter palme der verwinninghe.

20 Wanneer dat lichaem sel sterven, doe dat mine siele
fol. 248' ghegheven worde die glorie des paradijs. // Amen.

20 Ende wanneer ld, dat = dattet ld, = die ms, = mijn r, lichaem *ontbr.* r, sal ad wt, sel sterven = stervet r, = begraven wordt in der eerden ld, doe dat = doet dat r, = so doet dat ms, = so doch dat wt, = dat dan ld, = wilt dan doen dat k, mijn r, mine = die ad ld ms wt, siel ld ms r, werde ad ld, worde *ontbr.* r, ghegheven worde = werde ghegheven wt, = wert toe ghevoegt ms, der glorien ad ld wt, der ewiger glorien ms, paradise k, paradises ad, *na* paradijs: te besitten inder ewicheit wt.

Vertaling 6

Strofe 1–18, 20

1. ast Amsterdam, Kon. Akademie van Wetenschappen (berustend in de K.B. Den Haag) hs. XXXI, fol. 96–97'. Papier en perkament; gebedenboekje; Holland; gedateerd 1410, maar niet ouder dan het eind van de 15e eeuw.

   Lit. D. J. H. ter Horst, *Catalogus van de handschriften der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen*, 's-Gravenhage, 1938.

2. b Brussel, K.B. hs. 15085, fol. 146–147. Perkament; Getijden- en Gebedenboek; Holland, c. 1450; alle half-strofen beginnen met hoofdletter, en eindigen meestal met een punt. Behoorde tot de Hulthemse verzameling (vgl. *Bibliotheca Hulthemiana* VI, mss. p. 8, N°. 30).

   Lit. B N M.
   Van den Gheyn, *o.c.* N°. 793.
   Meertens, *o.c.* VI, 106, sub. 8.

3. br Brussel, K.B. hs. 21953, fol. 347–348'. Perkament; Gebedenboek; 15e eeuw; Brabant-Limburg; bijna alle halfstrofen beginnen met een hoofdletter, geen interpunctie. De Stabat Mater-vertaling is geschreven door Zuster Anna Swilden (± 1513) in het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt. Catal. P. L. van Alstein, I en II, Gent, 1863. Op de veiling Van Alstein door de K.B. te Brussel gekocht.

Lit. B N M.
Van den Gheyn, *o.c.* N°. 845.
Meertens, *o.c.* VI, 138, waar terecht verwezen wordt naar Den Haag K B 72 I 8, als zijnde dezelfde vertaling.
S. Axters, *Bijdragen tot een bibliographie van de Nederlandsch Dominikaansche Vroomheid,* z. j. p. 57, N°. 158.
Catalogus Tentoonstelling van Middelnederlandsche Handschriften uit beide Limburgen. 17 Juli—25 Augustus 1954 N°. 18.

4. g 's-Graveland, Jonkvr. C. I. Six. fol. 179–180.
Perkament; Getijden- en gebedenboek; Holland c. 1480.
Alkmaar, Beatrix van Arckel van Donge ende Dalen (± 1486), vrouwe van den lande van de Wale en Besoyen, huysvrou van heere Gerrit Heere tott Assendelff tot Assemburg.
Anne van Assendelff.
Diderick van Scaghen (kleinzoon in de vijfde graad van Beatrix).
In 1876 door Jhr. J. P. Six te Amsterdam in veiling verworven. Na 1928 Jonkvr. C. I. Six, Jagtlust 's-Graveland.

Lit. B N M.
Veiling-catalogus Fred. Muller, 17—18 Oct. 1928, N°. 191.

5. hg Den Haag, K.B. hs .72 I 8, fol. 164'—166.
Perkament; Getijdenboek; 1437; Holland; meestal beginnen de halfstrofen met een hoofdletter, enkele punten.
Lucie Jan van Ghelres dochter in het Sint Dionysius Convent te Amsterdam.
Aangekocht door de K.B. Den Haag op auctie J. Koning (Vgl. Catal. 1828, p. 113, N°. 116).

Lit. B N M.
Catalogus Codicum Mss. Bibliothecae Regiae. Vol. I, Hagae Comitum, 1922, p. 54, N°. 252.
Meertens, *o.c.* VI, 178.

6. hlm Haarlem, Bissch. Museum, hs. 55, fol. 191'—193'.
Perkament; Getijden- en gebedenboek; 15e eeuw; Holland, Kalender bisdom Utrecht; halfstrofen beginnen met een hoofdletter, enkele eindigen met een punt.
Op fol. 7: „Gekocht uit de bibliotheek van Isaac Meulman en geschonken aan het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. Amsterdam 24 Nov. 1869. L. Gompertz Sac[erdos] ad S[anctu]m Nicol[au]m int[ra]: moen[ia]".

Lit. B N M.
Kruitwagen, *o.e.*, N°. 5

7. hw Heeswijk, Norbertijnen Abdij van Berne, niet gesigneerd, fol. 98—99'.
Perkament; Getijden- en gebedenboek; eind 15e eeuw; Brabant; halfstrofen beginnen en eindigen meestal resp. met hoofdletter en punt.

Lit. B N M.

8. ldn Leiden, U.B. (Mij der Nederl. Letterk.), hs. Lett. 324, fol. 19—20'.
Papier; Gebedenboek; c. 1510; Holland, halfstrofen beginnen meestal met hoofdletter, enige punten.
Catal. C. Seyn 1841. Door Mij Ndl. Lett. aangekocht in 1840.

Lit. B N M.
Kronenburg, *o.c.* II, 246.
Lieftinck, *o.c.* p. 161. Hier wordt terecht verwezen naar Brussel K B 15085.
Franciscaans Leven, 31 (1948) 172.

9. mk Monnikendam, Gemeente-Archief, zonder signatuur, fol. 228b—228'b.
Papier; Tractaatjes en gebeden; 1486?; Holland.
Fol. 5': „Hier beghinnen die sermoenen die sinte bernaerdus die hoenichvloeyende leraer ghemaect heeft, etc. . . . . . .
Ende sijn ghecomen van hillegont jan busen dochter . . . .
1486".

Lit. B N M.

fol. 164' 1 Die moeder gods vol van rouwen stont biden cruce vol van tranen, doe haer lieve kijnt daer an henc.

2 Haer suchtende, droevighe, rouwighe siele doer ghinc dat swaert des rouwen.

fol. 165 3 Och, hoe droevich ende ghepinicht was // die moeder om haren eengheboren soen.

4 die quellende ende droevich was ende bevede, doe si sach die pine haers alren waerdichsten soens.

5 wie is die mensche, die niet en soude screyen, saghe hi die moeder cristi in soe groter pinen.

6 wie en soude niet moeten droevich werden, die saghe die moeder ons heren soe droevich wesen mit haren soen.

---

1 *haer*, ontbr. in g.
6 *werden*, in hg *werder; niet*, overgeslagen in hg.

6,2 Christi matrem. Vgl. vertaling 5.

---

1 moder ast, goods g, gods *ontbr.* ast br, stont wenende b hlm, stont screyende ldn biden = onder den b hlm ldn, cruus b, vol van tranen *ontbr.* b hlm ldn, tranen = wenen br, doen ast br hw, doe = daer b g hlm ldn, hoer hlm, haer *ontbr.* g, kint ast b br g hlm hw mk, daer *ontbr.* b g hlm, aen ast b br g hlm hw, hinc ast br g hw mk.

2 haere br, drovige mk, droevende g, droevighe *ontbr.* ldn, rouwende g, rouwighe *ontbr.* mk, siel b g ldn mk, suchtende droevighe rouwighe siele = droevige (drovighe ast) tranen ende haer rouweghe suchtende ziele ast br, sweert br hw, swert ast.

3 Och = O ast br, drovich ast, droevich = rouwich b, ende hoe b g hlm ldn, ghepiniget g, ghepijnt ast br hlm ldn mk, moder ast, waerde moeder b, ghebenedide moeder g hlm ldn, haer ldn ,horen b hlm, eengeborenen ast br, sone ast br.

4 quelende hw, queelde ast br, droevich = rouwich ast br, bevende mk, beefde ast br, ende bevede *ontbr.* ldn, doen ast br hw, pijn b g hlm mk, hoers b ldn, alre ast br hw mk, weerdichsten br hlm hw, werdichsten ast, waerdichsten = liefsten ldn.

5 es ast, bescreyen ast br, screyen en soude ldn, saghe hi = die saghe g, moder ast, die waerde moeder g, die moeder cristi = jhesus ldn, criste mk, grooten hw, soe groter *ontbr.* ldn, pine mk, pinen = jammer ende pinen hw, *na* screyen *tot aan* die saghe (str. 6) *ontbr.* g; *na* die moeder (str. 5) *tot aan* ons heren (str. 6) *ontbr.* ast br (beide haplografie).

6 niet *ontbr.* hg, moeten = mede ldn, werder hg, worden b hlm, werden = wesen mk, = sijn ldn, saech ldn *na* ons heren, waerde moeder b g hlm, soe = alsoe g, drovich ast mk, te wesen br, soe droevich wesen = droevende ldn, met ast br hw, horen b hlm ldn, sone ast br, soen = kijnde ldn.

7 om die sunden sijns volcs sach si jhesum inden tormenten, ende onderworpen den gheselen.

8 Si sach haren sueten soen sterven ende sonder troest, doe hi uit gaf sinen gheest.

9 Eya moeder, fontein der minnen, doet mi voelen die cracht des rouwen, op dat ic mitti moghe screyen.

fol. 165' 10 Doet dat / / ontsteken werde mijn herte inder minnen cristi ons heren, op dat ic hem behaghe.

11 Heylighe moeder, doe dat in mijn herte crachteliken moeten sijn ghevest die wonden des ghecruusten,

---

11 hw heeft verschreven: *doet dat ic in.*

---

7 sonden ast b g hlm hw ldn mk, sijns = des ast br, tormente hw, in den tormenten = in pinen ldn, ende *ontbr.* b, ondergheworpen ast b br g hlm hw ldn, den gheselen *ontbr.* br.
8 horen b hlm ldn, soeten b hlm, sueten *ontbr.* br ldn, sone ast br, ende *ontbr.* ast b br g hlm hw ldn, doen ast br, uitgaf = opgaf g.
9 moder ast, fonteyne ast br hw, doet = laet ldn, gevoelen hw, bevoelen g mk, des = dijns hlm, met ast br hw, di = u b g, mach g hw ldn.
10 dat ic ast br, wort b, worde g mk, mijn herte ontsteken worde ldn, hert b g mk, mijn herte *ontbr.* ast br, minnen = mynen ast, criste mk, cristi = dijns soens b g hlm ldn, cristi *ontbr.* ast br, heren jhesu cristi b g ldn, behagen moet hw.

11 *Deze strofe heeft twee lezingen:*

a. hg ast br hlm hw *met de volgende varianten:* moder ast, doe *ontbr.* hg, doet dat ast br, doet dat ic hw, mijnen ast, mynre br, herten br, crachtelike hlm, crachtelijc ast br, des = diens ast, = dyns br, ghecruysten soens ast br.

b. b g ldn mk: o heilige moeder doet dat mijn hert crachteliken moet sijn gevest inden wonden des gecruusten b, o *ontbr.* mk, moeder = maghet ldn, doet dat = doch dit dat mk, mijn hert = ic g, crachtelic g ldn mk, in die ldn mk.

Deze twee lezingen gaan op dezelfde vertaling terug. Het latijn luidt:

Sancta mater, illud agas
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide.

De vertalingen luiden:

hg ast br hlm hw:	b g ldn mk:
Heylighe moeder, doe dat *in mijn* herte crachteliken *moeten* sijn ghevest *die* wonden des ghecruusten	Heylighe moeder, duet dat *mijn* hert (mijn hert = ic g) crachteliken *moet* sijn gevest *in den* wonden des gecruusten

Het is duidelijk, dat de eerste lezing de juiste vertaling is. Hoe werd nu de tweede redactie mogelijk? Eenvoudig door de verschrijving van een copiist, die *ic* schreef in plaats van *in*. Een afschrijver, die deze tekst voor zich had, heeft *ic* weggelaten en *mijn*

12 Dijns ghewonden soens, die hem heeft ghewaerdicht voer mi te liden; deelt die pijn mit mi.

13 Doet mi inder waerheit mit u screyen, ende mede doghen te hebben mitten ghecruusten cristo, alsoe langhe als ic leve.

14 biden cruce mitti te staen mi ghesellende totti Mit droevigher hantslaghen, dat ic begheer.

15 O edele maghet der maechden, en weset mi nu niet wreet; Doet dat ic droefliken mit u mijn handen slae.

---

12 *mit*, ontbr. in g.
15 *en*, in hw verschreven *en̄*.

---

hert onderwerp gemaakt en de rest van de zin daarmee in overeenstemming gebracht: *moeten* > *moet*, *die wonden* > *in den wonden;* een andere afschrijver heeft daarentegen *mijn hert* weggelaten en verder eveneens de rest van de zin gewijzigd.
Het op zich reeds gewone geval dat *in* verschreven wordt als *ic*, wordt geïllustreerd door de tekst van hw: „doet dat *ic in* mijn herte crachteliken moeten sijn gevest die wonden," enz., waar de copiist inderdaad *ic* schreef in plaats van *in*, zijn fout echter bemerkte en herstelde, maar vergat *ic* te schrappen. In vertaling III 10,1 is *ic* wellicht helemaal foutief ingevoegd (zie p. 52), hetgeen ook in het onderhavige geval gebeurd kan zijn.
12 ende dyns ast br ldn, dyn ghewonde (gewonden mk) soen hg mk, hem = hi ast br, hevet ast, geweerdicht hw, gewerdicht ast br, heeft ghewaerdicht = gewaerdicht (heeft g) hevet b g, voer = om ast br, lidene br, voer mi te liden = te liden voer mi hw, = te sterven voer mi b, delet hlm, deilt ast b br, deilet hw, pyne ast br g ldn, pinen hlm hw, met ast br hw, mit *ontbr.* g.
De vertaling van 12,1 in hg en mk: *dijn ghewonde(n) soen*, kan verschrijving zijn; de copiist kan er ook geen weg mee hebben geweten, maar hij kan ook *dijn gewonde(n) soen* hebben opgevat als een bijstelling in de onverbogen vorm bij *des ghecruusten* van 11,3 (Zie F. A. Stoett, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, derde druk, 's-Grav., 1923, § 210).
13 inder = in mk, mit u = met u hw, = mitti ldn, = metti ast br, = mit ju g mk, te *ontbr.* g, mededoghen metti (met u hw) te hebben ende (ende *ontbr.* hw) metten (mitten hw) ghecruusten cristo ast br hw, cristi ldn, cristo *ontbr.* g, ende also ldn.
14 cruus b, metti ast br hw, mitti *ontbr.* hg ldn mk, staene ast br hw, mi = ende g, versellende b g hlm ldn, totti = mitti ldn, met br, droevigen b hlm hw, drovighen ast, drevighen g, droeven br, hantslaghe ast, hantslaen hlm, hant gheslagen hg hw, hantslaghen = herten ldn, droevigher hantslaghen = droefheit geslagen mk, ic di b, beghere ast br hw, begeer ic mk.
15 o *ontbr.* ast br, edel b g hlm ldn, maecht br g hlm ldn, meechden ast, en = ende hw, weest ast b br hlm ldn, wes mk, nu *ontbr.* ast br g ldn, wreet = swaer noch wreet ast br, doet = doch mk, droefeliken br, droeveliken hlm, droevelike b, droeflike hw, droeflic ldn, droefelijc ast mk, met ast br, mit u = mitti mk, hande ast hw, slaen ast br, mijn handen slae = sucht (mit u ldn) ende ween b g hlm ldn.

---

12 de vertaler heeft 12,1-2 bij de vorige strofe getrokken.

14 *hantslaghen*, als uiting van smart. lat.: planctu.

16 Doet, dat ic in mijnre herten draghe die doot cristi,
fol. 166 ende sijn sterke / / pijn ende passie overdencke.

17 Doet, dat ic werde ghewont mit sinen wonden, ende mitten cruce salich ghemaect, Ende mitten bloede dijns soens

18 werde ontsteken in sijnre vuerigher minnen. O maghet, van di so moet ic sijn bescermet inden daghe des oerdels.

---

18 *oerderls* mk, verschreven.

16,2 Passionem eius fortem. Vgl. de vertalingen III, IV, 2, 3 en 4.
17,2 Cruceque me fac beari. Vgl. de vertalingen 4 en 5.
17,3 Et cruore filii. Vgl. de vertalingen V, 2, 4 en 5.

---

16 doet = doch mk, ic mit u g, in *ontbr.* ldn, mijn hert mk, draech ldn, draghe in mijnre herten ast br g, den doot ldn, criste mk, sine g, starcke b g mk, sterke = jammerlike hw, pine g, passie ende pine ast br, overdencken moet ast br, ende dat ic sijn (sine g) passie overdenc b g hlm ldn.
17 doet = doch mk, worde b hlm hw ldn mk, werde ghewont = ghewont moet worden g, met sinen ast br hw, mit sine ldn, metten cruce ast br, mitten cruus b, mit cruce mk, metten bloede ast br, bluede g.
18 werde = worde hw mk, = moet werden hlm, = moet worden b g, = moghe worden ldn, sijnre *ontbr.* b g hlm ldn, vierigher ast br hw, maecht hg, maget maria b hw, so *ontbr.* ast b br g, sijn = warden ldn, bescermt b hlm hw ldn mk, bescermet sijn br, bescermt sijn ast g, ordels ast br, oerdeels hw, oerderls mk.

Strofe 19. Dat deze strofe niet voorkomt in deze vertaling kan het gevolg zijn van het feit dat zij reeds in het lat. ontbrak. Dit is echter niet wsch., omdat ze in de originelen van alle vertalingen voorkomt, behalve van vertaling VI, waar ook 14–18 ontbreken, maar vooral omdat er van strofe 19 zelfs twee teksten geregeld voorkomen, de authentieke en de geïnterpoleerde en er nooit een halfstrofe, wel een hele strofe ontbreekt; en in het onderhavige geval zouden er maar 19 strofen geweest zijn. Waarschijnlijk heeft een copiist ze weggelaten, en dan óf de vertaling van 19 óf die van 19a.
Daar nu 20,2–3 een vertaling is van de duitse lezing: „Fac ut anima donetur paradisi gloriae", en dus *gloriae* gerijmd heeft op *victoriae* dat in 19a voorkomt, en niet op *gratia* van 19, is de weggelaten strofe een vertaling geweest van 19a. De reden van de eliminering is te achterhalen, althans redelijk te gissen. Zoals we al elders zagen, vergeleek de copiist de vertaling met een latijnse tekst die hem ter beschikking stond. Vgl. Vertaling III, p. 55, vertaling IV, p. 64, vertaling 5, p. 132. Wanneer hij een authentieke tekst voor zich had met strofe 19, bespeurde hij dat 19 niet vertaald was. Hij zag de vertaling van 19a aan als een onbegrijpelijke fout en liet ze weg.

Blijkens de gelijkluidende mededeling over de aflaten boven zes redacties, nl. ast b br hg hlm ldn (zie p. 155–6) zijn deze aan elkander in voorkomst verwant. In b en hlm is

---

18 de vertaler heeft 18,1 bij de voorgaande strofe getrokken.

20 wanneer dat mijn lichaem sterven sel, soe doet, dat mijn siel werde ghevoert in dat hemelsche paradijs. Amen.

---

20 in mk verschreven: *doe doe.*

20,2–3 Fac ut anima donetur Paradisi gloriae. Vgl. IV, VI, 2 en 5.

---

echter Paus Bonifacius niet vermeld, en hw mk, beide van het eind van de 15e eeuw, hebben de hele mededeling weggelaten.

Van ast b br hg hlm ldn hebben ast br hg hlm de originele vertaling van strofe 11, zoals op p. 146 bleek. Van deze drie heeft hg de meest gave tekst en br de meest corrupte. De redactie hg, die van 1437 is, mogen we op grond van de tekst voor de oudste van de acht redacties houden.

20 wanneer dat = wanneer hlm hw ldn, = als g, sal hlm hw, wanneer mijn ziele ende mijn lichaeme scheiden sal ast br, als mijn lichaems sterfdach comen sel b, soe *ontbr.* ast b br g hlm hw ldn mk, doet dat = doet dan dat ldn, = doe doe dat mk, siel = siele ast br hw, werde = worde hw ldn, = warde mk, = moet worden b g, = moet werden hlm, = dan werde ast br, in dat = int hw.

OVERZICHT VAN DE LATIJNSE VARIANTEN WAARNAAR DE VERTALINGEN GEMAAKT ZIJN *

	I	II	III	IV	V	VI	1	2	3	4	5	6
1,1 *Salve* mater dolorosa			*									
1,3 *Qua?* pendebat filius	*		*	*	*	*				*	*	
4,1 *O quam maerens tunc* dolebat						*						
4,2 *Pia mater* cum videbat				*		*		*		*	*	
4,3 Nati *poenam* incliti						*		*				
5,2 *Christi matrem* si videret								*				
Matrem *Dei* si videret	*									*	(*)	
6,1 Quis non *possit* contristari								*				
Quis non posset *consolari?*											*	
6,2 *Christi* matrem contemplari											*	*
Hancque matrem contemplari											*	
6,3 *Condolentem* filio								*				
Dolentem *pro* Filio										*	*	
7,2 *Vidit Iesum* in tormentis								*				
Iesum videns in tormentis				*								
9,2 *Nos* sentire vim doloris						*						
9,3 Fac ut tecum *lugeamus*						*						
Fac ut tecum *gaudeam?*		*										
10,1 *Ut* cor *nostrum exardescat*						*						
10,2 *Et in Christo requiescat*						*						
10,3 *Ut ei placeamus*						*						
11,1 Sancta mater, illud *age*						*		*				
11,2 Crucifixi *ut sint plagae*						*						
Ut sint fixae Christi plagae								*				
11,3 Cordi *nostro vivide*						*						
Cordi meo *vivide*								*				
12,2 *Dignantis pro nobis* pati						*						
Iam *dignanti* pro me pati										*		
13,1 Fac *nos* vere tecum flere						*						
Fac me *tecum pie* flere										*		

	I	II	III	IV	V	VI	1	2	3	4	5	6
13,3 *In* planctu *desiderio?*				*								
Quamdiu vixerimus						*						
14,2 *Me tibi consociare*									*			
14,3 *In* planctu *desiderio*	*			*								
14a,1 *In me sistat dolor tui*				*								
14a,2 *Crucifixi fac me frui*				*								
14a,3 *Dum sim in exsilio*				*								
14b,1 *Hunc dolorem fac communem*				*								
14b,2 *Nec me facias immunem*				*								
14b,3 *Ab hoc desiderio*				*								
15,1 *Virginum virgo* praeclara								*				
15,2 Mihi iam *nunquam* sis *rara*											*	
15,3 Fac me tecum *plaudere?*		*										
16,1 Fac, *quod* portem Christi mortem								*				
16,2 *Passionem* eius *fortem*			*	*				*	*	*		*
St. 18,1 *Virgo dulcis, virgo pia*				*	*							
St. 18,2 *Virgo clemens, o Maria*				*	*							
St. 18,3 *Audi preces servuli*				*								
17,1 *Spinis, clavis* vulnerari					*							
17,2 Cruce *fac* inebriari								*				
Cruce*que me fac beari*										*	*	*
Cruce, lancea beari					*							
17,3 *Et cruore* filii					*			*		*	*	*
18,1 *Flammis ne urar succensus*											*	
18,2 Per te *matrem* sim defensus								*			*	
Per te virgo *sum?* defensus			*									
19,1 Fac me *Christe* custodiri								*				
19,2 *Matre* Christi *praeveniri*								*				
19,3 *Conservari* gratia					*			*				
19a,1 *Christe, cum sit hinc exire*				*	*						*	
19a,2 *Da per matrem me venire*				*	*						*	
19a,3 *Ad palmam victoriae*				*	*						*	
20,2 Fac ut *anima* donetur				*		*		*			(*)	*
20,3 Paradisi *gloriae*				*		*		*			(*)	*
Paradisi *gaudia*										*		

* Vertaling VII is hierin niet opgenomen, omdat ze geen aanwijzingen geeft, naar welke Latijnse tekst ze gemaakt is.

ONBEREIKBARE VERTALINGEN

De B N M noteerde nog de volgende vertalingen:

1. Aardenhout, J. F. M. Sterck 12, 100a.
Soe wye in ghenaden staet ende dit ghebet ynnichlic leest die verdient vij jaer aflates ende xl carinen.

Die moeder gods vol van rouwen
Stont wenende onder den cruce
daer haer lieve kijnt aen henc

Gebedenboek. Waarschijnlijk hetzelfde watermerk als Gent, Stadsarchief, a° 1582.

Wij hebben niet kunnen achterhalen waar dit hs. is gebleven. Volgens correspondentie in 1941 van Sterck in B N M werd dit hs. verkocht aan B. Israel te Arnhem. Deze verloor als Jood onder de oorlog 1940—'45 het leven. Gegevens over dit hs., dat eens zijn bezit was, zijn er dus niet meer.

Het incipit, dat De Vreese noteerde, komt veel overeen met vertaling IV, 1, 4 en 5, het meest echter met vertaling 6 in de redactie van Brussel K B 15085, terwijl beider bovenschriften gelijk zijn, zodat deze vertaling waarschijnlijk tot deze groep behoort. Echter noteerde De Vreese het incipit in versvorm. Daar staat tegenover dat vs. 2 ondanks zijn normale lengte niet rijmt.

2. Londen, H. Y. Thompson, 66, 204b. Stabat Mater 1443. Seymour de Ricci vermeldt in *Bulletin de la Société française de reproductions de manuscrits à peintures* 10 (1926) 42–72 al de verschenen catalogi van de collectie Thompson en stelde een nieuwe catalogus samen. Hieruit blijkt het volgende. Het Ge-

tijdenboek van 1443, groot 218 folia, waarin de vertaling van het Stabat Mater voorkomt, is geschreven in Hollands dialect, behoorde tegen 1500 aan Mr. Jacob van der Does (1574—1630), daarna aan Johanna van Egmondt; collectie A. Seba; collectie Lord Ashburnham, Appendix 59; door H. Y. Thompson van Ashburnham gekocht Mei 1897; in Juni 1921 als N° 90 te Devgantz gekocht voor C. S. Gulbenkian voor £ 580 te Lissabon. De laatste jaren voor het overlijden van Gulbenkian (Juli 1955) was het hs. niet bereikbaar, en nu verkeert het nog in dezelfde conditie.

3. Er bevindt zich nog een vertaling in de nalatenschap van Em. de Bom te Antwerpen, die 14 April 1953 overleden is. Daar de nalatenschap, ook na het overlijden van zijn echtgenote Mevr. De Bom-Aulit (1955), voorlopig onbereikbaar is, moeten we volstaan met de aantekeningen die in de B N M gemaakt zijn.

Getijden- en Gebedenboek, hs. 2 fol. 145, c. 1525. De taalvormen wijzen op het Oosten van het hollands dialect, wellicht in het oostelijk Sticht.

Incipit. *Het waert sancte Augustinus geopenbaert van den geist, so wie dese naevoldigende oracie alle dage devotelic leest*, enz.

> Die moeder vol van rouwen stont biden cruce vol tranen, doen hoer lief kynt daer aenhinck; wes siel dat suchten, dat druven, dat screyen ende dat sweert doerginc . . . .

Strofe 1 komt het meest overeen met vertaling 6, strofe 2 wijkt echter zozeer af van vertaling 6 en ook van de andere vijf prozavertalingen dat zij het vermoeden wettigt dat ze een andere, zevende prozavertaling is.

4. Wat betreft het hs., in de B N M genoteerd onder Amsterdam A. L. van Gendt, zie p. 59, n°. 8.

BOVENSCHRIFTEN

We treffen boven de vertalingen (in ast onder de vertaling) de volgende teksten aan:

A Stabat mater dolorosa.

B Te deser bedijnghen staet ·vij· jaer ende ·xl· daghen aflaets ende een carijn ende tardendeel van ghesettere penetencien ende beghint aldus.

Bg Alle die gone die horen ofte lezen deze bedinghe Si mogher mede winnen vij Jaer paerdoens ende vier carinen quite vanden paeus bonefacius die hi daer gaf ende conformeerde met goeder herten. nu hoorter naer met groter neerensten van herten.

Br Een devoet ghebet van onser vrouwen ghehieten Stabat mater dolorosa, etc.

Brl Stabat mater dolorosa.

D Hier begint een devoet gebet van onser vrouwen medeliden onder den cruce.

H Een scoen ghebeth van onser liever vrouwen ghenoemt int latijn Stabat mater dolorosa.

Ha Noch een schoon ghebet tot onser liever vrouwen.

Hi Soe wie leset dit navolgende ghebet van onser vrouwen clagen, verdient vij jaren aflaets ende xl karenen van bonifacio de vierde paeus.

K Stabat Mater in duytsche.

Pa Noch een schoen ghebet van onser liever vrouwen Stabat Mater dolorosa In duytsche.

R Een suver claginge ende lamentatie van marien droefheden. Stabat mater dolorosa.

Rl Van onser liever vrouwen Stabat Mater dolorosa in duysche.

T Noch een schoon gebet tot onser liever vrouwen marien. Stabat mater dolorosa in duytschen overgesett.

W Noch een schoon gebet van onser liever vrouwen Stabat mater dolorosa in duytsche.

a Een devote contemplacie vande heylige maeght Maria staende onder tcruys van hueren sone.

ad Een bequaem suver ghebet.

ah Soe wye in ghenaden staet ende dit ghebet ynnichlic leest die verdient vij jaer aflates ende xl carinen.

ast Soe wie dit voerscreven ghebet die moeder vol van rouwen innichlijc leest ende in ghenaden staet die verdient vij jaer aflaets ende xl carinen vanden paus bonifacius.

aw Het waert sancte Augustinus geopenbaert van den geist so wie dese naevoldigende oracie alle dage devotelic leest, enz.

b So wie in genaden staet ende dit gebet ynnichliken leest verdient seven jaer oflaete ende viertich karinen.

br Soe wie dit gebet innichlic leest ende in genaden staet die verdient ·vij· jaer aflaets en ·xl· carinen vanden paus bonifacius.

g Een gebet tot onser liever vrouwen.

hg Soe wie in ghenaden staet ende dit nae volghende ghebet innichliken leest die verdient seven jaer oflaets ende xl karinen van den paeus bonifacium.

hl Een schone ghebet vanden rouwen marien onser liever vrouwen.

hlm So wie in ghenaden staet ende dit ynnichlic leest die verdient vij jaer oflaet ende xl karinen.

hw Van onser vrouwen Stabat mater.

k Dit is een seer ynnich medelidende ghebet tot onser liever vrouwen marien O mater dolorosa.

l Van den medeliden onser leve vrouwe. gebet.

ld Vanden rou onser sueter vrouwen maria.

ldn Soe wie in die ghenade staet ende dit ghebet mit ynnicheden leset, die verdient seven jaer oflaets ende xl carinen vanden paeus bonifacius, ende is van onser vrouwen O mater dolorosa.

ms Een schoen Ghebet tot Maria ende van haren druc.

r Die paues Bonifacius heeft ghegheven alle den ghenen die dit naghescreven ghebet innichlicken mit aendacht leesen ·vij· jaer ende ·vij· karenen aflaets.

w Een devoet gebet tot onser liever vrouwen maria die moeder ons heren.

wt Dit is een suverlic ghebedekin van onser liever vrouwen.

In deze teksten verdienen drie elementen bijzondere aandacht. Ten eerste wordt het Stabat Mater herhaaldelijk een gebed genoemd, eenvoudig *gebet* zonder meer (Hi ah ast b br g hg l ldn r), of een *bedinghe* (B Bg), of een *oracie* (aw), maar ook *een suverlic ghebedekin* (wt), een *scoen ghebet* (H Ha Pa T W hl ms), een *devoet gebet* (Br D w), een *bequaem suver ghebet* (ad), een *seer ynnich medelidende ghebet* (k), een *devote contemplacie* (a) Hier zien wij weer, dat het gedicht secundair, de devotie primair is bij de schrijvers (vgl. p. 34).

Vervolgens zien wij dat het gedicht dikwijls een opschrift is gegeven. Vaak is dit de beginregel (A Br Brl H K Pa R Rl T W hw), die men boven het latijns gedicht aantrof en zonder meer overnam. De latijnse teksten hadden echter dikwijls andere opschriften, en die treffen wij ook aan boven de vertalingen, soms onvertaald als O *mater dolorosa* (k ldn), maar vaak vertaald. *Planctus beatae Mariae Virginis* herkennen we in *Van den rou onser sueter vrouwen Maria* (ld), *gebet tot Maria ende van haren druc* (ms), *Van onser vrouwen clagen* (Hi); *Mariae compassio* in *Van onser vrouwen medeliden onder den cruce* (D), *Planctus et lamentatio de doloribus Mariae* in *Een suver claginge ende lamentatie van marien droefheden* (R). Door deze titels Planctus, Compassio, Lamentatio, evenals door vorm en inhoud, is het Stabat

Mater verbonden aan de oude kruisklachten van de elfde tot de dertiende eeuw.

Ten derde vinden we boven een aantal teksten, vooral boven prozavertalingen, een mededeling over aflaten verbonden aan het bidden van het Stabat Mater (B Bg Hi ah ast b br hg hlm ldn r). Deze aangelegenheid vraagt enige toelichting. Canon 911 van het Kerkelijk Wetboek geeft deze bepaling van een aflaat: „een voor God geldende kwijtschelding der tijdelijke straffen van reeds vergeven zonden, door het kerkelijk gezag buiten de biecht verleend uit de schatkist der Kerk." De aflaat heeft zich ontwikkeld uit de oude kerkelijke boetepraktijk. Er is reeds enige verwantschap met de aflaat in de verzachting of kwijtschelding der canonieke boetestraffen in de eerste eeuwen gebruikelijk. Nog meer overeenkomst met de aflaat hebben de redemptiones of afkopingen, die in de zevende eeuw in zwang kwamen. Men kon de oude strenge boetplegingen afkopen door gebeden, boetetochten en aalmoezen. Langzamerhand verminderde de zwaarte en het bedrag der afkoping en kwam de macht der Kerk in de kwijtschelding meer op de voorgrond. In de elfde eeuw verdween zelfs de schijn van afkoping en hiermee had zich de ontwikkeling van de aflaat, zoals die van af de elfde en twaalfde eeuw begrepen werd, voltrokken. De kwijtscheldingen vóór die tijd waren geen aflaten in eigenlijke zin, omdat de kwijtschelding der kerkelijke boete toen altijd in nauw verband stond met de biecht, die tijdelijke straffen kwijtscheldt uit de eigen werkdadigheid van het Sacrament. Onder invloed van de Minderbroeders werden ook aflaten verbonden aan bepaalde wijzen van verering van het lijden van Christus. Het is de vraag of die ook werden verbonden aan het bidden van het Stabat Mater. Daarover aanstonds.

In de teksten boven B Bg Hi ah ast b br hg hlm ldn r is sprake van een aflaat van zeven jaren. Dat betekent, dat men door het bidden van het Stabat Mater kwijtschelding ontvangt van dezelfde tijdelijke straffen als door God werden kwijtgescholden, wanneer men volgens de oude kerkelijke wet zeven jaren boete deed. Dikwijls voegde de Kerk een gelijk aantal quadragenen,

d.i. boetedoeningen van veertig dagen, aan de jaren toe. In genoemde hss. zijn dan ook aan de zeven jaren aflaat nog een aantal karinen of karenen toegevoegd (karine < karene < mlat. carena < lat. quadragena). In r is het aantal „vij jaer ende vij karenen aflaets". In Hi ah ast b br hg hlm ldn is er niet sprake van zeven maar van veertig karinen. Hier zal karinen wel de betekenis hebben gekregen van boetedagen, zodat veertig karinen betekent veertig dagen boete. B spreekt dan ook van „vij jaer ende xl dagen aflaets". Dat hieraan in B nog wordt toegevoegd „ende een carijn" is wel toe te schrijven aan verwarring van de copiist. Wanneer in Bg gezegd wordt, dat met het bidden van het Stabat Mater te verdienen zijn „vij jaers paerdoens ende vier carinen quite", dan is vier wel als een verschrijving (of zogenaamde verbetering?) te beschouwen van viertich. Alleen B voegt er nog aan toe „tardendeel van ghesettere penetencien", nl het derde deel van de opgelegde boete. Er was een streven om het aantal aflaten te vergroten, om daarmee de waarde van het Stabat Mater te verhogen.

Volgens Bg Hi ast br hg ldn r zou de door hen vermelde aflaat gegeven zijn door paus Bonifatius. Indien de copiist van de latijnse tekst, de vertaler, de copiist van de vertaling, wie hij dan ook geweest mag zijn die zich het eerst op de paus beriep, een bepaalde paus op het oog had, zal hij wel Bonifatius VIII (1294—1303) bedoeld hebben, die grote bekendheid had gekregen o.a. door de instelling van de jubilee-aflaat. Evenwel hebben wij nergens kunnen vinden, dat deze paus ook aflaten verbond aan het bidden van het Stabat Mater. In de eerste editie van de *Raccolta di orazioni e pie opere*, Rome 1877, wordt op p. 226 meegedeeld, dat er door paus Innocentius XI op 1 Sept. 1681 voor het eerst een aflaat van honderd dagen aan het devoot bidden van het Stabat Mater werd verbonden, welke aflaat door paus Pius IX 18 Juni 1876 werd bevestigd. Op 1 Augustus 1934 werd dat veranderd in zeven jaar. Het heeft er dus alle schijn van dat de mededeling over de aflaten boven de Stabat Mater-vertalingen een eigen of overgenomen vervalsing is. In Hi wordt zelfs beweerd, dat de aflaten door Bonifatius IV

zijn verleend, een wel erg naieve falsificatie, die geen rekening hield met de regeringsjaren van deze paus: 608—615, noch met het ontstaan van het Stabat Mater in de dertiende of begin veertiende eeuw. Deze aflaten eveneens aan andere gebeden gehecht „waren waarschijnlijk aan onechte of althans niet meer te controleren oorkonden en pauselijke decreten te danken of berustten op de fantasie van de verzamelaar of uitgever" (R.R. Post. *Kerkelijke Verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie* 1500—1580, Utrecht 1954, p. 481).

AANVULLING OP *Mnl W.*

Vertaling I, 18,1 *ontvieren:* ontbranden.
„ II, 20,2 *impetreren:* verkrijgen.
„ IV, 12,3 *deelachtich:* gedeeld.
„ IV, 18,1 *insteken:* ontsteken.
„ 2, 17 *vormiddes:* door.

Cum licentia Superiorum.

INHOUD

